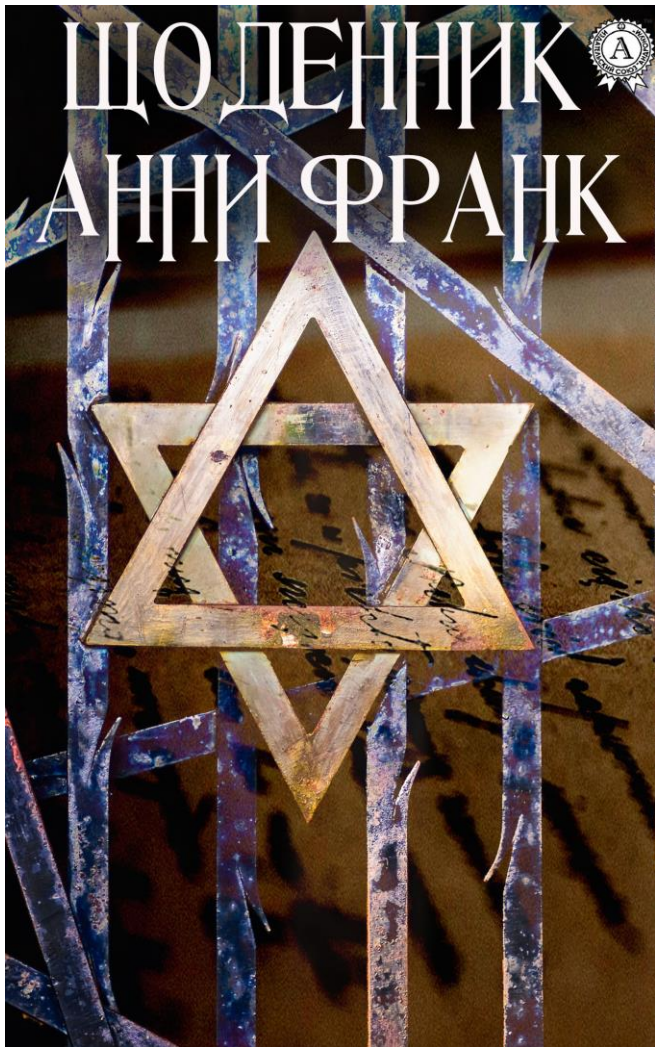

ЩО ДЕННИК АННІ ФРАНК

«Щоденник Анни Франк» («Щоденник», «Сховище. Щоденник у листах») — записи нідерландською мовою, які вела єврейська дівчинка Анна Франк з 12 червня 1942 по 1 серпня 1944 року в період нацистської окупації Нідерландів.

З початку 1944 року Франк почала літературно обробляти свої записи, сподіваючись на публікацію щоденника після звільнення Нідерландів, проте ця робота залишилася незавершеною.

Останній запис у щоденнику датований 1 серпня 1944 року. А через три дні гестапо заарештувало всіх, хто ховались в притулку. Анна Франк померла в концтаборі Берген-Бельзен.

Протягом двох років в підпіллі Франк писала у своєму щоденнику про події в їхньому «Притулку», а також про власні почуття і думки. Крім того, дівчина почала писати короткі оповідання а також цитувала уривки прочитаних книг.

Дівчинка мріяла стати відомою журналісткою або письменницею. Її батько, єдиний хто пережив нацистський терор, посприяв публікації її щоденника в липні 1947 року. Зараз «Щоденник Анни Франк» перекладений на більше, ніж 60 мов світу.

Найновіший переклад
українською Ярослава Мишанича
представлено у цьому виданні.

Анна Франк

Щоденник Анни Франк

Передмова до голландського видання

Можуть запитати, чи потребує передмови ця книга, що є саме тим, на що вказує назва — щоденником «нормальної» дитини, котра за надто незвичних умов прямувала шляхом становлення людини?

У вісімдесятих роках минулого [19-го] століття Париж і весь інший світ, який цікавився французьким культурним життям, збентежив інший «дитячий» щоденник. Він належав російській дівчинці-вундеркінду Марії Башкирцевій, котра зростала у неспокійному великосвітському середовищі мандрівного російського дворянства, яке у ті часи зазвичай населяло великі готелі Баден-Бадена, Рима, Парижа й Рів'єри; квітці орхідеї, випещеній у теплій оранжереї, дитині, яка від народження була оточена розкошами, сніжнобілими хутрами, мереживами, шовками й розбалувана увагою і захопленням тих, хто був поруч, хто переймався, яким же буде велике майбуття дівчинки: співачки, художниці, письменниці чи сліпучої світської пані. Перші

усвідомлені спогади Марії Башкирцевої осяяні рожевим світлом слави, що сходила перед нею, чи варто було б сказати — променями софітів, і вже на дванадцятому році свого життя вона з неймовірною і майже загрозливою старанністю фіксує в щоденнику етапи власного шляху назустріч славі, все, що наступні покоління могли б відшукати примітного в молодих роках уславленої жінки. І коли молода, двадцятичотирьохрічна майбутня художниця стала відчувати подих смерті, що наближалася, вона стала поспішати з виданням свого щоденника.

«До чого брехати чи красуватися? Цілком зрозуміло, звичайно, що я маю бажання (хоча й не сподіваюся) залишитися на землі щонайдовше, чого б це не вартувало. Якщо не помру рано, то мрію залишитися у спогадах людей як славетна художниця. Та якщо мені судилося померти молодою, то я хочу, щоб був виданий мій щоденник, який, можливо, визнають цікавим... Коли мене вже не буде на цьому світі, люди будуть читати про моє життя, яке я сама вважаю досить примітним... Якщо я помру, то раптово, уражена якоюсь хворобою... Ймовірно, я не буду нічого знати про загрозу, що нависла наді мною, і її будуть від мене приховувати. А коли я піду в засвіти, рідні стануть копирсатися в шухлядах мого стола, знайдуть щоденник, прочитають, а тоді знищать, і

скоро від мене зовсім нічого не залишиться, нічого, нічого. Це завжди жахало мене. Жити такими честолюбними намірами, страждати, плакати гіркими сльозами, боротися — й після цього лише одне — забуття... забуття, ніби тебе ніколи й не було на світі! Якщо навіть я не проживу життя, таке довге для того, щоб прославитися, все одно мій щоденник зацікавить... Адже завжди цікаво дізнатися про життя жінки, описане нею самою день за днем, без красування, наче щоденник ні для кого більше на світі не призначений... а я розповідаю все, все».

Щоденник Марії Башкирцевої побачив світ незабаром після її трагічної смерті, і цілком зрозумілий і виправданий той факт, що він здобув шалену популярність. Цей щоденник є цілеспрямованим і самовпевненим проявом індивідуалізму, його можна вважати феноменом, хоча й феноменом, який передає дух свого часу й розкриває честолюбство свого автора, проте, не здатен надовго зосереджувати на собі увагу. Бо чудесам не властива привабливість: вони можуть дивувати, приголомшувати, викликати сенсацію, але їм не вистачає привабливості, яка властива усьому, що зароджується поступово, зростає, розвивається й досягає зрілості.

А тепер про Анну Франк.

Тих, хто очікує від її щоденника на «диво

дивне», я змушена від самого початку розчарувати. Цей щоденник не є творчістю вундеркінда.

«У мене дивне відчуття — я буду писати щоденника! І не лише тому, що я ніколи не займалася «писанням». Мені здається, що потім і мені і взагалі всім не цікаво буде читати одкровення тринадцятирічної школярки...

Я нікому не збираюся показувати цього зошита з товстим корінцем під велемовною назвою «Щоденник», а якщо й покажу, то лише *справжньому* *другові* чи *справжній* подрузі, іншим це нецікаво.»

Нічого незвичного, чи не так? Такі самі, чи майже такі самі слова довіряють щороку своїм щоденникам десятки тринадцяти-чотирнадцятирічних підлітків, які починають усвідомлювати своє «я», своє відособлення серед довкілля.

Та процитований запис датований 20 червня 1942 року. А 6 липня сім'я Анни постала перед суворим вибором, доленосним для стількох єврейських родин: або з'явитися «за викликом» і стати, наподобі безмовних овець, жертвами, або сховатися. Вони віддали перевагу останньому й разом із ще однією родиною сховалися у замаскованому флігелі однієї з будівель на Принсенграхт, де знаходилася фірма пана Франка, яку той перевів до Голландії у 1933 році,

напередодні втечі сім'ї з Німеччини. Отже, перед нами «розлога» історія підпільного існування. Історія того, як на вельми обмеженому просторі, в кількох кімнатках і на горищі мушили вживатися дві родини — восьмеро людей, восьмеро в'язнів, приречених на шепіт і обережність, і позбавлених, якщо не зважати на прості обов'язки в домашньому господарстві, будь-яких занять, окрім... пошуків заняття для себе.

Природно, що за таких незвичних обставин у такій живій, кмітливій, вразливій дитині, як Анна Франк, перехід від дівчини до жінки, від підлітка до дорослої людини відбувався прискореними кроками. Ставлення молодого допитливого індивіда до зовнішнього світу, що за нормальних умов життя характеризується більш-менш різноманітними й мінливими стосунками, тут зведене до простої схеми, яка обумовила розвиток її допитливого розуму переважно вглиб, ніж ушир. У постійних проявах своїх симпатій і антипатій, у суперечках і сутичках, під пильним поглядом семи пар цікавих очей, немов з великого кінокадру, буквально година за годиною зростало вміння дитини розбиратися в людях; зумовлений обставинами самоаналіз, неперервні сутички самого з собою й внутрішніми заборонами неймовірно швидко розвинули самосвідомість дівчинки. На наших очах відбувається перехід від «гри у щоденник» до

глибокого аналізу не лише зовнішніх подій, але також власних мрій та ілюзій, нескладної тактики її ставлення до оточуючих і до примх долі, а також перегляд її колишніх сподівань — *carpe diem*¹ — зречення від своїх надто гарних для мешканки «притулку» дівочих мрій. Анна Франк осягає сувору життєву мудрість — будь задоволений тим, що в тебе є.

Чи то замкнутість помешкання, чи примарне майбутнє зробили цей щоденник блискучим діалогом автора з самим собою, без думки про читача, що підганяє й форсує, і навіть без найменшого натяку на лейтмотив Марії Башкирцевої — прагнення подобатися, хай навіть у вищому й чеснішому його прояві, ніж це зазвичай трапляється в житті. Буде досить хоч трохи проштудіювати сучасних психологів, щоб переконатися, що молоді роки спричиняють величезний вплив на все наше ставлення до життя. Та разом з тим багато хто, навіть найвидатніші письменники постійно намагаються окреслити свій шлях від дитинства до зрілості на підставі ослаблих від часу чи просякнутих роздратуванням спогадів.

Щоденник Анни Франк написаний зовсім ще не справжньою письменницею, — можливо, вона й

¹ *Лови мить (лат .).*

могла б стати нею, та наскільки марно тепер висловлювати такі міркування! — з такою чистотою, з такою точністю й сміливістю перед будь-ким, або будь-чим відображує пробудження людського духу, яке ми нечасто зустрічаємо у спогадах навіть славетних письменників. У поглядах Анни Франк на зовнішній світ і, що найпримітніше, на саму себе, є, незважаючи на прагнення до самовдосконалення, щось від кандідівської прямодушності й аморальної безпристрасності, з якою діти з книжки Х'юза «Дужий вітер на Ямайці» висловлюють свої найромантичніші життєві спостереження.

Та це ще не все, що можна сказати про щоденник Анни Франк. Він є документом війни, документальним свідченням жорстокості, з якою переслідували євреїв, гіркої убогості, на яку вони були приречені у час гонінь, свідченням схильності людей допомогти ближньому, але також і здійснити зраду, свідченням людської здатності пристосовуватися й залишатися непристосованим. Маленькі радощі, великі й дрібні негаразди підпільного існування з безмежною непосредністю, без претензії на літературність, і тому здебільшого щиро змальовані дитиною. І ця дитина мала важливі риси справжнього письменника: Анна вміла зберегти непосредність, вона не могла звикнути з явищами, що її

оточували й через це не втратила здатності сприймати їх такими, якими вони були.

Разом із тим, однак, найважливіший для мене у цьому щоденнику не документальний його бік, що неодноразово був і буде відображений у багатьох інших творах. Анна Франк нагадує мені молоду рослину, перенесену з умов гірського клімату в умови спекотної долини. Вона цвіте тут буйно й розкішно, щоб потім загинути у безчассі, як і Анна Франк, ця маленька відважна квітка, що розцвіла за затемненими вікнами «притулку». Ось що зворушує мене у щоденнику.

Анні Ромейн-Ферсхор.

Щоденник

12 червня 1942 р.

Сподіваюся, що я зможу довірити тобі, як нікому дотепер не довіряла, сподіваюся, що ти станеш для мене величезною підтримкою.

Неділя, 14 червня 1942 р.

У п'ятницю я прокинулася вже о шостій ранку. Цілком зрозуміло — був мій день

народження. Та мені, звісно, не можна було вставати так рано, довелося притримати цікавість до за чверть сьома. Але більше я не втерпіла й пішла до їдальні, там мене зустрів Маврик, наше кошєня, і став лащитися до мене.

О сьомій я побігла до тата з мамою, тоді ми всі пішли до вітальні й там почали розв'язувати й роздивлятися подарунки. Тебе, мій щоденнику, я побачила одразу, це був найкращий подарунок. Ще мені подарували букет троянд, кактус і зрізані півонії. Це були перші квіти, згодом принесли ще багато.

Тато і мама накупили мені купу подарунків, а друзі просто закидали мене дарунками. Я отримала книжку «Камера обскура», настільну гру, багато солодощів, головоломку, брошку, «Голландські казки й легенди» Йозефа Коєна і ще дивну книжку — «Дезі їде в гори», а також гроші. Я за них купила «Міфи Стародавньої Греції й Риму» — чудові!

Тоді по мене прийшла Ліз і ми пішли до школи. Я пригостила вчителів і весь свій клас цукерками, тоді почалися уроки.

Поки що все! Яка я рада, що ти у мене є!

Понеділок, 15 червня 1942 р.

У суботу після обіду святкували мій день народження. Ми показали фільм «Сторож маяка» — з Рін-Тін-Тіном. Кіно моїм подругам дуже сподобалося. Ми страшенно бешкетували й

веселилися. Було багато хлопчиків і дівчаток. Мама завжди запитує, за кого б я потім хотіла вийти заміж. Вона, мабуть, дуже б здивувалася, якби взнала, що я хочу вийти за Петера Весселя, тому що, коли вона про нього говорить, я ніяк не реауюю. Ліз Госсенс і Санну Хаутман я знаю сто років, дотепер вони були найкращими моїми подругами. Тоді я познайомилася у єврейській гімназії з Йоппі ван дер Ваал. Ми з нею багато часу проводимо разом, і зараз вона моя найкраща подруга. Тепер Ліз більше товаришує з другою дівчинкою, а Санна навчається в іншій школі, й там у неї свої подруги.

Субота, 20 червня 1942 р.

Кілька днів не писала, хотілося серйозно обміркувати — для чого взагалі потрібен щоденник? Маю дивне відчуття — я вестиму щоденник! І не лише тому, що я ніколи не займалася «писанням». Мені здається, що потім і мені, і взагалі усім буде нецікаво читати одкровення тринадцятирічної школярки. Та не в цьому справа. Я просто хочу писати, а головне — хочу висловити все, що в мене на думці.

«Папір стерпить все». Так я часто думала сумними днями, коли сиділа, поклавши голову на руки, й не знала, куди себе подіти. То мені хотілося сидіти вдома, то кудись піти, і я так і не зрушила з місця й усе думала. Так, папір усе стерпить! Я нікому не збиралася показувати цього зошита з

товстим корінцем, з велемовною назвою «Щоденник», а якщо й покажу, то лише *справжньому* другові чи *справжній* подрузі, іншим це нецікаво. Ось я сказала головне, чому я хочу вести щоденник: тому що я ще не маю справжньої подруги!

Треба пояснити, інакше ніхто не зрозуміє, чому тринадцятирічна дівчинка відчуває себе такою самотньою. Звісно, це не зовсім так. У мене чудові, добрі батьки, шістнадцятирічна сестра і, мабуть, щонайменше тридцять знайомих чи так званих друзів. У мене повно шанувальників, вони витріщаються на мене, а на уроках навіть ловлять у люстерко мою посмішку.

У мене багато родичів, чудові дядьки й тітки, вдома у нас затишно, власне, у мене є все — крім подруги! З усіма моїми знайомими можна лише бешкетувати й клеїти дурня, патякати про всілякі дурниці. Відверто поговорити мені немає з ким, і я вся, наче наглухо застебнута. Можливо, мені варто бути довірливішою, але тут нічого не вдієш, шкода, що так виходить.

Ось для чого потрібен щоденник. Але для того, щоб у мене перед очима була справжня подруга, про яку я так давно мрію, я не буду

записувати до щоденника самі лише голі факти, як роблять усі, я хочу, щоб цей зошит сам став мені подругою — і цю подругу зватимуть Кітті!

Ніхто нічого не зрозуміє, якщо раптом ні сіло ні впало почати писати Кітті, тому я спершу розповім свою біографію, хоча мені це й не дуже цікаво.

Коли мої батьки одружилися, татові було 36 років, а мамі — 25. Моя сестра Марго народилася в 1926 році у Франкфурті-на-Майні, а 12 червня 1929 року з'явилась я. Ми євреї, тому нам довелося у 1933 році емігрувати до Голландії, де мій батько став одним з директорів акціонерного товариства «Травіс». Ця організація має стосунок до фірми «Колен і Ко», яка знаходиться у тій самій будівлі.

У нашому житті було багато тривог — як і у всіх: наші рідні залишилися в Німеччині й гітлерівці їх переслідували. Після погромів 1938 року обидва маминих брати втекли до Америки, а бабуся переїхала до нас. Їй тоді було сімдесят три роки. Після сорокового року почалося важке життя. Спершу війна, тоді капітуляція, тоді німецька окупація. Так почалися наші поневіряння. Вводили нові закони, один суворіший за другий, і євреям велося особливо сутожно. Євреї повинні були носити жовту зірку, здати велосипеди, євреям заборонялося їздити в трамваї, що вже казати про авто. Покупки можна було робити з третьої до

п'ятої, та ще й у спеціальних єврейських крамницях. Після восьмої вечора не можна було виходити надвір і навіть сидіти в саду чи на балконі. Не можна було відвідувати кіно, театр — жодних розваг! Заборонялося займатися плаванням, грати в хокей чи в теніс, — словом, спорт так само був заборонений. Євреям не можна було ходити в гості до християн, єврейських дітей перевели до єврейських шкіл. Обмежень ставало все більше й більше.

Все наше життя було наповнене страхом. Йоппі завжди каже: «Боюся за щось узятися — а раптом це заборонено?»

У січні цього року померла бабуся. Ніхто не знає, як я її любила і як мені її не вистачає.

З 1934 року мене віддали до дитячого садочка при школі Монтесорі, і я потім залишилася у цій школі. В останній рік моєю класною вихователькою була наша начальниця пані К. Наприкінці року ми з нею зворушливо прощалися й обидві гірко плакали. З 1941 року ми з Марго вступили до єврейської гімназії: вона — до четвертого, а я — до першого класу.

Поки що нам учотирьох ведеться непогано. Ось я й підійшла до нинішнього дня й дати.

Субота, 20 червня 1942 р.

Люба моя Кітті!

Починаю листа зразу. Зараз усе тихо й

спокійно. Мама з татом пішли, Марго в подружки грає у пінг-понг. Я теж останнім часом граю з задоволенням. Нам, пінг-понгістам, завжди страшенно хочеться морозива, особливо влітку, тому кожна гра зазвичай закінчується походом до якоїсь цукерні, яку можуть відвідувати євреї, — у «Дельфі» чи «Оазис». Ми не переймаємося, чи є у нас гроші, чи нема. Там завжди повно знайомих і серед них неодмінно знайдеться який-небудь добрий дядечко чи шанувальник, і нам з усіх боків пропонують стільки морозива, що ми за тиждень не з'їмо!

Ти мабуть дивуєшся, що я у моєму віці говорю про шанувальників. На жаль, у нашій школі це — неминуче лихо. Варто комусь із хлопчиків запитати, чи можна йому провести мене додому на велосипеді, я знаю наперед, що вищезгаданий молодик закоханий у мене по вуха й не відчепиться нізащо. Помалу він холоне, особливо якщо я не звертаю уваги на його закохані погляди й весело тисну на педалі. Коли він мені набридне, я навмисне вивертаю кермо, моя сумка падає й молодик із чемності повинен зіскочити й підняти її.

Поки він доведе до мене сумку, то заспокоїться. Це ще найбезневинніше, а трапляються й такі, що шлють повітряні поцілунки й узагалі починають чіплятися. Та зась! Я злізаю з велосипеда й кажу, що мені його товариство не подобається, а інколи роблю вигляд, що образилася й жону його додому.

Ну от, фундамент нашого приятелювання закладений! До завтра, Кітті!

Анна

Неділя, 21 червня 1942 р.

Люба Кітті!

Увесь наш клас трясеться від страху: скоро педагогічна рада! Півкласу уклало парі — кого переведуть, а хто залишиться на другий рік. Міп де Йонг і я аж плачемо від реготу з наших сусідів, вони просперечалися на усі кишенькові гроші: чи переведуть — чи ні, залишишся — ні, переведуть... І отак зранку до вечора! Не допомагають ані благальні погляди Міп, ні мої енергійні виховні заходи — їх ніяк не напоумити. Якби моя воля, то я б залишила на другий рік половину класу — такі тут ледарі! Та вчителі — народ примхливий, щоправда, може це нам на користь.

У мене з усіма вчителями й вчительками стосунки гарні. У нас їх дев'ятеро — семеро чоловіків і дві жінки. Пан Кеплер, наш старий математик, якось на мене злився через те, що я багато балакаю. Він читав мені нотації, а тоді

загадав мені роботу у якості покарання — твір на тему «Базіка». Гм-гм... «Базіка»... Ну що тут напишеш? Та я не стала сушити голову, поклала зошит із задачами до сумки й спробувала мовчати. А ввечері, коли всі уроки були готові, я згадала про твір. Гризла ручку й обмірковувала цю тему. Написати абищо, тільки б розігнати рядки ушир — це кожен може. А от відшукати незаперечні докази на користь базікання — це мистецтво! Я міркувала, міркувала — аж раптом мене пройняло; я за один подих списала три загадані сторінки й вийшло дуже гарно! Я доводила, що базікання — жіноча звичка, і що я, звісно ж, буду намагатися стримуватися, але ж моя мама говорить не менше за мене, а зі спадковістю, на жаль, змагатися дуже важко.

Пан Кеплер дуже сміявся з моїх пояснень. Та коли я на його уроці знову стала п'яткати, він загадав мені другий твір, цього разу він мав назву «Невиправне базікало». Я йому й це написала, і на двох уроках поводитися бездоганно. А на третьому моє п'яткання знову вивело його з себе; і от Анні знову загадують твір: «Кряк-кряк, мамзель Качка»! Весь клас «лежав». Я теж сміялася, хоча більше нічого про базікання вигадати не могла. Треба було знайти щось нове, оригінальне. Моя подруга Санна, чудова поетеса, порадила мені написати вірші й взялася допомагати. Я була в захваті. Нехай Кеплер собі дражниться, я з ним поражуюся, він у мене

стане посміховиськом для усього класу!

Вірші вийшли дивовижні, успіх надзвичайний! Там було про маму-качку й тата-селезня й про трьох каченят, яких тато заклював насмерть через те, що вони забагато крикали. На щастя, Кеплер зрозумів жарт і прочитав вірші у нашому класі й у інших класах також, та ще й з коментарями. Відтоді я можу базікати скільки мені заманеться, й жодних штрафних робіт!

Щоправда, Кеплер все одно мене піддражнює.

Анна.

Середа, 24 червня 1942 р.

Люба Кітті!

Неймовірно спекотно. Всі відсапуються, пихтять і потіють у цьому пеклі, а тут ще доводиться бігати пішки. Лише зараз я зрозуміла, яка гарна штука — трамвай, особливо відкриті вагони. Та це — заборонений плід для нас, євреїв. Тож лишається бігати своїми двома. Учора мені було треба до зубного лікаря на Ян-Люкенстраат, протягом перерви на сніданок. Це досить далеко від нашої школи, треба було йти повз міський сад. Я так втомилася, що на останніх уроках ледь не заснула. Добре ще, що дорогою мені зустрілося багато добрих людей і вони самі пропонували мені води. Асистентка зубного лікаря дуже привітна й уважна.

Ми можемо користуватися лише перевозом — та й усе. Це — маленький катер, він іде від Йозефизраелськаде, й перевізник одразу перевіз нас, щойно ми попросили. Голландці, безперечно, не винні, що нам так погано.

Якби лише не ходити до школи! На пасху вкрали мого велосипеда, а маминого тато віддав знайомим на збереження. На щастя, скоро канікули, ще тиждень — і стражданням кінець.

Учора вдень трапилося щось дуже приємне. Коли я проходила повз те місце, де зазвичай стояв

мій велосипед, хтось мене гукнув. Я обернулася й побачила дуже гарненького хлопця, з яким познайомилася напередодні у моєї шкільної подруги Єви. Він трохи соромився, та назвав своє ім'я: Гаррі Гольдберг. Я здивувалася — не зрозуміло, що йому було треба. Та скоро все з'ясувалося: він хотів провести мене до школи. «Якщо нам по дорозі, то ходімо» — відповіла я, й ми пішли разом. Гаррі вже 16 років, і він дуже мило розповідає усілякі історії. Вранці він знову чекав на мене, очевидно так буде й далі.

Анна.

Вівторок, 30 червня 1942 р.

Люба Кітті!

До сьогодні мені геть не було коли писати. У четвер я провела цілий день у знайомих. У п'ятницю до нас прийшли гості, і так до сьогодні. За цей тиждень ми з Гаррі потоваришували. Він мені багато розповів про себе. Сюди, в Голландію, він приїхав сам, тут у нього дідусь і бабуся, а батьки — в Бельгії.

Колись він товаришував з дівчинкою Фанні. Я її теж знаю. Вона — взірець сумирності й нудьги. Відтоді, як Гаррі зі мною познайомився, він зрозумів, що з Фанні йому страшенно нудно. Я його, бачте, розважаю. Ніколи не знаєш, до чого ти придатна!

У суботу в мене ночувала Йоппі. Але в неділю

вона пішла до Ліз, і я нудьгувала смертельно. Ввечері Гаррі мав прийти до мене. О шостій він потелефонував:

— Говорить Гаррі Гольдберг. Чи можна покликати Анну?

— Так, Гаррі, це я.

— Добрий вечір, Анно. Як твої справи?

— Дякую, добре.

— На жаль, я сьогодні не зможу прийти. Але хочу з тобою поговорити. Можеш вийти до мене за десять хвилин?

— Добре, я виходжу.

Я швиденько перевдягнулася й злегка пригладила волосся. Тоді стояла біля вікна й хвилювалася. Нарешті він прийшов. Диво дивне — я не полетіла стрімголов сходами, а спокійно чекала, коли він подзвонить. Тоді я спустилася донизу, й він одразу почав:

— Чуєш, моя бабуся вважає, що ти для мене надто молода. Вона каже, що мені слід бувати у Лурсів. Вона, мабуть, зрозуміла, що я не хочу зустрічатися з Фанні.

— А чому, ви хіба посварилися?

— Ні, навпаки, та я сказав Фанні, що ми різні люди, і через це в мене немає бажання витратити з нею багато часу. Та нехай вона ходить до нас у гості, а я буду заходити до них. А потім я думав, що Фанні товаришує з іншими хлопцями. Виявляється,

це неправда, й тепер дядько каже — ти мусиш просити у неї вибачення. А я не хочу. Тому я вирішив з нею більше не зустрічатися. А бабуся хоче, щоб я ходив до Фанні, а не до тебе, але я й не збираюся! У старих бувають якісь застарілі уявлення. Та мені з ними рахуватися нема чого. Звичайно, я залежний від бабусі, але й вона від мене де в чому залежить. По середах я вільний, і дід з бабусею гадають, що я ходжу на уроки ліплення, а насправді я буваю на сіоністських зборах. Ми не сіоністи, та мені просто цікаво про них знати. Хоча останнім часом мені чомусь там не подобається, і більше я туди ходити не буду. Отже, ми можемо зустрічатися з тобою щосереди і щосуботи вдень і ввечері, і в неділю ввечері, а ймовірно, що й частіше.

— Але якщо твої бабуся й дід не хочуть, навіщо тобі ходити до мене супроти їхньої волі?

— Для кохання перепон не існує.

Ми зайшли за ріг, що біля книгарні — і там стояв Петер Вессель з двома друзями. Я його побачила уперше після канікул і страшенно зраділа.

Ми з Гаррі обійшли весь квартал кілька разів і врешті-решт домовилися, що завтра ввечері, за п'ять хвилин сьома я буду чекати біля його дому.

Анна.

П'ятниця, 3 липня 1942 р.

Люба Кітті!

Учора Гаррі прийшов до нас — познайомитися з моїми батьками. Я купила торт, цукерок і кекс. Ми пили чай, та нам з Гаррі стало нудно сидіти вдома. Ми пішли гуляти, і у десять хвилин по восьмій він провів мене додому. Батько дуже сердився, що я повернулася так пізно. Для євреїв дуже небезпечно з'являтися на вулиці після восьмої вечора, і я пообіцяла завжди повертатися додому за десять восьма.

Назавтра мене запросили до Гаррі. Моя подруга Йоппі постійно дражниться через нього. Та я зовсім не закохана в нього. Хіба не можна мати друга? Нема нічого поганого в тому, що я маю друга чи, як каже мама, кавалера. Єва мені розповіла, що Гаррі нещодавно був у неї й вона його запитала: «Хто тобі більше до вподоби — Фанні чи Анна?» А він відповів: «Тебе це не стосується!» Більше вони про це не розмовляли, а коли він ішов геть, то сказав: «Звичайно, Анна, лише ти нікому не кажи». І зразу ж втік.

Я помічаю, що Гаррі страшенно в мене закоханий, і заради різноманітності мені це навіть подобається. Марго сказала про нього: «Гаррі — добрий хлопець». На мою думку, навіть більше. Мама від нього у захваті. «Гарний хлопчик, дуже милий і добре вихований». Мене тішить, що Гаррі сподобався всьому нашому сімейству і вони йому теж дуже подобаються. Лише мої подруги здаються

йому цілковитими дітьми — тут він має рацію.

Анна.

Неділя, 5 липня 1942 р.

Річний акт у п'ятницю минув добре — нас перевели. Я маю дуже непогані оцінки. Лише одне «погано», з алгебри — п'ять, тоді — дві шістки, а все решта — сімки й дві вісімки². Вдома всі дуже задоволені. Мої батьки не схожі у цьому на інших. Для них неважливо — погані чи добрі в мене оцінки, для них важливіше, щоб я «пристойно» поводитися, була здорова й весела. Аби тут все було гаразд, решта додасться. Та мені все ж хотілося б добре вчитися. Мене, власне, до гімназії взяли умовно, тому що я не пройшла останній клас школи Монтесорі. Але, оскільки всім єврейським дітям треба було переходити до єврейських гімназій, то директор узяв мене і Ліз, щоправда, після довгих умовлянь. Я б не хотіла його розчаровувати. Моя сестра Марго теж отримала свій табель — як завжди, відмінний. Якби давали нагороди, то вона, мабуть, перейшла б з похвальним листом — така розумниця!

Батько останнім часом багато буває вдома, йому не можна ходити до контори. Жахливе відчуття — раптом виявитися зайвим! Пан

² У голландських школах — десятибальна система.

Коопхойс прийняв від нього «Травіс», а пан Кралер — фірму «Колен і Ко», у котрій батько теж був компаньйоном.

Днями, коли ми з батьком гуляли, він заговорив зі мною про «притулок». Сказав, що нам було б дуже важко жити відрізаними від усього світу. Я запитала, чому він про це каже.

— Ти знаєш, — промовив він, — що ми вже більше року ховаємо у знайомих одяг, меблі й продукти. Ми не хочемо залишити німцям наше майно, а ще більше — потрапити їм до рук. Тому ми самі підемо, не чекаючи, поки нас заберуть.

Мені стало страшно, таким серйозним було його обличчя.

— А коли?

— Про це не думай, дитино. Настане час — дізнаєшся. А поки можна — насолоджуйся свободою.

І все. Ах, якби цей день був далеко-далеко!

Анна.

Середа, 8 липня 1942 р.

Люба Кітті!

Між недільним ранком і нинішнім днем нібито проминули цілі роки. Так багато всього сталося, наче земля перекинулася! Але, Кітті, як бачиш, я ще живу, а це, за словами тата, — найголовніше.

Так, я живу, лише не питай, як і де. Мабуть, ти

мене сьогодні геть не розумієш. Доведеться спершу розповісти тобі все, що сталося з неділі.

О третій — Гаррі щойно пішов і хотів скоро повернутися — раптом почувся дзвінок. Я нічого не чула, зручно лежала в качалці на веранді й читала. Раптом у дверях з'явилася перелякана Марго.

— Анна, батькові прислали повістку з гестапо, — пошепки мовила вона. — Мама вже побігла до ван Даана. (Ван Даан — гарний батьків знайомий і його співробітник).

Я страшенно перелякалася. Повістка... всі знають, що це означає: концтабір... Переді мною промайнули камери у в'язниці — невже ми дозволимо забрати батька!

— Не можна його відпускати! — рішуче мовила Марго.

Ми сиділи з нею у вітальні й чекали на маму. Мама пішла до ван Даанів, треба було вирішувати — чи йти нам завтра до схованки. Ван Даани теж підуть з нами — нас буде семеро. Ми сиділи мовчки, говорити ні про що не могли. Думка про батька, який нічого не підозрюючи пішов відвідати своїх підопічних у єврейській богадільні, очікування, спека, страх — нам зовсім відібрало мову.

Раптом дзвінок.

— Це Гаррі! — вигукнула я.

— Не відчиняй! — втримала мене Марго, але

страх виявився даремним: ми почули голоси мами й пана ван Даана, вони розмовляли з Гаррі.

Тоді він пішов, а вони увійшли в дім і зачинили за собою двері. Після кожного дзвоника Марго або я кралися донизу й дивилися, чи то не батько. Вирішили нікого іншого не впускати.

Нас попросили з кімнати. Ван Даан хотів поговорити з мамою наодинці. Коли ми сиділи в нашій кімнаті, Марго мені сказала, що повістка прийшла не татові, а їй. Я ще дужче перелякалася й стала гірко плакати. Марго лише шістнадцять років. Невже вони хочуть висилати таких дівчаток без батьків? Та на щастя, вона від нас не піде. Так сказала мама, і, мабуть, батько теж готував мене до цього, коли розповідав про криївку.

А яка криївка? Де ми сховаємося? У місті, в селі, у якомусь будинку, в хаті — коли, як, де? Не можна було ставити ці питання, та вони весь час крутилися в голові.

Ми з Марго почали складати все найнеобхідніше до наших шкільних сумок. Спочатку я взяла цього зошита, а тоді що трапиться: бігуді, носовички, підручники, гребінку, старі листи. Я думала про те, як ми будемо переховуватися й пхала до торбинки всілякий непотріб. Та мені не шкода: спогади цінніші, ніж плаття.

О п'ятій нарешті повернувся батько. Він

потелефонував панові Коопхойсу й попросив зайти увечері. Пан ван Даан пішов по Міп. Міп працює в конторі у батька з 1933 року, вона стала нашим вірним другом, і її чоловік Хенк так само. Вона прийшла, склала черевики, плаття, пальто, трохи білизни й панчіх до валізи й пообіцяла ввечері знову зайти. Нарешті у нас стало тихо. Їсти ніхто не міг. Досі було спекотно і взагалі якось дивно й незвично.

Горішню кімнату в нас винаймає такий собі пан Гоудсміт, він розлучений з дружиною, йому років тридцять. Здається, цієї неділі йому не було чого робити й він сидів у нас до десятої й ніяк не вдавалося його випхати.

Об одинадцятій прийшли Міп і Хенк ван Сантени. У валізі Міп і в глибоких кишенях її чоловіка знову почали зникати панчохи, черевики, книги й білизна. О пів на дванадцяту вони пішли, згинаючись під вагою речей. Я страшенно втомилася, і, хоча й знала, що сплю востаннє на своєму ліжку, одразу ж заснула. О пів на шосту ранку мене розбудила мама. На щастя, було вже не так спекотно, як у неділю. Цілий день накрапав теплий дощик. Ми всі вчотирьох стільки на себе вдягли теплого, ніби збиралися ночувати в холодильнику. Але нам треба було взяти з собою якомога більше одягу. У нашому становищі ніхто б не зважився йти вулицею з важкою валізою. На

мені було дві сорочки, дві пари панчіх, три пари трико й плаття, а згори — спідниця, жакет, літнє пальто, а ще мої найкращі туфлі, ботики, хустка, шапка й ще всілякі хустки й шарфи. Я вже вдома ледь не задихнулася, та усім було не до цього.

Марго напхала сумку підручниками, сіла на велосипед і поїхала по Міп у невідому мені далечінь. Я ще не знала, в якому таємничому місці ми заховаємося... О сьомій годині тридцять хвилин ми зачинили за собою двері. Єдина істота, з якою я попрощалася, був Маврик, моє улюблене кошеня, його мали взяти до себе сусіди. Про це ми залишили записку панові Гоудсміту. На столі в кухні лежав фунт м'яса для кота, у їдальні не прибрали зі столу, ліжка ми також не прибрали. Все справляло враження, ніби ми втекли стрімголов. Та нам було байдуже, що скажуть люди. Ми хотіли лише піти й спокійно дістатися до місця. Завтра напишу ще!

Анна.

Четвер, 9 липня 1942 р.

Люба Кітті!

Так ми бігли під рясним дощем: батько, мама і я, у кожного портфель і господарська торбина, забиті під зав'язку чим завгодно.

Робітники, які рано йшли на роботу, дивилися на нас співчутливо. З їхніх облич можна було побачити, що вони засмучені через нас і їм нас

шкода, тому що ми мусимо тягнути таку вагу власноруч, а сісти в трамвай не можемо. Всі бачили жовту зірку і цього було достатньо.

Дорогою батьки мені докладно розповіли, як з'явився план втечі. Вже багато місяців вони переносили в безпечне місце частину нашої обстановки й одягу. Все було підготовано, а шістнадцятого липня ми повинні були зникнути. Та повістка надійшла за десять днів до того, й треба було змиритися з тим, що приміщення ще не зовсім підготовлене. Притулок знаходився у батьковій конторі. Стороннім це зрозуміти складно. Доведеться пояснити докладніше. Батько завжди тримав небагато службовців: пан Кралер, пан Коопхойс, Міп і Еллі Воссен, двадцятичотирирічна стенографістка. Усі вони знають, де ми будемо. Не посвячений лише пан Воссен, батько Еллі, який працює на складі, і двоє його помічників.

План дому такий: на першому поверсі — великий склад, він же експедиція. Поруч з дверима до складу — вхідні двері, подвійні, які ведуть на невеличкі східці. Якщо ними піднятися, то опинишся перед дверима з матовим склом, на них чорними літерами написано: «Контора». Це і є головна контора, дуже велика, дуже світла, де багато народу. Вдень там працюють Міп, Еллі й пан Коопхойс. Крізь прохідну кімнату, де стоїть багато шаф, великий буфет і сейф, потрапляєш до

темнуватого кабінету, де колись сиділи пан Кралер і пан ван Даан, а зараз лишився тільки пан Кралер. З коридору теж є вхід просто до цього кабінету, крізь скляні двері, які можна відчинити зсередини, а ззовні не можна.

З кабінету Кралера коридором підіймаєшся на чотири сходинки й входиш до найкращої кімнати в конторі — кабінету директора. Там тьмяні важкі меблі, лінолеум вкритий килимом, стоїть радіоприймач, гарні святкові лампи, словом, розкішно! Поруч — велика за площею кухня з «титаном» і двома газовими конфорками. Далі — вбиральня. Це все на першому поверсі.

З довгого коридора дерев'яні східці йдуть нагору до передпокою, що переходить у коридор. Праворуч і ліворуч — двері. Ті, що зліва ведуть на склад і до комор, з мансардою й горищем, — це приміщення займає передню частину будівлі. З другого боку будинку є ще довгі, страшенно круті, справжні голландські східці, вони ведуть до другого виходу на вулицю.

За першими дверима — наш притулок. Ніхто б не подумав, що за цими простими сірими дверима стільки приміщень. При дверях — сходинка, і ви там. Зразу ж навпроти цього входу — круті східці. Ліворуч — маленький передпокій веде до кімнати, що має слугувати за їдальню й спальню родині Франк, а поруч є ще одна кімнатка: це спальня й

класна кімната сестричок Франк. Праворуч від сходів — темна кімнатка з умивальником і окремою вбиральнею. З кімнатки є двері до нашої спальні — Марго і моєї. Коли підіймаєшся сходами й відчиняєш двері нагору, то просто дивуєшся, що в задній частині такого старого дому раптом виявляється велика, світла й гарна кімната. У цій кімнаті стоїть газова плита й стіл для миття посуду — тут дотепер була лабораторія фірми. А тепер тут буде кухня і, крім того, їдальня, спальня й кабінет подружжя ван Даан. Крихітна прохідна кімнатка буде царством Петера ван Даана. Там ще є горище й мансарда, як і в передній частині дому. Бачиш, тепер я змалювала тобі наш дивовижний притулок!

Анна.

П'ятниця, 10 липня 1942 р.

Люба Кітті!

Можливо, я тобі страшенно набридла довгими описами нашого помешкання. Та повинна ж ти знати, де я приземлилася! Пишу далі, бо я ще не все тобі розповіла. Коли ми прийшли на Прінсенграхт, Міп одразу ж відвела нас нагору, до помешкання. Вона зачинила за нами усі двері — й ми залишилися самі. Марго приїхала на велосипеді раніше за нас і вже чекала там. Наша кімната, та й усі інші були схожі на комору лахмітника — неможливо розповісти, що там робилося! Усі коробки й валізи, котрі місяцями перетягували

сюди, були скидані абияк. Маленька кімната була до стелі закладена ліжками й постелями. Треба було миттю братися до прибирання, якщо ми хочемо ввечері лягти спати в застелені ліжка. Мама й Марго не могли й пальцем поворухнути. Вони лежали на сінниках у жахливому стані. А ми з татом, головні «прибиральники» в сім'ї, одразу ж взялися до роботи. Ми все розпакували, прибрали, вибили, вимили й до вечора, ледь живі від утоми, лягли в чисті постелі. Цілий день ми не їли нічого гарячого. Втім, це було зайве. Мама і Марго надто нервували, їм не хотілося їсти, а нам з татом не було коли. У вівторок зранку знову взялися до справи. Еллі й Міп купили дещо за нашими картками, батько налагодив затемнення, тоді відмивали підлогу на кухні, словом, всі працювали з ранку до вечора. До середини мені взагалі не було коли навіть подумати про величезний переворот, що стався у моєму житті. Й лише в середу — вперше після нашого приходу до притулку — я змогла обміркувати все й написати тобі, що відбулося і що ще з нами може статися.

Субота, 11 липня 1942 р.

Люба Кітті!

Батько, мама й Марго ніяк не можуть звикнути до лункого дзвону з Вестертума — він дзвонить кожних чверть години. А мені навіть подобається, дуже гарно, особливо вночі, це мене

якось заспокоює. Мабуть, тобі дуже б хотілося знати, чи до вподоби мені наше помешкання. Відверто кажучи, сама не знаю. Мені здається, що тут я ніколи не буду почуватися як вдома. Я не хочу сказати, що тут моторошно чи похмуро. Іноді мені здається, що я потрапила до якогось дуже дивного пансіону. Дивовижне уявлення про таємничий сховок, як ти вважаєш? Власне, наша половина дому — ідеальний притулок. Не біда, що тут волого й стелі нерівні, зрештою, у всьому Амстердамі, та й, мабуть, у всій Голландії зручнішої схованки не знайдеш.

Спочатку наша кімната була зовсім порожня. На щастя, тато захопив усю мою колекцію кінозірок і пейзажів, і я за допомогою клею й пензлика всю стіну обклеїла картинками! Тепер у нас зовсім весело. Коли прийдуть ван Даани, ми зробимо з дощок, які є на горищі, шафки на стіну й інші потрібні речі.

Марго й мама почувуються краще. Вчора мама вперше вирішила приготувати обід. Гороховий суп! Але вона так забалакалася внизу, що суп весь згорів, горох перетворився на вугілля і його не можна було віддерти від каstrулі. Шкода, що цього не можна розповісти нашому вчителю Кеплеру! Ось вона, спадковість!

Вчора ввечері ми всі спустилися в кабінет щоб послухати англійську радіопередачу. Я страшенно боялася, що хтось із сусідів помітить, і просто благала тата повернутися зі мною нагору. Мама зрозуміла мене й піднялася зі мною. Взагалі ми дуже хвилюємося — щоб нас не почули й не побачили. Першого ж дня ми пошили завіси на вікна. Власне кажучи, це просто шмати різного кольору й форми, які ми з татом абияк зшили до купи. Ці розкішні гардини прибиті цвяхами до віконних рам, і, поки ми тут, знімати їх не будуть.

Праворуч від нашого дому — велика контора, ліворуч — меблева майстерня. У цих приміщеннях після робочого дня немає ані душі, однак шум все ж

може туди долинути. Тому ми заборонили Марго навіть кашляти вночі — вона страшенно застуджена. Бідолашній доводиться ковтати кодеїн.

Дуже рада, що у вівторок прийдуть ван Даани. Буде затишніше й не так тихо. Від тиші я страшенно нервую, особливо вечорами й уночі, я б віддала все, що завгодно, тільки б у нас ночував хтось із наших захисників. Мені все здається, що ми звідси ніколи не вийдемо і що нас знайдуть і розстріляють. Ця думка мене страшенно пригнічує. Вдень теж треба дотримуватися тиші, не можна голосно тупати й треба розмовляти майже пошепки, щоб унизу на складі нас не почули. Мене гукають!

Анна.

П'ятниця, 14 серпня 1942 р.

Люба Кітті!

Я покинула тебе аж на місяць. Та не щодня стається щось нове. 13 липня прийшли ван Даани. Власне, було домовлено на чотирнадцяте, та через те, що німці цими днями викликали все більше й більше євреїв і взагалі було дуже неспокійно, вони вирішили за краще прийти днем раніше, ніж днем пізніше. Вранці, о пів на десяту — ми ще снідали — з'явився Петер ван Даан, доволі нудний і сором'язливий хлопчина років шістнадцяти. Він приніс за пазухою кошеля, якого звати Муші. Знаю, що мені з ним буде нецікаво. За півгодини з'явилося подружжя ван Даанів, вона, на наше

всезагальне задоволення — з нічним горщиком у коробці від капелюха. «Не можу жити без горщика!» — пояснила вона, і містка посудина негайно ж була захована під ліжком. Чоловік не приніс горщика, зате притягнув під пахвою складаного столика. Першого дня ми затишно сиділи всі разом, і за три дні в нас з'явилося таке відчуття, ніби ми завжди жили однією великою родиною.

Того тижня, коли ван Даани після нас залишалися поміж людьми, вони, звісно ж, багато чого пережили і все нам розповіли. Особливо нас зацікавило, що сталося з нашою квартирою й паном Гоудсмітом.

І ван Даан нам розповів: «У понеділок о дев'ятій годині ранку Гоудсміт потелефонував мені й попросив прийти. Він показав записку, яку ви залишили (щодо кицьки й кому її віддати). Він страшенно боявся обшуку і ми прибрали зі столу і взагалі скрізь навели лад. Раптом я побачив на настільному календарі у пані Франк якийсь запис — це була адреса в Маастріхті. Я, звісно, зразу зрозумів, що це навмисна «необережність», та прикинувся здивованим і переляканим, і став просити пана Гоудсміта спалити цей нещасний аркуш. Весь час я твердив, що нічого не знав про ваше рішення втекти. Аж раптом мене ніби пройняло. «Пане Гоудсміт, — кажу я йому, — я

раптом збагнув, що це за адреса. Приблизно півроку тому до нас в контору приходив поважний німецький офіцер, дитячий друг пана Франка. Він обіцяв допомогти, якщо тут стане небезпечно жити. Цей офіцер служить у Маастріхті. Напевно, від дотримав слова й переправив Франків до Бельгії, а звідти — до їх родичів у Швейцарію. Усім добрим знайомим Франків, які будуть у вас про них запитувати, ви можете спокійно про це сказати, тільки, прошу, не згадуйте Маастріхт». Після цього я пішов. Тепер більшість знайомих про це знає і мені вже переказували цю версію неодноразово».

Ми були у захваті від цієї історії й реготали, аж за животи хапалися — чого лише люди собі не вигадують! Так, одна сім'я переконувала, що бачила, як ми всі рано вранці їхали на велосипедах. Інша пані стверджувала, що сама бачила, як нас уночі забирала військова машина.

Анна.

П'ятниця, 21 серпня 1942 р.

Люба Кітті!

Наше помешкання стало справжньою криївкою. У пана Кралера з'явилася блискуча думка — закрити наглухо вхід до нас сюди, до задньої частини будинку через те, що зараз багато обшуків — шукають велосипеди. Виконав цей план пан Воссен. Він зробив пересувну книжкову полицю, що відчиняється у один бік, наче двері.

Звичайно, його довелося «поставити до відома», й тепер він готовий допомагати нам у всьому. Тепер, коли спускаєшся донизу, треба спочатку зігнути, а тоді стрибнути, бо сходинку прибрали. За три дні ми всі понабивали страшних гуль на лобі, бо забули зігнути й стукалися головою об низькі двері. Тепер там прибитий валик, наповнений тирсою. Не знаю, чи це допоможе!

Читаю я мало. Поки що я перезабула багато що з того, чому нас навчали в школі. Життя тут одноманітне. Ми з паном ван Дааном часто сваримося. Звісно, Марго йому видається набагато милішою. Мама поводить, як зі мною як з маленькою, а я цього не витримую. Петер теж не став приємнішим. Він нудний, цілий день вилежується в ліжку, іноді щось майструє, а тоді знову спить. Такий вайло!

Погода тепла, й ми розкошуємо в шезлонгах на горищі.

Анна.

Середа, 2 вересня 1942 р.

Люба Кітті!

Фру ван Даан і її чоловік страшенно лаялися. Я такого в житті ще не бачила. Тато з мамою нізащо на світі не стали б так репетувати одне на одного. Привід був настільки дріб'язковий, що про нього не варто й згадувати. Втім, кожен по-своєму! Петеру було страшенно неприємно бути поміж двох вогнів.

Та на нього не звертають уваги, тому що він такий ледар і вайло. Вчора він раптом розхвилювався від того, що йому обклало язика. Та скоро все минулося. Сьогодні він обкрутив шию товстим шарфом, каже, це у нього простріл і, крім того, болять легені, серце й нирки. Чого лише не вигидає! Цей хлопець — типовий іпохондрик (здається, таку воно має назву?).

Мама теж не дуже ладнає з фру ван Даан, і для цього є багато підстав. Для прикладу: фру ван Даан поклала в загальну шафу для білизни лише три простирадла з найблагороднішими намірами користуватися нашою білизною й приберегти власну. Вона дуже здивується, коли побачить, що мама зробила те саме. Мадам постійно злиться, що користуються її сервізом, а не нашим. Весь час намагається дізнатися, де наша порцеляна й не підозрює, що сидить за два кроки від неї! А ми її заховали на горищі, під усілякими рекламами, й вона пролежить там, поки ми не вийдемо! Мені страшенно не щастить. Вчора я впустила тарілку. Мадам сердито закричала: «Ах, обережніше! Це все, що в мене залишилося!» Та пан ван Даан чогось до мене підлещується.

Сьогодні вранці мама знову прочитала мені довгу нотацію. Ні, я так більше не можу. Ми з нею надто по-різному дивимося на речі. Тато — зовсім інший, він мене розуміє, навіть якщо хвилин п'ять

на мене й побурчить.

Минулого тижня сталася сутичка. Привід — книга про жінок і... Петер. Маю тобі сказати, що Марго й Петеру дозволяють читати всі книги, що їх приносить з бібліотеки пан Коопхойс. Але цю книгу дорослі їм давати не хотіли.

Звісно ж, Петер зацікавився. Про що йдеться у такій забороненій книзі? Він потайки витягнув її в матері й сховався зі здобиччю на горищі. Два дні все було тихо. Його мати все помітила, однак нічого не сказала. Аж тут втрутився його батько. Він розсердився, відняв у Петера книгу й вирішив, що на цьому справу скінчено. Та він не уявляв собі, наскільки в його сина розпалилася цікавість: Петер вважав, що немає чого позбавляти себе задоволення через рішучі батькові заперечення. Він став вигадувати, як би знову отримати ту «таємничу» книжку. Тим часом фру ван Даан порадилася з мамою, а мама сказала, що й для Марго ця книга не годиться, хоча їй дозволено читати багато інших книг.

«Хоча між Марго і Петером велика різниця, фру ван Даан, — сказала їй мама. — По-перше, дівчатка дорослішають швидше за хлопців, по-друге, Марго дуже багато читала, ознайоmlена з серйозними, глибокими творами, і потім вона набагато розвинутіша й набагато освіченіша. Адже вона майже закінчила гімназію».

В принципі фру ван Даан погодилася, та все ж сказала, що не вважає за потрібне давати молодим призначені для дорослих книги.

А тим часом Петер лише чекав на зручний випадок, щоб знову заволодіти книжкою. І ввечері, коли вся родина сиділа внизу у кабінеті директора й слухала радіо, він виліз зі своїм скарбом на горище. О пів на дев'яту він вже мав зійти донизу, та він так захопився книгою, що не помічав часу й прокрався з горища в ту хвилину, коли його батько зайшов до кімнати. Можеш собі уявити, що тут було! Ми почули відлуння оглушливого ляпаса, удар, книжка полетіла на стіл, а Петер — в куток кімнати. На вечерю подружжя з'явилось удвох. Петер лишився нагорі. Ніхто про нього не згадував, його залишили без вечері. Ми перейшли до головного, тобто почали їсти. Аж раптом... оглушливий свист... ми заціпеніли, зблідли й витріщилися один на одного, ножі й виделки повипадали з рук. Аж зненацька через віддушину заgrimів голос Петера:

«Не думайте, що я спускаю!»

Ван Даан підскочив, червоний мов рак і закричав:

«Це вже занадто!»

Тато вхопив його за руку, боячись, щоб він не наробив чогось поганого, й вони разом піднялися нагору. Після злісного спротиву й страшного шуму Петера перепровадили до його кімнати й замкнули

на ключ. Його добра матінка хотіла відкласти для синочка бутербродик, але татусь був невблаганний.

«Якщо він зараз же не попросить вибачення, то хай спить на горищі».

Ми усі засперечалися й стали доводити, що залишитися без вечері — достатнє покарання, а якщо він застудиться, то навіть не можна викликати лікаря.

Але Петер не вибачився й пішов на горище. Пан ван Даан прикинувся, що йому байдуже до сина, та наступного ранку побачив, що Петер все ж спав на своєму ліжку. О сьомій він знову виліз на горище й лише після батькових вмовлянь погодився зійти вниз.

Три дні всі ходили похмурі, вперто мовчали, а тоді все пішло по-старому.

Анна.

Понеділок, 21 вересня 1942 р.

Люба Кітті!

Сьогодні розповім тобі про наші побутові дрібнички. Фру ван Даан нестерпна. Постійно вона мене сварить за балакучість. Постійно вона чимось нам псує життя. Тепер вона раптом відмовляється мити посуд. Та оскільки вона вже взялася, а на денці каструлі залишилася якась їжа, то вона не складає її на скляну тарілочку, як ми, а залишає псуватися. За наступного миття посуду Марго доводиться мити удвічі більше каструль, а тут ще

ця мадам каже:

«Так, Марго, люба, у тебе справді повно роботи!»

Ми з татом знайшли собі роботу. Ми малюємо родовід його сім'ї, й він про кожного мені щось розповідає. І я відчуваю з ними якийсь міцний зв'язок. Кожних два дні пан Коопхойс приносить мені з бібліотеки які-небудь книжки для дівчаток. Я в захваті від серії «Юп-тер-Хель», і мені дуже до вподоби все, що пише Ціссі фон Марксвельд. «Веселе літо» я прочитала чотири рази і на смішних місцях все ще регочу. Ми вже почали вчитися: щодня я визубрюю п'ять неправильних дієслів і взагалі дуже старанно вивчаю французьку. Петер сопе над своїми англійськими вправами. Ми отримали нові підручники; запас зошитів, олівців, наклейок, гумок і такого іншого ми принесли з собою з дому. Часто я слухаю передачі «Оранне»³. Щойно виступав принц Бернгард і розповідав, що вони у січні знову чекають на дитинку. Всі дивуються, що я так люблю королівську родину Голландії.

Кілька днів тому ми розмовляли про те, що мені ще багато чому треба вчитися, внаслідок чого я сіла зубрити. Неохота потім починати все з

³ Підпільна радіостанція.

початку. Почалася розмова й про те, що я останнім часом надто мало читаю гарних книжок. Мама зараз читає «Панове, дами й слуги». А мені й це заборонено читати, спершу треба стати освіченою, такою, як моя розумна й талановита сестричка. Ми розмовляли про філософію, психологію й фізіологію (я подивилася в словник, як пишуться ці важкі слова), але й тут я зовсім нічого не знаю. Сподіваюсь, що до наступного року я наздожену все!

З жахом я зрозуміла, що в мене на зиму лише одне плаття з довгими рукавами й три шерстяні кофтинки. Тато дозволив мені зв'язати для себе пуловер з білої овечої шерсті. Шерсть, щоправда, негарна, проте, дуже тепла. Ми сховали купу одягу у всіляких знайомих, та дістати її можна буде лише після війни, якщо щось з того вціліє.

Якраз тоді, коли я писала щось про фру ван Даан, вона увійшла до кімнати. Я миттю закрила зошит.

«Ах, Анно, можна мені глянути?»

«Ні, фру ван Даан!»

«Хоча б останню сторіночку».

«Ні, й останню не можна».

Я перелякалася страшенно. Саме на цій сторінці я писала про неї не надто шанобливо.

Анна.

П'ятниця, 25 вересня 1942 р.

Люба Кітті!

Учора я знову піднялася нагору, «в гості» до ван Даанів побалакати. Інколи там буває дуже гарно. Ми їли «нафталіновий кекс» (коробка з кексом стояла в шафі, де насипаний нафталін від молі!) й запивали лимонадом.

Зайшла розмова про Петера. Я сказала, що інколи він мені страшенно набридає, а я терпіти не можу хлопчиськ, які до мене чіпляються. Тоді вони — ох, ці батьки! — запитали, чи не хотіла б я потоваришувати з Петером, тому що я йому дуже подобаюся. Я подумала «О, так!», а сказала: «О, ні!» Петер сором'язливий і незграбний, як усі хлопчиська, які ще мало товаришували з дівчатами.

«Підпільний комітет» нашого притулку виявився вельми винахідливим. Послухай, що вигадали наші чоловіки! Вони дуже хочуть, щоб якийсь ван Дійк, наш добрий знайомий і головний представник фірми «Травіс» — до речі, у нього сховано багато наших речей — щоб він отримав від нас звістку. І ось вони написали листа аптекареві до Зюйвш-Фландерн із запитом і вклали туди конверт для відповіді. Адресу на конверті — тобто адресу фірми — тато написав власноруч. Коли цей лист повернеться в контору, там виймуть аптекареву відповідь, вкладуть туди листа, що написаний батьковою рукою, і таким чином ван Дійк отримає звістку від тата. Обрали Зееланд, тому що це поруч

із бельгійським кордоном, і листа туди легко надіслати.

Анна.

Неділя, 21 вересня 1942 р.

Люба Кітті!

Посварилася з мамою, укотре вже за останній час! Ми з нею зовсім одне одного не розуміємо, та й з Марго теж. Звичайно, в нашій родині ніколи не дійде до таких сцен, як нагорі, та все ж мені наші стосунки геть не подобаються. Я маю зовсім інший характер, аніж у мами й Марго. Іноді я розумію своїх подруг набагато краще, ніж свою маму. Як це недобре!

Знову не розумію фру ван Даан! Вона намагається ховати від нас все більше тих речей, які потрібні для загального господарства. Треба, щоб мама платила їй тією ж монетою!

Очевидно, деяким батькам дає особливе задоволення виховувати не лише своїх дітей, але й дітей своїх знайомих. Ван Даани саме з таких. Марго нічого виховувати: вона — втілена доброта, розум і сердечність. Але того, чого у неї є надлишок, мені справді не вистачає! Скільки разів під час їжі я отримувала зауваження і я не могла втриматися від зухвалої, а іноді й грубої відповіді. Батько й мама завжди були на моєму боці, без них я просто б пропала! Але як ці «верхні» мені не втовкмачують, що я не повинна так багато

розмовляти й у все втручатися, і що я поводжуся нахабно, я все одно роблю ті самі вчинки. Якби мій батько не був таким терплячим зі мною, то я б давно загубила надію виправитися. І взагалі те, чого хочуть від мене мої батьки, виконати зовсім неважко.

Та коли я беру мало моркви — я її не люблю, — а картоплі кладу собі побільше, ван Даани починають нервувати через таку «розбещеність».

«Візьми но ще моркви!» — каже фру ван Даан.

«Ні, дякую, я хочу лише картоплі».

«Морква дуже корисна, твоя мама теж так вважає, — ніяк не заспокоїться вона. — Візьми ще!» — І вона до мене чіпляється, поки тато не втрутиться й не припинить розмову.

«Вам би жити у нас вдома! — спалахує вона. — Там ніколи такому не потурали! Що це за виховання! Ви зовсім розбестили Анну. Якби вона була моєю донькою...»

Злива докорів завжди закінчується цими словами. Яке щастя, що я не її донька!

Ще на тему про виховання. Учора, коли нарешті стало тихо і фру ван Даан припинила своє слововиверження, батько їй відповів:

«Я вважаю, що Анна непогано вихована. Бачте, вона навіть зрозуміла, що краще не

відповідати на ваші розлогі промови. А що стосується моркви, то тут я лише одне можу сказати: «Vice versa!»⁴

Цим він її остаточно добив: «vice versa» було спрямоване на те, що вона сама їсть замало овочів. Вона виправдовується тим, що багато овочів на ніч можуть зашкодити здоров'ю. Нехай би лише залишила мене в спокої! Смішно дивитися, як фру ван Даан легко червоніє. А зі мною цього не трапляється, й вона злиться ще дужче!

Анна.

Понеділок, 28 вересня 1942 р.

Люба Кітті!

Вчора я зовсім не все написала, та довелося відволіктися. Мушу розповісти тобі ще про одну сварку, та спершу скажу тобі, до чого огидно й незрозуміло, коли дорослі так часто зразу починають сваритися через найменші дрібниці. Дотепер я думала, що сваряться лише діти, а з дорослими цього не трапляється. Звичайно, іноді є підстави для справжнього скандалу. Та ці постійні суперечки просто неможливо витримати. Власне, час звикнути, що сварки в них — звичайнісінька справа. Та звикнути важко, коли ці «дискусії» — так тут називають скандали — обертаються навколо

⁴ Навзаєм (*лат.*).

моєї персони. Тут від мене просто клапті летять: моя поведінка; мій характер, мої манери всі критикують, проговорюють і обговорюють! Я ніколи не чула ні злих слів, ні злих вигуків, а тепер все доводиться вислуховувати. Ні, не можу! І не збираюся їм цього вибачати! Я їм покажу, що Анна Франк не вчора народилася! Можливо, вони це збагнуть і заткн... Їх треба виховувати, а не мене! Щоразу я просто німію від таких грубощів і дуросщів. (Це я про фру ван Даан). Та я притерплюся, і тоді скажу їй все, що про неї думаю! Невже я й справді така невихована, настирлива, липуча, дурна й лінива, як ці «верхні» стверджують? Я чудово знаю, що в мене багато недоліків і слабкостей, та ці «верхні» все ж таки неймовірно перебільшують.

Якби ти знала, Кітті, як у мені все кипить від їхніх постійних сварок! У мені зібралось стільки злості, що вона колись вирветься назовні!

Можливо, я тобі вже набридла, та все ж розповім ще про одну цікаву розмову за столом. Йшлося про виняткову скромність Піма (це пестливе прізвисько тата). Тут ніхто, навіть найдурніший дурень не стане сперечатися, настільки це всім зрозуміло. Аж раптом фру ван Даан, яка все переносить на себе, заявляє: «Я людина теж дуже скромна, набагато скромніша за свого чоловіка».

Пан ван Даан хотів пом'якшити її заяву й дуже спокійно відповів:

«А я й не прагну до зайвої скромності, я вважаю, що люди рішучі набагато більше досягають у житті».

Він обернувся до мене й додав:

«Не будь надто скромною, Анно, й досягнеш набагато більшого!»

Мама погодилася з ним, але фру ван Даан неодмінно треба було додати ложку дьогтю, вона звернулася вже не до мене, а до батьків і заявила:

«Як ви розмовляєте з Анною? За своє життя нічого такого не бачила, мене в дитинстві не так виховували! Втім, і в наш час навряд чи зустрінеш такі стосунки, хіба що у вашому ультрасучасному сімействі!»

Це був натяк на мамині педагогічні погляди, щодо яких вони часто сперечаються. При цьому вона вся почервоніла, наче рак, а коли втрачаєш витримку, то тебе завжди здолають у суперечці.

Мама спокійно, як завжди, хотіла припинити «дискусію» й вимовила: «Бачте, фру ван Даан, я теж вважаю, що зайва скромність шкідлива. Мій чоловік, Марго й Петер справді надто скромні, та ваш чоловік і ви, Анна і я, ми хоча й не зовсім позбавлені скромності, та нам пальця до рота не пхай!»

«Але ж я дуже скромна, фру Франк! Як ви

можете називати мене нескромною?»

Мама: «Ні, я не кажу, що ви геть позбавлені скромності, але й вас не можна назвати надто скромною людиною...»

Фру ван Даан: «Цікаво, коли це я поводила себе нескромно? Якби я тут про себе не дбала, то я б, напевно, померла з голоду. Так, я не поступаюся перед вашим чоловіком, і скромності маю не менше!»

Після цього самозахвалювання мама не змогла втриматися від сміху, а ця «бідолашна» так розсердилася, що вже не могла зупинитися й усе говорила, говорила, тоді втратила зв'язок, заплуталася у власному красномовстві, ображено підвелася й зібралася йти геть. Як раптом подивилася у мій бік. На жаль, коли вона обернулася спиною до мене, я насмішкувато й співчутливо погойдала головою, скоріше випадково, ніж навмисне. Вона не пішла, розкричалася огидно й брутально, як стара товста продавчиня! Дивитися на неї було справжнім задоволенням! Якби я вміла малювати, то увічнила б цю смішну й нікчемну особу!

Можу тобі сказати лиш одне: якщо хочеш взнати людину як слід, треба хоч раз із нею посваритися. Лише тоді можна скласти думку про неї.

Анна.

Вівторок, 29 вересня 1942 р.

Люба Кітті!

У нас завжди є про що розповісти. Оскільки тут немає ванни, ми миємося у ночвах, а у конторі (так я називаю весь нижній поверх) є гаряча вода, і ми, усі семеро, ходимо туди по черзі. Всі ми різні люди, і через те, що один соромиться більше, ніж інший, то кожен обирає собі місце для миття за смаком. Петер миється на кухні, хоча там і скляні двері. Перед миттям він усіх повідомляє про свої наміри й просить півгодини не заходити на кухню. Його батько миється у себе нагорі. Він не вважає важким тягнути нагору гарячу воду, аби лише зручно вмотитися у своїй кімнаті. Фру ван Даан ще жодного разу не купалася. Вона спершу хоче з'ясувати, яке місце виявиться найзручнішим. Тато миється в кабінеті, мама — на кухні, за грубкою. Ми з Марго обрали велику контору — у нас там «ванна кімната». Суботніми вечорами там опускають темні завіси й ми миємося в напівтемряві. Одна з нас миється, а друга в цей час дивиться крізь щілину на вулицю, й ми часто регочемо над витівками перехожих. Та від минулого тижня мені ця «ванна кімната» перестала подобатися і я почала шукати більш комфортабельне приміщення. У Петера з'явилася блискуча думка: він запропонував мені взяти всі засоби для купання й зачинитися у великій

вбиральні на нижньому поверсі — вона межує з конторою. Там я можу зачинитися, увімкнути світло й сама вилити воду після миття. Сьогодні я оновила свою «ванну кімнату» й дуже з того задоволена.

Учора в дім прийшов водопровідник, щоб утеплити труби в нижньому коридорі, вони йдуть до нашого водогону і до нашої вбиральні. Це було необхідно, щоб труби не замерзли, якщо зима виявиться холодною. Відвідування це не надто приємне. Не можна було не лише брати воду, а й користуватися вбиральнею. Може це й непристойно — розповідати тобі, як ми влаштувалися? Не така вже я сором'язлива, щоб мовчати про такі речі. Ми з татом все обдумали заздалегідь й підготували для всіх банки. Тепер ми ними скористалися і, хоч це й погано, залишили їх стояти в кутку. Та це ще нічого — найважче було сидіти всенький день мовчки і не розтуляти рота. Особливо для такої тріскачки, як я, це неймовірно важко. Ми й так завжди розмовляємо пошепки. Та зовсім мовчати й цілий день сидіти анішелесть, боятися навіть поворухнутися — це в сто разів гірше! Мій задок зовсім занімів, так я його відсиділа, що потім він болів три дні!

Ввечері робила гімнастику — допомогло!

Анна.

Четвер, 1 жовтня 1942 р.

Люба Кітті!

Я вчора страшенно перелякалася. О восьмій годині почувся дзвінок, і я уявила собі найжахливіше — ти розумієш, про що я кажу. Та всі почали переконувати мене, що це хлопчачки з вулиці і я помалу заспокоїлася.

Дні минають спокійно. Внизу, на кухні, працює пан Левен, він фармацевт і робить хімічні дослідження для фірми. Він знає весь будинок і ми інколи боїмося, щоб він не здогадався увійти до колишньої лабораторії. Ми поводимося страшенно тихо. Хто б міг сказати три місяці тому, що непосидюча Анна довго сидітиме без руху й мовчатиме як риба?

29-го був день народження фру ван Даан. Відсвяткували скромно. Їй подарували квіти, всілякі дрібнички й до обіду дещо додали. У них вдома звичай — чоловік завжди дарує їй червоні гвоздики. До речі, про фру ван Даан: мене дико бісять її постійні намагання загравати з моїм татом. Вона завжди прагне погладити його по щоці чи по голові, навмисне виставляє свої «гарненькі» ніжки, намагається бути дотепною і взагалі за всілякої нагоди звертати на себе увагу Піма. Та Пімові вона не здається ні гарненькою, ні любою, й він байдуже ставиться до її загравань. Я зовсім не ревную, проте, мені це нестерпно. Я сказала їй прямо, що мама, либонь не кокетує з її чоловіком.

Петер інколи буває дуже кумедний. У нас є

спільна пристрасть і нам буває превесело: ми обоє полюбляємо всілякі переодягання. Вчора він вирядився у плаття своєї матері, яке його обтягувало, на голові в нього виднів дамський капелюшок. А я вдягнула його костюм і картуза.

Дорослі животи надривали з реготу, та й нам було страшенно весело.

Еллі купила мені й Марго спідниці в універмазі, матеріал дуже поганий і дорого. Зате на нас очікує дуже приємне заняття: вона підписалася на заочні курси стенографії для мене, Марго й Петера. До наступного року ми блискуче знатимемо стенографію. Непогано знати такий «тайнопис»!

Анна.

Субота, 3 жовтня 1942 р.

Люба Кітті!

Вчора знову був страшний скандал. Мама розповіла татусеві про всі мої витівки — і страшенно їх перебільшила. Вона плакала, я, звісно ж, також ревіла, й у мене дуже розболілася голова. А татові я сказала, що люблю його дужче за всіх. Пім каже, що колись все зміниться, та я не вірю. Мені доводиться робити зусилля, щоб спокійно розмовляти з мамою. Батько хоче, щоб я за нею доглядала, коли вона себе погано почуває, адже все одно нічого не роблю.

Старанно вивчаю французьку й читаю

«Прекрасну нівернезку»⁵.

Анна.

П'ятниця, 9 жовтня 1942 р.

Люба Кітті!

Сьогодні я маю дуже сумні й важкі новини. Багатьох євреїв — наших друзів і знайомих арештували. Гестапо поводитьсь з ними жахливо. Їх вантажать до тепляків і відправляють до єврейського концтабору Вестерборк. Це — страшне місце. На тисячі людей не вистачає ні умивальників, ні вбиралень. Кажуть, що в бараках усі сплять покотом: чоловіки, жінки, діти. Втекти неможливо. Ув'язнених з табору зразу ж упізнають за поголеними головами, а багатьох і за типово єврейською зовнішністю.

Якщо вже тут, у Голландії, так страшно, то який жах очікує їх там, куди їх висилають! Англійське радіо говорить, що на них очікують газові камери, і, можливо, це ще найшвидший спосіб знищення. Міп розповідає жахливі випадки, вона сама страшенно хвилюється. Нещодавно вночі на порозі у Міп сиділа кульгава бабуся. Вона чекала на машину гестапо, що забирає усіх підряд. Бабуся тремтіла від страху. Zenітки гриміли, промені прожекторів нишпорили у темряві, ехо від гуркоту

⁵ Роман французького письменника А. Доде.

англійських літаків перекочувалося поміж будинками. Та Міп не наважилася взяти бабусю до себе. Німці карають за це дуже суворо.

Еллі теж стала тихою й зажуреною. Її друга вислали до Німеччини на примусову роботу. Вона боїться, щоб його не вбило під час бомбардування. Англійські льотчики скидують тонни бомб. Я вважаю, що дурні жарти, на зразок: «Ну, вся тонна на нього не впаде!» чи «Однієї бомби цілком вистачить!» — дуже нетактовні й безглузді. І не лише Дірк потрапив у халепу, зовсім ні. Щодня відвозять молодих на примусові роботи. Деяким щастить втекти дорогою чи сховатися заздалегідь, але таких дуже мало.

Моя сумна повість ще не закінчена. Чи ти знаєш, хто такі заручники? Тут німці вигадали найвитонченіше катування. Це найстрашніше. Хапають без винятку ні в чому не винних людей і тримають у в'язниці. Якщо десь знайдуть «саботаж», а винуватця не знайдуть, то є привід розстріляти кількох заручників. А тоді в газетах друкують застереження. Що за народ ці німці! І я теж колись була однією з них. Та Гітлер давно оголосив, що нас позбавлено громадянства. Еге, більшої ворожнечі, ніж між *такими* німцями і євреями, ніде на світі немає!

Анна.

П, ятниця, 16 жовтня 1942 г.

Люба Кітті!

Я маю дуже багато справ. Щойно закінчила перекладати розділ з «Прекрасної нівернезки» й виписала всі незнайомі слова, тоді розв'язала важезну задачу й вивчила три сторінки французької граматики. Задачі я недолюблюю й часто відкладаю їх. Але тато теж погано розв'язує задачі, іноді в мене виходить краще, ніж у нього, але взагалі ми обоє не вміємо їх розв'язувати й доводиться кликати на допомогу Марго. Зате із стенографії я встигла більше за всіх. Учора дочитала «Завойовників», дуже гарна книжка, але її не можна порівняти з «Юп-тер-Хель». Я тобі вже казала, що вважаю Ціссі фон Марксвельд чудовою письменницею. Мої діти обов'язково повинні будуть прочитати всі її книжки. Тато дав мені п'єси Кернера: «Кузен з Бремена», «Гувернантку», «Зелене доміно». Гарний письменник.

Мама, Марго і я знову живемо дружно, і я гадаю, що це найкраще. Вчора ввечері Марго лежала зі мною на ліжку. Нам було страшенно тісно, зате так затишніше. Вона запитала — чи можна їй прочитати мій щоденник. Я сказала: «Деякі місця можна», а тоді запитала про її щоденник. Вона пообіцяла мені його дати. Далі ми розмовляли про майбутнє, і я запитала, ким вона хотіла б бути. Але вона тримає це в цілковитій таємниці. Я щось чула, ніби вона хоче стати вчителькою і, здається, так воно і є. Втім, не буду

випитувати.

Сьогодні вранці я зігнала Петера з його ліжка й розляглася на ньому. Він розлютився, а я й уваги не звернула. Власне, він міг би бути зі мною люб'язніший: я йому ще вчора ввечері дала яблуко.

Я запитала Марго, чи вважає вона мене негарною, й вона сказала, що я смішна, але у мене гарні очі. Не зовсім конкретна відповідь, як ти вважаєш?

Ну, до наступного разу!

Анна.

Вівторок, 20 жовтня 1942 р.

Люба Кітті!

Нас знову так налякали, що у мене досі тремтять руки, хоча минуло вже дві години. У будинку є п'ять вогнегасників «Мінімакс». Нас ніхто не попередив, що їх приїдуть заряджати. І ми, звісно ж, поводитися не надто обережно, поки я не почула стукіт молотка в передпокої. Я думала, що це столяр, і сказала Еллі, яка обідала з нами нагорі, що їй зараз не можна йти донизу. Ми з батьком стали по черзі підслуховувати біля дверей, коли цей чоловік піде. Після того, як він попрацював зо чверть години, він, як нам здалося, поклав інструменти на шафу й постукав у наші двері. Ми обоє побіліли. Невже він щось помітив і вирішив перевірити, що там ховається? Здається, так воно й було, тому що до нас постійно стукали, смикали

двері, трясли їх і штовхали. Я ледве не втратила свідомість лише від думки, що чужа людина раптом викриє наше чудове помешкання, і мені здавалося, що минуло ціле століття, поки я не почула голос Коопхойса: «Відчиняйте нарешті, це я!»

Ми зразу ж відчинили. Виявилося, що гачок, яким двері зачиняються зсередини і який втаємничені можуть відчинити і ззовні, зачепився за щось, і тому нас не могли вчасно попередити про прихід працівника. Тепер він вже пішов собі. Та коли Коопхойс захотів зайти по Еллі, він не зміг відчинити ці двері й тому так стукав і грюкав. У мене аж від серця відлягло! Я уявляла собі чоловіка, який от-от увірветься до нас і він все ріс, ріс і перетворювався на непереможного велетня. Що й казати, нам пощастило: цього разу все минулося!

У понеділок було страшенно весело. Міп і Хенк заночували в нас. Ми з Марго на цю ніч «переселилися» до тата з мамою, а наші друзі спали в нашій кімнатці. Обід приготували чудовий. Звісно ж, і тут не обійшлося без пригод. У татовій настільній лампі сталося коротке замикання, і ми раптом опинилися у темряві. Електричний лічильник, до якого вкручуються запобіжники, висить десь у глибині складу й копірситися там без світла — задоволення сумнівне. Але, на щастя, ми впоралися, й за десять хвилин пошкодження

усунули. Можна було гасити нашу ілюмінацію. Вранці ми встали рано. Хенкові треба було йти о пів на дев'яту, а нам хотілося спокійно поснідати. Ляло, як із відра, й Міп раділа, що їй у таку погоду не треба виходити з хати. Після того, як ми з татом все прибрали, я засіла зубрити французькі дієслова. Потім я читала «Ліси співають вічно», дивовижна книжка, шкода, що я її скоро дочитаю.

За тиждень Еллі теж залишиться у нас на ночівлю!

Анна.

Четвер, 29 жовтня 1942 р.

Люба Кітті!

Я дуже неспокійна. Батько захворів. У нього висока температура й червоний висип, як від кору. Уявляєш, ми навіть лікаря не можемо викликати! Мама примусила його гарненько пропотіти. Може, температура й знизиться.

Учора Міп розповідала, що квартира ван Даанів розграбована німцями. Ми ще нічого не казали фру ван Даан. Останнім часом вона страшенно нервується, а нам зовсім нецікаво слухати годинами про розкішний сервіз і дорогі меблі, що залишилися в квартирі. Адже нам теж довелося залишити вдома все гарне. Скаргами тут не допоможеш.

Мені тепер дозволяють читати деякі книги для дорослих, і я зараз взяла Ніко ван Сухтелена

«Молодість Єви». Власне, великої різниці між цією книгою й книжками для дівчаток я не бачу. Звичайно, у цій книзі іноді жінки продають себе незнайомцям і отримують за це купу грошей. Я би вмерла від сорому перед чужим чоловіком. Потім там сказано, що у Єви почалося «нездоров'я». Мені страшенно хотілося б, щоб і в мене почалося, я знаю, наскільки це важливо.

Батько дістав із шафи драми Шиллера й Гете й буде читати нам вголос щовечора. Ми почали з «Дон Карлоса». Добрий татів приклад змусив маму дати мені молитовника. З пристойності я його трохи почитала. Все це виглядає доволі гарно, але мені нічого не дає. І навіщо вона хоче зробити мене релігійною з примусу?

Завтра вперше затоплять піч. Мабуть, будемо сидіти в диму. Комин давним-давно не чищений.

Анна.

Субота, 7 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Мама страшенно нервує, і для мене це небезпечна підводна каменяка. Чи це випадковість, що мої батьки ніколи не сварять Марго, а усе валять на мою голову? Вчора, наприклад, Марго читала книгу з чудовими ілюстраціями. Вона піднялася нагору й відклала книгу, щоб потім знову взятися до читання. Оскільки робити мені не було чого, я взяла книгу, щоб подивитися малюнки. Вона

повернулася й побачила «свою» книжку в моїх руках, насупилася й почала відбирати книгу. А мені хотілося ще трішечки подивитися. Марго розсердилася, й мама сказала: «Книгу читає Марго, віддай їй зараз же!» Прийшов батько, який нічого не знав, але теж вирішив, що Марго ображають, і сказав: «Подивився б я на тебе, якби Марго вхопила твою книжку!»

Я зразу ж поступилася, віддала книгу й вийшла з кімнати — вони вирішили, що я образилася. Та я не образилася і не розсердилася, а просто мені стало дуже сумно.

Несправедливо, що батько втрутився, так і не довідавшись, у чому справа. Я б сама віддала книжку Марго в сто разів швидше, якби батьки не втрутилися й не стали зразу ж на бік Марго. Цілком зрозуміло, що за неї заступилася мама. Вони завжди підтримують одна одну. Я так до цього звикла, що не звертаю уваги, коли мама мені вичитує чи Марго дратується. Я їх люблю, просто через те, що вони мама й Марго.

Тато — інша справа. Коли він ставить мені Марго за приклад, хвалить усе, що вона робить і ніжний до неї, у мене всередині щось болить. Тому що тато для мене — єдиний на світі! Він мій ідеал, я люблю його дужче за всіх! Він сам не усвідомлює, що до Марго він ставиться не так, як до мене. Для нього Марго — найрозумніша, найгарніша,

найкраща. Але я теж маю право на поважне ставлення. У родині вважають, що я нероба й ледащо, і мені завжди удвічі прикро: через те, що мені дорікають, а ще дужче від того, що я не можу впоратися з собою. Мені не потрібні поверхові вияви ніжності, не потрібні й так звані «душевні розмови». Я чекаю від батька того, чого він мені дати не може. Ні, я не ревную його до Марго, не потрібні мені ані її врода, ані її розум. Я хочу одного: щоб батько любив мене по-справжньому, глибоко, не лише як свою дитину, але й як людину, як мене, *Анну*.

Я тримаюся за тата, тому що лише він підтримує в мені любов до родини. Він не розуміє, що мені необхідно інколи висловити йому все про маму. Він не бажає нічого чути про мамині недоліки, уникає всіляких розмов на цю тему. А для мене часто нестерпне мамине ставлення. Іноді я не можу втриматися й дорікаю їй за зневажливу зверхність, за насмішкуватість, жорстокість. І не лише через мене стаються наші сварки.

Взагалі-то, я — цілковита мамина протилежність, саме через це у нас з нею постійно стаються сутички. Я не беруся судити про її характер, я тут не суддя. Я дивлюся на неї лише як на маму. Але вона не така мама, яка мені потрібна. Доводиться самій для себе бути матір'ю. Я зовсім од неї відділилася, йду своїм шляхом. І хтозна, куди

він заверне? Подумки я уявляю собі ідеальну маму й дружину, але у тій, кого я повинна називати «матір'ю», я не бачу жодної схожості з цим ідеалом.

Я намагаюся не звертати уваги на мамині недоліки, бачити в ній лише гарне й розвивати в собі те, чого немає у мами. Та це не завжди вдається; гірше за все, що ні тато, ні мама не прагнуть зрозуміти, чого мені не вистачає в житті, і за це я на них дуже ображаюся. Невже батьки ніяк не можуть справедливо ставитися до своїх дітей?

Іноді я думаю: а може бог випробовує мене? Мені треба працювати над собою без усілякого прикладу й без усілякої допомоги, зате я стану сильною й непохитною.

Хто буде колись читати ці листи крім мене самої? Хто мені допоможе? Мені так потрібна допомога, так треба співчуття. Часто я вішаю носа й ніяк не можу бути такою, як хочу. Я усвідомлюю це, щодня намагаюся почати все спочатку й виправитися.

Але зі мною поводяться несправедливо! Сьогодні мене вважають дорослою й мені все можна знати, а наступного дня виявляється, що Анна ще дурненька, немовля, уявляє собі, що все вичитала з книжок, а сама нічого не розуміє. Та я не дитина й не лялька, з якою можна гратися. У мене свої ідеали, свої думки й плани, хоча я ще не вмію

розповісти про них словами. У мені здіймається стільки сумнівів, особливо ввечері, коли я сама, а іноді й вдень, з усіма цими людьми, з якими я зачинена, — як вони мені набридли! Як остогидло, що вони не розуміють ні моїх труднощів, ні мене. І врешті-решт я завжди повертаюся до свого щоденника. З цього починаю, на цьому й закінчую. Кітті завжди терпляче слухає, і я обіцяю їй витримати доостанку, впоратися зі своїм лихом і відшукати свій шлях. Та як би мені хотілося чогось досягнути, як хочеться, щоб ласкава рука мене підтримала й приголубила...

Не засуджуй мене! Зрозумій, будь-ласка, що іноді терпіння вичерпується!

Анна.

Понеділок, 9 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Учора був день народження Петера. Він отримав гарні подарунки, серед них дуже цікаву гру, електричну бритву й запальничку — не тому, що він палить, а тому, що це шикарно!

Та найбільший сюрприз підготував для нас пан ван Даан, коли повідомив, що англійці здійснили висадку в Тунісі, Касабланці, Алжирі й Орані!

— Це початок кінця! — сказали всі.

Але Черчилль, англійський прем'єр-міністр, який, звісно ж, вже чув щось таке й у себе в Англії,

сказав у своїй промові:

«Ця висадка надзвичайно важлива, та нехай не думають, що це початок кінця. Скоріш за все це — кінець початку».

Це велика різниця, чи не так? Але вже є підстави для надії. Величезне російське місто Сталінград німці тримають в облозі вже три місяці, а захопити ніяк не можуть.

Повертаюся до звичних справ. Коли розповідаєш про наше помешкання, треба хоч раз згадати про те, як нам приносять продукти. Май на увазі, що наші «верхні» — справжні ненажери. Хліб нам постачає дуже славний пекар, знайомий Коопхойса. Звичайно, ми отримуємо менше, ніж колись, та все ж достатньо. Продовольчі картки нам купують на чорному ринку. Ціни на них зростають. Спочатку платили 27 гульденів, а зараз — 33! За якийсь клаптик паперу!!!

Щоб у домі був бодай якийсь запас, крім консервів, ми придбали 270 фунтів сухого гороху й квасолі, мішки з якими висять у коридорі біля самих дверей. Та від ваги у мішках розійшлися шви й було вирішено цей зимовий запас перетягнути на горище. Петеру доручили перенести мішки. П'ять з шести мішків невдовзі опинилися нагорі, і Петер саме вхопився за шостого, аж раптом розійшовся нижній шов, і злива, ні, град коричневої квасолі сипнув на східці. Внизу в коридорі вирішили, що

старий дiм обвалився над iхньою головою. На щастя, там не було стороннiх. Петер страшенно перелякався, але зразу ж почав голосно реготати, коли побачив мене на нижньому щаблi, геть усю засипану квасолею, — я стояла в квасолi по кiсточки!

Ми почали збирати квасолу, але вона така дрiбна й слизька, що постiйно проскакує крiзь пальцi й заковується у всiякi щiлини й дiрки. Тепер кожен, хто проходить сходами, завжди пiдбирає квасолини й вiдносить iх нагору до фру ван Даан.

Ледь не забула найголовнiшого: тато видужав!
Анна.

Постскриптум . Щойно по радiо передали, що Алжир звiльнено. Марокко, Касабланка й Оран також вже кiлька днiв як звiльненi англiйцями. Скоро мають звiльнити й Тунiс.

Вiвторок, 10 листопада 1942 р.

Люба Кiттi!

Дивовижна новина! Ми маємо прийняти восьмого «пiдпiльного мешканця». Ми часто думали, що тут вистачить мiсця й харчiв на ще одну людину. Нам лише не хотiлося навантажувати Кралера й Коопхойса. Та коли стали все бiльше й бiльше розповiдати про жахливі переслiдування євреiв, батько спробував дiзнатися точку зору наших друзiв, i вони сказали, що це пречудова

думка. «Семеро чи восьмеро — небезпека та сама», — сказали вони й мали рацію. Тоді ми почали обговорювати, котрий із наших самотніх знайомих годиться для нашого «підпільного» сімейства. Знайти такого виявилось нескладно. Після того, як батько відкинув усі пропозиції ван Даанів узяти когось з їхніх родичів, ми вибрали нашого приятеля, зубного лікаря на ім'я Альберт Дуссель. Його дружина вже за кордоном. Кажуть, що він гарна людина, а для нас і ван Даанів він дуже приємний. Оскільки Міп його добре знає, все влаштується якнайкраще. Коли він приїде, то буде спати в моїй кімнаті замість Марго, а вона перебереться зі своєю розкладачкою в кімнату до батьків.

Анна.

Четвер, 12 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Дуссель був страшенно щасливий, коли Міп йому переказала, що знайшла для нього прихисток. Вона порадила йому прийти до нас якомога раніше, краще за все післязавтра. Та він не наважувався, сказав, що йому ще треба дати лад своїй картотечі, прийняти двох пацієнтів і закінчити всі розрахунки. Сьогодні вранці Міп нам про це розповіла. Ми вважали, що буде правильним не затягувати. Вся ця підготовка лише вимагатиме з'ясування стосунків з різними людьми, яким взагалі краще нічого не

знати. Міп намагалася вмовити цього Дусселя переїхати в суботу. Він відмовився й приїде лише в понеділок. Смішно, що він зразу не захопився за таку пропозицію. От якщо його заберуть на вулиці, він не зможе ні картотеку доводити до ладу, ні розрахунки закінчувати, ні пацієнтів приймати. Я вважаю, що тато даремно поступився йому. Інших новин поки що нема.

Анна.

Вівторок, 17 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Дуссель тут. Все минулося добре. Міп звеліла йому прийти до поштамту. Він з'явився вчасно. Коопхойс, який знав його в обличчя, підійшов до нього й сказав, що той пан, до якого його нібито покликали, приїде трохи згодом, а поки що Дусселю доведеться зачекати в конторі у Міп. Коопхойс поїхав геть трамваєм, а Дуссель пішов пішки й о пів на дванадцяту був вже в конторі. Йому довелося зняти пальто, щоб не побачили жовту зірку, й очікувати в кабінеті в Коопхойса, доки не піде прибиральниця. Він про це, звісно ж, не знав. Тоді Міп повела Дусселя нагору під приводом, що в кабінеті почнеться нарада. Перед очима ошелешеного Дусселя відкрилися хитромудрі двері й вони з Міп шаснули туди.

Ми усі зібралися нагорі у ван Даанів, щоб зустріти нашого нового квартиранта кавою й

коньяком. Міп привела його до нашої кімнати. Він зразу впізнав наші меблі, та навіть подумати не міг, що ми усі так близько. Коли Міп йому про це сказала, він нічого не міг зрозуміти. Вона не дала йому опам'ятатися й привела нагору. Дуссель впав на стільця, витріщив на нас очі, наче не вірив сам собі. Тоді він забурмотів затиноючись: «Хіба ж... ні... хіба ви не в Бельгії? Отже, офіцер не приїхав?.. А машина? Отже, втеча не відбулася?..»

Отут ми йому розповіли, що самі поширили ті чутки про офіцера й машини, щоб обдурити всіх, а особливо німців, якщо вони стануть нас шукати. Дуссель зацікавився од такої винахідливості й ще дужче здивувався, коли йому показали наше хитре, добре обладнане помешкання. Ми разом поїли, тоді він відпочив, випив з нами чаю й розклав свої речі, що їх раніше принесла Міп. Скоро він зовсім освоївся, особливо після того, як прочитав правила внутрішнього розпорядку для нашого притулку (вигадані ван Дааном).

Перспект і путівник притулком , спеціально заснованим для тимчасового перебування євреїв і таких як вони.

Відчинено цілорічно . Гарна, спокійна, безлісна місцина у самому серці Амстердама. Проїзд трамваєм № 17 і 13, а також машинами й велосипедами для тих, кому німці не заборонили користуватися цими засобами пересування, а крім

того — пішки.

Квартирна плата . Безкоштовно.

Знежирене дієтичне харчування .

Протічна вода : у ванній кімнаті (без ванни), а також, на жаль, на деяких стінах.

Просторе приміщення для зберігання всілякого майна .

Власна радіостанція : прямий зв'язок з Лондоном, Нью-Йорком, Тель-Авівом і багатьма іншими станціями. До послуг мешканців з шостої вечора.

Години відпочинку : з десятої вечора до сьомої тридцять ранку, у неділю — до десятої ранку. За виняткових обставин години відпочинку можуть бути призначені посеред дня, за розпорядженням керівництва притулком. Ці вказівки мають виконуватися у суворому порядку з метою загальної безпеки.

Канікули : тимчасово скасовані.

Розмовна мова : будь яка мова... лише пошепки.

Гімнастика : щоденно.

Заняття : стенографія — раз на тиждень по годині (письмово). Англійська, французька, математика й історія будь-коли протягом дня.

Години для вживання їжі : сніданок щоденно, за винятком недільних і святкових днів — рівно о десятій.

Обід — з 11:50 до 14:50.

Вечеря — холодна або гаряча — у різний час, залежно від передачі останніх новин.

Обов'язки щодо комісії продовольчого постачання : постійна готовність допомогти їм у конторській роботі!

Гігієнічні процедури : «Ванна» надається в користування всіх мешканців по неділях з дев'ятої ранку. Купатися можна у вбиральні, на кухні, в кабінеті чи в конторі — за вибором.

Алкогольні напої дозволяються лише за рецептом лікаря.

Анна.

Четвер, 19 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Як ми й очікували, Дуссель виявився дуже славною людиною. Чесно кажучи, мені не дуже приємно, що стороння людина користується усім в моїй кімнаті, та заради доброї справи можна й потерпіти. «Аби врятувати людину, решта не має значення», — каже батько, і він цілком має рацію.

Першого ж дня Дуссель докладно розпитав мене про все, наприклад: коли в контору приходять прибиральниця, коли можна користуватися вбиральною і де краще за все митися. Тобі, Кітті, це може й смішно, але у притулку все страшенно важливо. Оскільки вниз часто приходять люди невтаємничені, то ми повинні поводитися особливо

тихо, коли хтось є у конторі, а ми знаємо, у який час приходять відвідувачі. Все це я пояснила Дусселю якнайдокладніше й здивувалася, до чого ж він нездогадливий, все перепитує по два рази, та й тоді погано запам'ятовує. Можливо, він ще не опам'ятався від здивування і все налагодиться. А взагалі — все гаразд.

Дуссель докладно розповів нам про зовнішній світ, від якого ми так давно відрізані. Більше про сумні справи. Багато кого з наших друзів і знайомих відвезли, і вони із страхом очікують на жахливий кінець. Щовечора вулицями ганяють зелені й сірі військові машини. «Зелені» — тобто, есесівці, і «чорні» — голландська фашистська поліція, скрізь шукають євреїв. Варто їм знайти бодай одного, вони забирають усіх, хто в будинку. Вони дзвонять у кожний дім і, якщо нікого не знаходять, то йдуть у наступний. Часто в них на руках іменні переліки й вони забирають усіх за цими переліками. Ніхто не може уникнути цієї долі, якщо вчасно не сховається. Іноді вони беруть викуп. Вони чудово знають матеріальне становище своїх жертв. Як це схоже на полювання на рабів у стародавні часи! Я часто бачу перед собою цю картину: натовпи хороших, ні в чому не винних людей із заплаканими дітьми, ними командують кілька мерзенних негідників, б'ють їх, мучать і женуть уперед, поки ті не падають від утоми. Не

щадять нікого. Старі, малі діти, вагітні жінки, хворі, каліки... всіх, усіх женуть у цей смертний шлях!

А тут нам так добре, так тихо й спокійно! Нас не зачіпає весь цей жах, але ми постійно в тривозі й у страхі за всіх, хто дорогий для нас, за всіх, кому не можна допомогти.

Мені буває геть погано, коли я лежу в теплій постелі, а мої найкращі подруги у цей час, можливо, на вітрі, на холоді, неймовірно страждають, а багато хто, мабуть, загинув. Мені стає моторошно, коли я згадую, що ті, з ким мене поєднувала найтісніша дружба, зараз у руках лютих катів, яких ще не знала історія. І лише за те, що вони євреї!

Анна.

П'ятниця, 20 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Власне кажучи, ми розгубилися. Раніше до нас доходило мало відомостей про долю знайомих. Може, воно й на краще, що ми нічого не знали напевне. Коли Міп розповідала якийсь страшний випадок про наших друзів, мама і фру ван Даан починали плакати, тож Міп зовсім припинила свої розповіді. Але Дусселя всі закидали питаннями, й він розповів стільки всіляких жахів і страхів, що неможливо було витримати. Невже ми знову будемо сміятися й безтурботно веселитися, коли потьмяніють ці враження? Але жодної користі ні

собі, ні тим, хто залишився, ми не принесемо, якщо станемо постійно бідкатися й перетворимо наше помешкання на цвинтар. Та все ж, що б я не робила, я завжди думаю про тих, кого забрали. Варто мені засміятися — і я лякаюся й кажу собі, що недобре бути веселою. Невже треба цілий день журитися? Не можу я так, цей пригнічений стан повинен минути.

Поряд із цими сумними справами у мене свої особисті неприємності, щоправда, порівняно з величезним лихом, про яке я щойно писала, вони здаються дрібницями. Та маю тобі сказати, що останнім часом я страшенно самотня! В мені якась жахлива порожнеча. Раніше я про це не думала. Розваги, друзі займали всі мої думки. А зараз мене мучать складні питання. І я зрозуміла, що навіть батько, як би я його не любила, не може замінити мені весь мій колишній світ.

Мабуть, як на тебе, я невдячна істота, Кітті? Та інколи мені здається, що я не витримаю: чути ці страхіття, зносити власні труднощі та ще й бути для всіх цапом-відбувайлом!

Анна.

Субота, 25 листопада 1942 р.

Люба Кітті!

Ми палили забагато електрики й надміру використали наш ліміт. Тепер треба надзвичайно економити. Інакше можуть відімкнути струм — і

ми сидітимемо без світла два тижні. З четвертої чи з о пів на п'яту нам не можна читати. Ми бавимо час з усілякими розвагами: загадуємо загадки, робимо у темряві гімнастику, розмовляємо англійською чи французькою, переказуємо прочитані книжки... Та врешті-решт все набридає. Тепер я знайшла собі нову розвагу: дивитися у польовий бінокль на яскраво освітлені вікна сусідів! Вдень нам не можна розсовувати завіси ні на сантиметр, але ввечері це вже майже безпечно. Ніколи я не думала, що спостерігати за сусідами так цікаво! Я бачила, як одна родина обідала, друга дивилася кінофільм, а зубний лікар навпроти лікував якусь нервову стару пані.

До речі, про зубних лікарів! Дуссель, про якого всі казали, що він вміє чудово поводитися з дітьми й дуже їх любить, виявився цілковито старозавітною людиною й постійно читає довгі нотації про гарні манери й поведінку. Як відомо, мені перепало сумнівне «щастя» жити в одній кімнаті з «його ясновельможністю», і оскільки мене вважають найневихованішою з усієї нашої молоді трійці, то мені дуже важко позбутися безперервних докорів і настанов, хіба що я прикинуся глухою. Та це ще нічого, якби він не був таким ябедою й не бігав щосекунди з доносами — та ще й до мами! Щойно я встигаю отримати від нього гарну порцію, як приходить мама й додає жару в полум'я, а якщо

мені щастить по-особливому, то за п'ять хвилин мене викликає фру ван Даан і теж починає бухтіти.

Еге, Кітті, не так легко бути погано вихованою та ще й головним об'єктом — читай: громовідводом! — для постійних докорянь і настанов нашого критично налаштованого сімейства.

Ввечері в ліжку, коли я думаю про всі гріхи й погані вчинки, що їх мені приписують, у мене в голові починається така мішанина від цих скарг, що я починаю плакати, а інколи — залежно від настрою — реготати. І я засинаю з усілякими дикими фантазіями: що треба стати не такою, як мені б хотілося, чи що я зараз не така, якою хотілося бути, і що все слід робити не так, як я хочу. Я хочу стати не такою, як я є, тому що я не така, якою мені хотілося бути...

Ну от, я й тебе заплутала! Не гнівайся! Та викреслювати я нічого не стану, оскільки це вже написано чорним по білому, а виривати аркуш теж не можна — за нинішньої нестачі паперу це просто гріх! Можу лише порадити тобі — не читай останні рядки й не намагайся в них розібратися, бо так заплутаєшся, що потім не вилізеши!

Анна.

Понеділок, 7 грудня 1942 р.

Люба Кітті!

Цього року ханука⁶ й день святого Миколая⁷ майже співпадають. У день хануки ми лише запалили свічки, та й то лише на десять хвилин, бо їх нема де взяти. Все-таки, коли всі заспівали, було дуже урочисто! Пан ван Даан змайстрував дуже гарний дерев'яний підсвічник.

Але день св. Миколая в суботу ми

⁶ Ханука — єврейське свято.

⁷ День св. Миколая — 6 грудня — національне свято в Голландії.

відсвяткували ще краще! Нам було страшенно цікаво, про що Еллі й Міп шепотілися з татом, коли приходили до нас нагору: ми відчували, що вони щось вигадали. І справді, о восьмій годині ми усі спустилися сходами донизу в прохідну кімнату; мені було так моторошно, що я постійно думала — хоча б повернутися живою! Через те, що у цій кімнатці немає вікон, то можна було запалити світло. Батько відчинив стінну шафу й усі загукали: «Ах, як гарно!» Там стояв величезний кошик, гарненько оздоблений кольоровим папером і прикрашений символічною маскою «Чорного Петера». Коли ми щасливо занесли кошика нагору, кожен знайшов для себе подарунок із віршованим написом. Ти здогадуєшся, які віршики пишуться для такого випадку, і я їх повторювати не буду. Я отримала велику розцяцьковану ляльку, батько — підставки для книжок, мама — календар, фру ван Даан — торбинку для запилених ганчірок, пан ван Даан — попільничку. Словом, для всіх вигадали щось приємне, а оскільки ми ще жодного разу не святкували день св. Миколая, то вирішили, що «прем'єра» вельми вдала!

Звичайно, для наших друзів «знизу» ми теж приготували подарунки з того, що залишилося від добрих старих часів. Сьогодні нам сказали, що пан Воссен сам виготовив книжкові підставки для тата й попільничку для ван Даана. Як дивовижно, що

хтось може власними руками робити такі художні речі!

Анна.

Четвер, 10 грудня 1942 р.

Люба Кітті!

Ван Даан завідував м'ясним, ковбасним і бакалійним відділами фірми. Його запросили як видатного спеціаліста. І тепер нам на радість він проявив себе з «ковбасного» боку.

Ми замовили багато м'яса для ковбас (звісно, на чорному ринку!), щоб мати запас на випадок голоду. Дуже цікаво спостерігати, як м'ясо спершу пропускають крізь машинку, разів зо два чи зо три, тоді змішують з усілякими спеціями і, нарешті, наповнюють цією масою кишки. Вже за обідом ми їли смажену ковбасу з капустою! Та копчену ковбасу треба спершу гарненько просушити, тому її підвісили на мотузочках до жердини під стелею. Кожен, хто заходить до кімнати й бачить ковбаси, що звисають, починає реготати — вони так смішно теліпаються!

У кімнаті був страшенний розгардіяш. Ван Даан бабрався з м'ясом, він вдягнув фартуха своєї дружини й здавався навіть товщим, ніж був насправді. Він був схожий на справжнього різника — руки закривавлені, обличчя спітніле, червоне, фартух заплямований. А фру ван Даан, як завжди, намагається робити все сразу: вчити голландські

слова, розмішувати суп, приглядати за м'ясом і разом із тим усім стогнати, що в неї зламане ребро. Ось що стається, коли зарозумілі старі (!!!) пані виконують ризиковані гімнастичні вправи заради того, щоб зігнати сало з товстої задниці!

У Дусселя запалення на оці, він сидів біля печі й робив компреси. Тато сидів біля вікна, на нього світив тонкий сонячний промінь. Мабуть, у нього знову приступ ревматизму, він увесь якось зігнувся і з нещасним виглядом дивився, як ван Даан працює. Петер ганяв кімнатою з котом на ймення Муші. Мама, Марго і я чистили картоплю. Але ми робили це механічно, тому що стежили за роботою ван Даана як зачаровані.

Дуссель відновив свою лікарську практику. І ти матимеш задоволення, коли почувеш про його перший прийом. Мама прасувала білизну і фру ван Даан вирішила стати першою пацієнткою. Вона всілася на стільця посеред кімнати, а Дуссель поважно й повільно став розкладати інструменти. Він попросив одеколону для дезинфекції й вазеліну замість воску. Тоді він зазирнув до рота ван Даанихи й став стукати й колупати в її кутньому зубі, причому фру ван Даан постійно здригалася, немов від нестерпного болю, й видавала незрозумілі звуки. Після тривалого обстеження — так їй здавалося, хоча минуло лише години дві, — Дуссель захотів почистити їй дупло. Та про це не

було чого й мріяти! Фру ван Даан відбивалася руками й ногами, так що Дусселю довелося випустити з рук гачка, яким він чистив дупло й гачок застряг у зубі. Тут почалося казна що! Мадам смикалася, хоча їй заважав гачок у зубі, намагалася його витягнути і ще глибше запхнула до зуба. Дуссель стояв перед нею зовсім спокійний, вперши руки в боки й дивився на цей цирк. Решта глядачів реготала. Це, звичайно, було негарно: я б репетувала так само.

Після страшних зусиль, стогонів і охань фру ван Даан нарешті витягнула гачок, і Дуссель, наче нічого не сталося, знову взявся до роботи. Він працював так швидко, що його пацієнтка більше нічого не встигла утнути. Але він жодного разу не мав стількох помічників! Ван Даан і я фігурували як асистенти, і, мабуть, обоє мали такий вигляд, ніби ми зійшли із середньовічної картини «Пройдисвіти за роботою». Та нарешті терпіння у пацієнтки вичерпалося. Вона сказала, що їй треба слідкувати за супом і за обідом.

Одне можна сказати напевне: до зубного лікаря вона звернеться не так скоро!

Анна.

Неділя, 13 грудня 1942 р.

Люба Кітті!

Затишно сиджу біля вікна у великій конторі й спостерігаю крізь щілину, крізь товсті завіси, що

робиться надворі. Вже сутінки, але світла досить, щоб тобі писати.

Дивно бачити, як люди біжать вулицею. Здається, ніби вони страшенно кудись поспішають і плутаються у власних ногах. Велосипедисти женуть так, що важко збагнути, хто ж у сідлі — чоловік чи жінка.

Тут справжній робітничий квартал і всі виглядають доволі бідно, а діти такі замурзані, що хоч бери їх щипцями для вугілля. Справжні діти

вулиці, зі шмаркатими носами, й говорять таким діалектом, що геть незрозуміло.

Учора, коли ми з Марго купалися, мені раптом спало на думку: що, якби упіймати на вудку двійко цих малюків, посадити у ночви, помити, перевдягнути в чисте й випустити, то вони...

«То вони завтра стануть знову такими ж брудними й обдертими» — перебила Марго.

Та за вікном ще багато цікавого: машини, баржі, дощик. Я чую, як гальмує трамвай, і вигадую бодай щось. Наші думки так само одноманітні, як і наше життя, постійно ходять по колу: від євреїв — до їжі, від їжі — до політики, а від політики —... До речі, про євреїв; учора я бачила в шпаринку двох євреїв на вулиці. Неймовірно дивне відчуття: нібито я їх зраджую через те, що сиджу тут і дивлюся на їхні поневіряння.

Навпроти нас біля берега стоїть житлова баржа, на ній живе матрос зі своєю родиною. У них є песик, ми чуємо, як він гавкає, а коли він бігає повз облавок, ми бачимо його хвіст.

Знову пішов дощ, і майже всі люди сховалися під парасольками. Тепер я бачу лише дощовики, а іноді й каптури.

Та мені й не треба більше нічого бачити. Я й так вже добре знаю цих жінок, вони проходять у своїх зелених і червоних макінтошах, на збитих підборах, з потертими сумками, й постаті в них

обважнілі, животи роздуті від того, що вони їдять забагато картоплі й замало всього іншого. У однієї обличчя нещасне, в другої — задоволене, це, мабуть, залежить від того, який настрої у їхніх чоловіків.

Анна.

Вівторок, 22 грудня 1942 р.

Люба Кітті!

У нашому притулку з'явилася радісна новина: до Різдва кожному з нас обіцяють дати додатково по сто двадцять п'ять грамів масла. Офіційно видають по двісті п'ятдесят грамів, але це стосується лише тих щасливих смертних, котрі живуть на волі. Такі втікачі як ми, хто може купити лише чотири картки на вісьмох, радіють навіть половині! Ми б хотіли щось спекти, бо є масло. Я збираюся зробити коржики й два торти. Мама каже, що поки все на господарстві не зроблено, вона не дасть мені ні читати, ні вчитися.

Фру ван Даан лежить у ліжку із забитим ребром, скиглить зранку до вечора, примушує всіх за собою доглядати, робити їй компреси, ще й усім незадоволена. Скоріше б вона встала й сама собі все робила! Мушу визнати, що вона дуже працьовита і, коли гарно себе почуває, дуже весела.

Мало їм того, що вони постійно шикають на мене вдень, — вважають, що я розмовляю надто голосно, до того у мого шановного пана сусіда

з'явилася звичка шикати на мене й уночі. Якщо його слухатися, то мені не можна було б навіть повернутися в ліжку. Я роблю вигляд, що нічого не помічаю, та наступного разу, коли він зашипить: «Шш-шш!», я у відповідь теж зашиплю. Все одно я на нього зла через те, що по неділях він ранісінько вранці вмикає лампу, щоб робити зарядку. Мені здається, що він вовтузиться годинами, до того ще й штовхає стільці, підставлені до мого ліжка, і я остаточно прокидаюся. Встаю невиспана і з задоволенням поспала б ще трішки. А коли закінчується «шлях до краси й сили», він починає займатися своїм туалетом. Підштаники він звечора чіпляє на гачок, тому після гімнастики йде по них, тоді — у зворотньому напрямку. Звісно при цьому він забуває про краватку, що лежить на столі, без кінця бігає взад і вперед, натикаючись на стільці. Мій недільний відпочинку, прощай! Та чи варто нарікати на таких кумедних стариганів? Іноді мені так кортить утнути з ним якийсь жарт: зачинити двері, викрутити лампочку, сховати його одяг. Та заради миру й тиші я все-таки стримуюся!

Ах, я стаю такою зразко-о-о-овою! Тут все треба робити з розумом: не давати волі язикові, слухатися, бути чемною, послужливою, поступатися — ба, мало чого ще! Справді, мені здається, що весь мій розум — а його не так вже й багато! — піде на ці намагання. Боюся, що на

післявоєнний час нічого не залишиться.

Анна.

Середа, 13 січня 1943 р.

Люба Кітті!

Сьогодні ми знову страшенно засмучені, не можемо спокійно сидіти й працювати. Відбувається щось жахливе. Вдень і вночі нещасних людей забирають і не дозволяють нічого брати з собою, — лише рюкзак і трохи грошей. Але й це у них потім відбирають!

Родини розлучають, батьків і матерів відривають від їхніх дітей. Трапляється, що діти приходять додому зі школи, а батьків немає, чи дружина піде до крамниці й повернеться до опечатаних дверей — виявляється, всю родину вивезли!

І поміж християнами зростає тривога: молодь, їхніх синів відправляють до Німеччини. Скрізь біда!

Щоночі сотні літаків летять через Голландію бомбардувати німецькі міста, щогодини в Росії й у Африці гинуть сотні людей. Вся земна куля з'їхала з глузду, скрізь смерть і руйнування.

Звісно, союзники зараз мають краще становище, ніж німці, та кінця все одно не видно.

Нам ведеться непогано — краще, ніж мільйонам інших людей. Ми сидимо спокійно, у безпеці, ми спроможні будувати плани на

післявоєнний час, ми навіть можемо радіти через нові плаття й книги, а треба було б думати, як приборегти кожен цент і не витратити його намарне, тому що доведеться допомагати іншим і рятувати всіх, кого можна врятувати.

Багато дітей бігають у самому лише блаженському одязі, у дерев'яних черевиках на босу ногу, без пальто, без рукавиць, без шапок. У їхніх шлунках порожньо, вони гризуть ріпу, з холодних кімнат вибігають на мокрі вулиці, під дощ, вітер, тоді приходять до сироти, ненатопленої школи. Так, Голландія дожилася до того, що діти на вулиці випрошують у перехожих шматок хліба! Я могла б годинами розповідати, скільки лиха принесла війна, та мені від цього стає ще сумніше. Нам нічого не лишається, лише спокійно й вперто чекати, поки надійде кінець цьому лихові. Й усі чекають — євреї, християни, всі народи, весь світ... А багато хто чекає на смерть!

Анна.

Субота, 30 січня 1943 р.

Люба Китті!

Я не тямлюся від злості, але маю себе стримувати! Хочеться тупати ногами, кричати, трусити маму за плечі, — не знаю, що би я їй вчинила за ці недобрі слова, насмішкуваті погляди, звинувачення, якими вона мене закидає, немов стрілами з туго напнутого лука. Мені б хотілося

крикнути мамі, Марго, Дусселю, навіть батькові: залиште мене, дайте мені дихнути спокійно! Невже мені так і засинати щовечора — у сльозах, на мокрій подушці, з припухлими очима й важкою головою? Не чіпайте мене, я хочу піти від усіх, піти від життя — це було б найкраще! Та нічого не виходить. Вони не знають, у якому я відчаї. Вони самі не розуміють, яких ран вони мені завдають!

А їхнє співчуття, їхня іронія для мене зовсім нестерпні! Так і тягне завити на весь голос!

Варто мені відкрити рота, — їм уже здається, що я наговорила зайвого, варто помовчати, — їм смішно, кожна моя відповідь — зухвалість, кожна розумна думка — з підступом, якщо я втомилася — отже я ледацюга, якщо з'їла зайвий шматок — егоїстка, я дурепа, я боягузка, я хитра — словом, усього не перелічити. Цілий день лише чуєш, яка я нестерпна істота, і хоча я роблю вигляд, що мені смішно й взагалі начхати, та насправді для мене це зовсім не байдуже.

Я б попросила господа бога зробити мене такою, щоб нікого не дратувати. Та з цього нічого не вийде.

Мабуть, я такою народилася, хоча й відчуваю, що я зовсім не така погана. Вони й не підозрюють, як я намагаюся все робити добре. Я сміюся разом з ними, щоб не показувати, як глибоко я страждаю. Скільки разів я заявляла мамі, коли вона

несправедливо на мене нападала: «Мені байдуже, кажи, що хочеш, лише залиш мене в спокої, все одно я невинувата!»

Тоді мені кажуть, що я зухвала, і два дні зі мною не розмовляють, а тоді раптом все забувається й пробачається. А я так не можу — одного дня бути з людиною страшенно ласкавою й милою, а наступного дня її ненавидіти! Краще обрати «золоту середину», хоча нічого «золотого» я у ній не бачу! Краще тримати свої міркування при собі й до всіх ставитися так само зневажливо, як вони ставляться до мене!

Якби лише вдалося!

Анна.

П'ятниця, 5 лютого 1943 р.

Люба Кітті!

Давно я не писала тобі про наші сварки, хоча в нас нічого не змінилося. Спочатку пан Дуссель трагічно реагував на наші зіткнення. Тепер він звик до них і намагається не втручатися.

У Марго й Петера немає жодних ознак «молодості», вони обоє такі нудні, спокійні-спокійні. Звичайно, порівняно з ними я дуже виокремлююся, постійно лише чую: «Бери приклад з Марго й Петера! Вони такого ніколи не роблять!»

Як же це огидно! Маю тобі зізнатися, що я у жодному разі не бажаю стати такою, як Марго. На

мій смак, вона занадто млява, безбарвна, підпадає під будь-який вплив і постійно всім поступається. Треба ж мати власну думку! Втім, про цю теорію краще мовчати, інакше мене засміють.

За столом у нас відчувається напруга. Пом'якшується вона лише коли приходять «гості» — службовці контори, які приходять до нас в обід з'їсти тарілку супу.

Сьогодні за обідом ван Даан знову відзначив, що Марго їсть надто мало. «Мабуть, хоче зберегти тонку талію!» — в'їдливо додав він. Мама, яка завжди стіною стоїть за Марго, голосно сказала: «Як мені набридли ваші дурні зауваження!» Фру ван Даан почервоніла мов рак, а він засоромлено втупився в тарілку.

Але трапляється, що ми всі разом із чогось сміємося. Недавно фру ван Даан розповідала всілякі веселі історії про своїх залицяльників замолоду і про те, як вона вміла «обкрутити навколо пальця» свого татуся. «Батько мене завжди повчав, — казала вона, — що, якщо молодик починає розпускати руки, ти маєш сказати: «Шановний, я порядна жінка!» Тоді він буде знати, з ким має справу!»

Ми сміялися, наче то був найдотепніший жарт!

З Петера ми також іноді тішимося з усіх сил, хоча він взагалі дуже тихий і сумирний. У нього слабкість до іноземних слів, він полюбляє

недоречно вставляти їх до розмови, не розуміючи здебільшого, що вони означають, і, звісно ж, виходить нісенітниця. Днями в конторі сиділи відвідувачі й не можна було користуватися вбиральною. Та Петеру негайно знадобилося, він пішов туди, але воду не спустив. Він хотів нас попередити й приколов на дверях вбиральні записку: «S.V.P. — гази!» Він думав, що S.V.P. значить «Обережно!» Йому здавалося, що французькою буде делікатніше! Очевидно, він уявлення не мав, що S.V.P. означає скорочене «S'il vous plait! — будь-ласка!»

Анна.

Субота, 27 лютого 1943 р.

Люба Кітті!

Ми щодня очікуємо на висадку союзників. Черчілль мав запалення легень, але йому покращало, Ганді — індійський борець за свободу — вкотре оголосив про голодування.

Фру ван Даан переконує, що вона фаталістка. А хто дужче за всіх боїться, коли стріляють? Вона, Петронелла!

Хенк читав нам послання єпископів до пастви, яке оголошують у всіх церквах. Послання чудове, воно підіймає народи: «Нідерланди! Не здавайтесь! Нехай кожен бореться своєю зброєю за волю, за народ, за батьківщину, за віру! Йдіть на допомогу з усім, чим можете, не зневіруйтеся!» Ось що

проповідують. Чи допоможуть ці проповіді? Нашим одновірцям навряд.

Ти собі не можеш уявити, що з нами трапилося. Власник цього будинку, не попередивши ні Коопхойса, ні Кралера, вирішив продати дім. Слава богу, Коопхойс був при цьому й показав їм усе, крім задньої частини будинку. Він сказав, що забув ключа від внутрішніх дверей. Вони його ні про що не запитували. Сподіваюся, вони більше не прийдуть і не відчинять наше помешкання. Для нас це було би жахливо.

Батько подарував нам нову картотеку. Тепер ми з Марго укладаємо книжковий каталог. Ми виписуємо на картки усі книги, що ми прочитали, і не лише автора й назву, але й нашу думку про книжку. Для іноземних слів і виразів я завела окремого зошита.

З мамою я останнім часом ладнаю набагато краще. Та справжньої довіри між нами немає. Марго пирхає на мене все частіше, а тато геть заглибився в себе — мабуть, його щось турбує. Та все одно він кращий за всіх!

Нова система розподілу масла й маргарину за столом! Кожному видають його пайку на весь день. Я вважаю, коли розподіляють ван-Даани, то вони трохи махлюють. Але тато й мама надто бояться сварок і мовчать. А даремно! Мені здається, таким людям треба платити тією ж монетою!

Анна.

Середа, 10 березня 1943 р.

Люба Кітті!

Учора ввечері сталося коротке замикання, світло згасло, а зенітки гриміли з усіх сил. Я зовсім не можу подолати страх від стрілянини й нальотів і майже щовечора залізаю до татового ліжка. Можливо, ти вважаєш, що це дитинство, та якби ти сама спробувала! Гармати так гримотять, що власного голосу не чути. Фру ван Даан, ця «фаталістка», ледь не плакала й пошепки повторювала: «Ах, як же вони голосно стріляють, ах, як жахливо!» Краще б вона просто сказала: «Ах, як я боюся!»

За денного світла не так страшно, як у темряві. Вночі я скрикувала, ніби марила, і благала тата запалити свічку. Та він був невблаганним і свічки не запальовав. Тут почулося тріскотіння кулеметів, а це ще гірше, ніж зенітки. Мама зіскочила з ліжка й запалила свічку, хоча Пім дуже розсердився. А коли він став їй читати нотацію, мама рішуче сказала: «Анна не солдат, як ти!» І розмова скінчилася.

Чи казала я тобі про «страхи» фру ван Даан? Ти повинна знати все, що відбувається у нашому притулку. Якось раз вона почула важкі кроки на горищі й вирішила, що це злодії. Вона так перелякалася, що розбудила чоловіка. Та шум

затих, і ван Даан чув лише, як голосно б'ється серце нашої «фаталістки».

«Ах, Путті! — так вона ласкаво називає чоловіка. — Мабуть, вкрали всі наші ковбаси й квасолю! А де Петер? Чи живий Петер?»

«Ніхто твого Петера не вкраде. Припини боятися, не заважай мені спати!»

Та де там! Вона від страху не склепила очей. Кілька ночей по тому всю їхню родину збудив якийсь таємничий шум. Петер з кишеньковим ліхтариком пішов на горище і — тррррр! — злякав цілу зграю пацюків! Так ми дізналися, хто ці злодії й примусили нашого Муші спати на горищі, а непрохані гості не з'являються, принаймні, вночі тихо. Та якось увечері Петеру треба було залізти на горище по старі газети, — було о пів на восьму і ще зовсім світло. Коли він спускався донизу, йому довелося триматися за краєчок люка. Не глянувши він поклав руку на дошку й мало не скотився по східцях від болю й страху: пацюк глибоко прокусив йому долоню! Вся піжама в нього була у крові, а він сам блідий як полотно і увесь трусився! І нічого дивного. Уяви собі, яка гидота — вхопитися рукою за пацюка, — аж раптом він тебе ще й кусає, — жахливо!

Анна.

П'ятниця, 12 березня 1943 р.

Люба Кітті!

Дозволь тобі відрекомендувати — мама Франк, борець за права молодих! Нагальна проблема сучасної молоді — зайва порція масла! Мама завжди заступається за нас обох і за Петера і після довгих суперечок домагається свого!

Зіпсувалася банка вуджених язиків — бенкет для Муші й Моффі. Ах, так, здається, ти ще не знайома з Моффі⁸? Вона була тут ще до того, як з'явилися «підпільні мешканці». Вона живе при конторі й складі, лякає пацюків. Її «політичне» прізвисько легко пояснити. Колись тут в будинку жили дві кішки — одна на складі, друга — на горищі. Варто було їм зустрітися, як починалася страшна бійка. Та, що на складі, завжди нападала перша, але та, що з горища, завжди перемагала. Тому їх і прозвали: складську кішку як німців — Моффі, а ту, що на горищі, як англійців — Томмі. Томмі кудись віддали, а Моффі тепер грається з нами, коли ми спускаємося донизу.

Щойно тато сказав, що він дуже хвилюється. І очі в нього сумні — бідний тато!

Не можу відірватися від книги, що називається «Стукіт в двері» Іни Буд'єр-Баккер. Це родинний роман з дивовижними описами стосунків між людьми. Все інше, що там описано — війна,

⁸ Моффі — прізвисько гітлерівців.

права жінок, письменники — не так захоплююче і мене, відверто кажучи, мало цікавить.

Жахливі нальоти бомбардувальників на Німеччину.

Пан ван Даан у дуже поганому настрої — у нього скінчився тютюн.

Питання — чи з'їсти нам овочеві консерви зараз чи ні, вирішено на користь нашої партії.

Не можу нічого носити крім високих лижних черевиків, а по хаті ходити в них дуже важко. Пара солом'яних босоніжок протрималася лише тиждень. Можливо, Міп знайде щось на чорному ринку. Треба ще підстригти Піму волосся. Він запевняє, що ніколи не буде ходити до іншого перукаря — так добре я його стрижу! Шкода лише, що я часто прихоплюю йому вухо!

Анна.

Четвер, 18 березня 1943 р.

Люба Кітті!

Після радості — зразу розчарування, а це особливо неприємно. Виявляється, Туреччина не вступала у війну! Їхній міністр закордонних справ просто сказав, що скоро їхній нейтралітет припиниться. А продавець газет на «Дам»⁹ гукав:

— Туреччина виступила на боці англійців!

⁹ «Дам» — площа перед королівським палацом.

Так з'явилася ця чутка, вона дійшла навіть до нас.

Кредитки на п'ятсот і тисячу гульденів анульовані. Це потужний удар по спекулянтах і тих, хто збирає «чорні» гроші, але це погано й для багатьох людей, які переховуються. Коли маєш тисячну купюру, треба пояснювати, звідки ти її отримав. Поки що до кінця тижня ними можна сплачувати податки.

Дуссель отримав ручну бормашину й скоро почне мене лікувати.

«Фюрер усіх германців» говорив по радіо про поранених солдатів, а тоді з ними «розмовляв». Страшно було слухати. Наприклад:

«Мене звати Генріх Шеппель».

«Де поранений?»

«Під Сталінградом».

«Які поранення?»

«Відморожені обидві ноги й ліва рука поламана».

Ось так, слово за словом, по радіо передають цей гидотний фарс. Здається, наче поранені ще й хизуються своїм каліцтвом! Мовляв, чим більше, тим краще! А один від хвилювання, що його фюрер хотів з ним привітатися за руку (якщо лише вона у нього ціла!), жодного слова не міг вимовити!

Анна.

Четвер, 25 березня 1943 р.

Люба Кітті!

Учора мама, тато, Марго і я затишно сиділи всі гуртом, аж раптом увійшов Петер і почав про щось пошепки розмовляти з татом. Я лише почула: «На складі впала бочка». І далі: «Хтось копірсався біля дверей». Марго теж чула, але стала мене заспокоювати — я від страху побіліла мов крейда, коли тато пішов з Петером.

Ми сиділи й чекали. Хвилини за дві з'явилася фру ван Даан, вона слухала радіо в кабінеті, і тато прийшов і попросив її вимкнути приймач і тихенько піти нагору. Та коли прагнеш бути по-особливому обережним, нічого не виходить, і їй здавалося, що старі східці страшенно риплять у неї під ногами. Минуло ще п'ять хвилин... Раптом повернулися батько й Петер, обидва бліді, мов полотно, й розповіли про свої спостереження. Вони сіли під східцями й почали прислухатися, та спочатку було тихо. Аж раптом вони почули два гучних удари, так, наче в будинку хтось гримав дверима. Пім миттю злетів сходами нагору, Петер пішов за Дусселем, який спершу повільно прибрав свої речі й лише потім зрушив з місця. Тут ми всі в самих панчохах прокралися нагору до ван Даана. Він застуджений і лежав у ліжку. Ми зібралися навколо нього й почали розповідати йому все, що ми чули, звісно ж, пошепки. Варто було ван Даану раптом закашлятися, його дружина і я завмирили

від страху. Нарешті хтось здогадався дати йому кодеїн, і кашель зразу припинився.

Ми чекали, чекали без кінця... Оскільки більше нічого не було чути, ми вирішили, що злодії почули в порожньому домі якісь кроки й втекли. На жаль, радіоприймач був налаштований на англійську станцію й навколо нього стояли стільці, тож кожен міг бачити, що з кімнати щойно вийшли. А якщо чергові протиповітряної оборони помітять, що двері виламані, то вони негайно заявлять до поліції й може трапитися щось дуже погане. Ван Даан усе-таки вирішив підвестися, він вдягнув пальто й капелюха й помаленьку спустився разом з татом донизу, а за ними йшов Петер, озброєний молотком для більшої безпеки. Фру ван Даан, мама і я з Марго зачали подих і чекали. За п'ять хвилин вони повернулися й повідомили нам, що все гаразд. Ми домовилися не відкривати кран і не спускати воду у вбиральні. Та з переляку у всіх прихопило животи, і ти можеш собі уявити, який запах стояв в тому місці після того, як усі його відвідали.

Та лихо ніколи не ходить самотою. По-перше, припинив калатати дзвін на Вестертурмі. А мені так подобався той дзвін, він мене заспокоював. По-друге, хоча ми й знали, що пан Воссен учора ввечері пішов дуже рано, ми не були впевненими, що Еллі після його відходу прихопила ключі з

собою — а раптом вона випадково забула зачинити двері? Ми дуже хвилювалися, хоча з восьмої вечора — а було вже пів на одинадцятьу! — жодного шуму не було. Коли хвилювання вляглося, ми почали міркувати, що, власне, доволі мало шансів, аби злодій почав виламувати двері о такій порі, коли на вулицях стільки людей. Крім того, хтось висловив припущення, що в сусідньому складі, можливо, ще працювали. А стіни такі тонкі, що важко було зрозуміти — де шумлять, особливо коли хвилюєшся й можеш уявити собі все, що завгодно. Ми лягли спати, та ніхто не міг спокійно заснути. Батько, мама й Дуссель постійно підскакували, а я буквально не стулила очей...

Вранці наші чоловіки пішли вниз подивитися, чи не відчинені двері. Та все виявилось гаразд. Про ці події ми докладно розповіли нашим друзям з контори. З чужих страхів легко сміятися, особливо з тих, що минули! Одна лише Еллі сприйняла наші переживання всерйоз.

Анна.

Субота, 21 березня 1943 р.

Люба Кітті!

Курс стенографії закінчено. Тепер ми починаємо практикуватися на швидкість і дійдемо до рекордної кількості складів на хвилину! Розповім тобі побільше про мої намагання вбити час (називаю їх так через те, що все робиться для

того, щоб якомога швидше проходили дні нашого перебування тут, у притулку). Я дуже люблю міфологію й особливо захоплююся грецькими й римськими міфами про богів і богинь. Наші тут вважають, що це — тимчасове захоплення, вони ніколи не чули, щоб дівчата вивчали міфологію! От і чудово — нехай я буду перша!

Ван Даан застуджений, точніше, у нього просто шкребе в горлянці, а він з цього робить бозна що: полоסקає горло, п'є ромашку, змащує тинктурою носа, горло, ясна, язика, до того ж вередує як лише може.

Раутер, один з поважних німецьких чиновників у Голландії, виголосив промову: до першого липня всі німецькі землі повинні бути очищені від євреїв. З першого квітня до першого травня буде відбуватися зачистка провінції Утрехт (так, ніби мова йде про прибирання кухні!), з першого травня до першого червня — північної й південної Голландії. Як череду хворої бездомної худоби, женуть цих нещасних людей на забій. Ні, давай краще помовчимо. Від цих думок мене душать жахіття...

Є у нас і гарні звістки: підпалили німецьку «біржу праці», а за кілька днів — поліцейську реєстратуру. Люди в уніформі німецької поліції зв'язали охорону й забрали всі найважливіші картотеки, тож зараз німцям дуже важко когось

відшукати.

Анна.

Четвер, 1 квітня 1943 р.

Люба Кітті!

Нам не до жартів — хоча сьогодні й перше квітня, — ні, зовсім навпаки! Справдилось прислів'я: прийшла біда — відчиняй ворота. По-перше, у нашого покровителя й захисника Коопхойса вчора почалася важка шлункова кровотеча і йому щонайменше три тижні доведеться лежати непорушно. По-друге, Еллі захворіла на грип. По-третє, пан Воссен наступного тижня лягає до лікарні. Здається, в нього пухлина в шлунку і на нього чекає операція.

Фірма повинна вести важливі ділові перемовини, і тато все підготував разом з Коопхойсом. Кралера не так скоро можна підготувати й поінформувати, і батько хвилюється від думки про хід цих перемовин. «Якби я лише міг спуститися донизу! — казав він, — якби я лише міг бути присутнім!»

— А ти лягай на підлогу, вони радяться в кабінеті й ти все почувеш.

Батькове обличчя засяло й о пів на одинадцятю він і Марго вляглися на підлогу — дві пари вух краще, ніж одна! Та до обіду перемовини ще не закінчилися, а після обіду тато вже не зміг лягти на підлогу — його зовсім скорчило від такої

незвичної пози. О пів на третю, коли знову почулися голоси, я зайняла його місце поруч з Марго. Розмова була довга й нудна, і раптом я заснула просто на холодному твердому лінолеумі. Марго не наважувалася мене штовхнути чи гукнути до мене, вона боялася, що знизу почують. Я проспала добрих півгодини, а коли прокинулася, встигла забути найважливіше! На щастя, Марго була уважніша за мене.

Анна.

П'ятниця, 2 квітня 1943 р.

Люба Кітті!

На мені знову лежить жахливий гріх. Учора ввечері, коли я чекала, щоб тато, як завжди, прийшов сказати мені «добраніч» і помолитися разом зі мною, увійшла мама. Вона сіла до мене на ліжко й сказала дуже несміливо й лагідно: «Анно, тато зараз не може прийти. Хочеш, я прочитаю молитву з тобою?» А я сказала: «Ні, мамо, не хочу!»

Мама підвелася, постояла біля мого ліжка, а потім повільно пішла до дверей. Раптом вона обернулася й вимовила з сумним виглядом: «Я не гніваюся, силоміць любий не станеш!» У неї потекли сльози й вона пішла.

Я не ворухнулася, хоча зразу відчула, як недобре й грубо з мого боку відштовхувати її, та інакше я не могла. Не можу лицемірити, не можу

супроти волі примусити себе молитися разом з нею, просто не можу!

Мені шкода маму, дуже шкода, тому що вперше я відчула, що моє ставлення їй не байдуже. Я бачила, як засмучено вона сказала, що силоміць любий не будеш. Мені важко вимовити правду вголос, та зрештою це правда: вона сама відштовхнула мене. Вона сама винна, що я стала байдужою до всіляких проявів її любові до мене через її безтактні зауваження й грубі жарти з того, з чого я жартувати не дозволяю.

І як у *мені* все стискалося від її жорстокості, так тепер стискається серце у *неї*, коли вона зрозуміла, що любові в нас нема. Вона проплакала половину ночі й майже не спала. Батько на мене дивитися не хоче, а коли дивиться, я бачу докір в його очах: «Як ти можеш бути такою недоброю, як ти можеш завдавати матері таких страждань?»

Вони чекають, щоб я вибачилася. Та я не можу, я сказала лише правду, і рано чи пізно мама все одно повинна була дізнатися про це.

Мені здається, що я стала байдужішою і до докірливих батькових поглядів і до маминих сліз. Вони вперше відчули те, що мене мучить безперестанку. Можу лише пожаліти маму, але виправити наші стосунки — її обов'язок. А я буду мовчати, незворушно зносити все й не боятися правди. Краще зразу все відверто сказати, якщо це

стало потрібно.

Анна.

Вівторок, 27 квітня 1943 р.

Люба Кітті!

Удома всі пересварилися: мама і я, ван Даани й тато, мама й фру ван Даан — усі один на одного зляться. Приємна атмосфера, га? Довгий список Анниних гріхів знову обговорювався за всіма пунктами!

Пан Воссен ліг до лікарні, а пан Коопхойс вже на ногах. На щастя, шлункову кровотечу вдалося зупинити швидше, ніж минулого разу. Коопхойс розповідає, що під час недавньої пожежі поліцейській реєстратурі добряче дісталось: замість того, щоб гасити вогонь, пожежна команда навмисне залляла все приміщення, й воно постраждало від цього набагато дужче, ніж від пожежі!

Карлтон-готель зовсім зруйновано. Два англійські літаки з великим вантажем запалювальних бомб налетіли прямісінько на цей їхній «офіцерський клуб», і весь ріг Вейцельстаат-Зінгель згорів ущент.

Вночі нам немає жодної хвилини спокою! В мене під очима чорні кола від того, що я зовсім не висипляюся. Їжа у нас тепер зовсім поганенька: на сніданок — сухий хліб і ерзац-кава; на обід — ось уже два тижні то шпинат, то салат, а на додачу

величезні картоплини, сантиметрів двадцять у довжину, зовсім бурі й солодкі. Хто мріє про струнку фігуру, нехай поживе у нашому притулку! «Верхні» постійно скиглять, але ми вважаємо, що це ще не так страшно.

Усіх чоловіків, які брали участь у «п'ятиденній війні» чи були мобілізовані, викликають як «військовополонених» і відправляють працювати на «фюрера». Нові запобіжні заходи на випадок висадки союзників!

Анна.

Субота, 1 травня 1943 р.

Люба Кітті!

Коли я думаю про наше життя у притулку, то щоразу доходжу висновку, що порівняно з іншими євреями, яким не пощастило сховатися, ми живемо як у раю. Та все ж таки колись потім я буду перебирати все це в пам'яті й, мабуть, стану дивуватися, до чого ж ми опустилися. Наприклад, за весь час, що ми тут, жодного разу не мінялася клейонка на столі, а через постійне використання вона, звісно ж, не стала кращою. За допомогою старої ганчірки — не ганчірка, а суцільні дірки — я намагаюся хоч трішки «навести на неї глянец», та особливої краси їй вже не надаси. Ван Даани цілу зиму не могли відіпрати чохол від матраца через те, що мильного порошку недостатньо й він взагалі ні на що не придатний. Тато походжає в обтріпаних штанях, краватка у нього зовсім протерлася. Мамин пояс з гумками від старості майже розсипався, а Марго носить ліфчик, замалий для неї на два номери. У мами й Марго цілу зиму було на двох три сорочки, а я зі своїх геть виросла — вони мені тепер до пупа. Поки це ще можна терпіти, та я з жахом думаю: як же ми, зносивши все, що в нас було, — від моїх підшов до татового пензля для гоління, — зможемо стати такими ж, як колись?

Сьогодні знову була страшна стрілянина,

особливо вночі. Я притьмом зібрала головне своє майно й удень запакувала найнеобхідніші речі до маленької валізи на випадок «втечі». Але мама спитала: «А куди ж ти збираєшся тікати?» — й вона мала рацію.

Всією Голландією нишпорять каральні загони, тому що скрізь і всюди саботаж. Введене осадне положення. Кожного позбавлено однієї пайки масла. Можна подумати, що карають неслухняних дітей!

Сьогодні ввечері помила мамі голову. Це тут теж не дуже просто. По-перше, мило липке й глевке, по друге, у мами густе волосся, а зачесати його як слід у неї не виходить — у нашому сімейному гребінці залишилося лише з десяток зубчиків.

Анна.

Вівторок, 18 травня 1943 р.

Люба Кітті!

Ми бачили повітряний бій між німецькими й англійськими льотчиками. На жаль, екіпажам двох англійських літаків довелося стрибати з парашутом. Наш молочник живе на півдорозі від Хаарлема й на шляху сюди зустрів чотирьох канадців. Один з них непогано розмовляв голландською й попросив у нього припалити. Вони розповіли, що екіпаж їхньої машини складався з шести чоловік, та пілот, бідолаха, мабуть згорів, а п'ятий їхній товариш десь

заховався. Раптом з'явилася «зелена» поліція й забрала всіх чотирьох. Який дивовижний спокій і непохитність духу — це після такого стрибка!

Стало вже зовсім тепло, та сьогодні нам знову довелося топити піч, щоб спалити обрізки й інше сміття. Ми мусимо остерігатися прибиральників, тому нічого не можна кидати у відро для сміття. Будь-яка, навіть найменша необережність може нас виказати.

Усіх студентів зобов'язали підписати заяву

про лояльність і про згоду з діями окупаційної влади. Лише після цього їм дозволять навчатися далі. Але 80 відсотків не захотіли йти проти совісті й торгувати своїми переконаннями. Наслідки не примусили себе довго чекати. Всіх студентів, які відмовилися підписатися, забирають до Німеччини на примусові роботи. Якщо так піде й далі, то що ж залишиться від голландської молоді?

Сьогодні вночі мама зачинила вікно — знову була така стрілянина, що неможливо терпіти. Я залізла до Піма в ліжко. Раптом ми почули, як нагорі фру ван Даан скочила з ліжка, наче її вкусив тарантул, а тоді почувся оглушливий удар... Я вирішила, що прямо біля нашого ліжка впала запалювальна бомба, й стала гукати: «Світло! Швидше!»

Пім клацнув вимикачем. Я чекала, що кімната от-от запалає, та нічого не сталося. Ми всі кинулися нагору — подивитися що там таке. Виявляється, ван Даани побачили заграву через відкрите вікно. Він вирішив, що пожежа зовсім близько, а вона уявила собі, що наш дім теж палає. Коли почувся удар, вона вже підвелася з ліжка й трусилася від страху. Дивитися більше не було на що, а говорити не було про що, й ми знову залізли під ковдри. Та минуло з чверть години, як знову загуркотіли гармати.

Фру ван Даан притьмом скотилася сходами й

увірвалася до кімнати Дусселя, шукаючи в нього захисту, якого їй, імовірно, не зміг забезпечити шановний чоловік.

Дуссель зустрів її словами: «Лягайте на моє ліжечко, дитино!»

Ми усі голосно зареготали й цього разу наш страх увесь зник.

Анна.

Неділя, 13 червня 1943 р.

Люба Кітті!

Тато написав мені на день народження такого чудового вірша, що я неодмінно маю поділитися з тобою. Спочатку він коротко розповідає, що нам довелося пережити цього року, а далі пише:

Ти наймолодша в
домі, хоча

Вже не маленьке
дитя.

Тобі нелегко — бо
кожен із нас

Сто зауважень
робить підчас.

Кожен хоче навчати,
Кожен прагне
дійняти.

«Ти ще зовсім мала

Ми знаємо ліпше: ти
добра чи зла».

Своїх помилок не
бачить ніхто,

Чужих же він не
пропустить зате.

Щодня повчають
нінащо.

Ти думаєш:
«Відчепилися б краще!»

Ти не завжди права, і
до того

Тобі не завадить
трішки терпіння.

Заради сімейного
миру веління:

З дорослими
стриманою бути й
люб'язною.

За останній рік
подорослішала,

Ти виросла й
порозумнішала,

Не знала нудьги,
слава богу,

Ти працювала
скільки могла.

Щодо одягу нас ти

Питаннями мучиш
часто:
«Що вдягнути мені?
Хотіла б я знати!
Мені все мале: і
сорочки, і шати,
Про взуття вже
змовчу,
Щоб не журитися
зайве.
П'ять сантиметрів
зросту —
Й нічого не лізе. Це
жах просто!»

Ще один віршик — про їжу — придумала Марго, але там рима страшенно недоладна, тому його я переписувати не стану.

Взагалі я отримала купу чудових подарунків, разом з усім — товсту книжку з грецької й римської міфології — я нею страшенно захоплююся. На нестачу солодоців теж не можу поскаржитися. Кожен щось відшукав у своїх недоторканих запасах. Щоправда, як наймолодшого нащадка «підпільної родини» мене вчора балували більше, ніж я на те заслуговую.

Анна.

Вівторок, 15 червня 1943 р.

Люба Кітті!

Ми маємо знову купу новин, та мені інколи здається, що моя нудна балаканина добряче тобі набридла й ти зовсім не прагнеш отримувати такі нецікаві листи. Тому я коротко.

Панові Воссену так нічого й не вирізали. Коли лікарі зробили розріз, вони з'ясували, що в нього рак, на жаль, такий давненький, що операція вже була неможливою. Тому рану зашили, три тижні його лікували в лікарні, тоді відправили додому. Мені так його шкода, та особливо прикро, що нам не можна виходити. Я б часто навідувала його, намагалася б його розважити. Як шкода, що наш добрий Воссен не може більше повідомляти нас про всі події на складі, про те, що там розповідають! Він був для нас таким другом, так зворушливо про нас турбувався! Нам його дуже бракує.

Наступного місяця, мабуть, доведеться віддати наш радіоприймач. Пан Коопхойс має вдома ще так званий «приймач-малятко», й нам тишком поставлять його замість нашого великого «філіпса». Дуже досадно, що доведеться віддати такий чудовий приймач, але в криївці, де сховалися втікачі, не можна йти на жоден ризик і про всяк випадок краще ніяк не привертати увагу «влади». Маленький приймач перебереться до нас нагору. У євреїв, у притулку, куди все потай приносять з чорного ринку, на додачу до всього ще й

заборонений радіоприймач!

Усі намагаються дістати бодай якогось старого приймача й віддати його замість свого доброго. Адже радіо — єдиний зв'язок із навколишнім світом. Справді, коли настрої, як кажуть, «down»¹⁰, нам так допомагає чудовий голос з ефіру — він дає нам бадьорість і твердить нам: «Не вішати носа! Настануть і кращі часи!»

Анна.

Неділя, 11 липня 1943 р.

¹⁰ Падає (англ. .)

Люба Кітті!

Знову — вкотре вже — думаю про виховання. Маю тобі сказати, що я чимдуж намагаюся бути послужливою, привітною й люб'язною, тож зараз бурхливий потік доган і нотацій вже вичерпується. Та зрештою, до дідька важко бути привітною з людьми, яких терпіти не можеш. На мою думку, це мені вдається краще, коли я стаю трішки нещирою, замість того, щоб за старою звичкою казати кожному прямо те, якої я про нього думки (хоча ніхто на це не звертає уваги).

Але дуже часто я погано виконую цю роль — через кожную несправедливість втрачаю самовладання й не можу стриматися, а тоді мені знову цілими тижнями кажуть, що такої неслухняної дівчинки світ не бачив! Хіба тобі не жаль мене? Добре, що я не такий скиглій, як інші. А то я б тоді зовсім скисла — прощай гарний настрій!

Так, я вирішила поки що зробити перерву зі стенографією, по-перше, щоб залишалось більше часу для інших уроків, а по-друге через очі. Справжня неприємність — останнім часом я стала дуже короткозорою, й мені треба було б носити окуляри (хоча в них я, мабуть, буду схожа на сову), але ти сама розумієш: хіба мало чого нам треба!

У всякому випадку, вчора вдома тільки й було розмов, що про мої окуляри. Мамі сяйнула думка

послати мене з фру Коопхойс до окуліста. Коли я про це почула, то мені попервах стало трохи не по собі. Чи то жарт — вийти на вулицю, ти лише подумай — на вулицю! В першу мить я перелякалася до смерті, а тоді зраділа! Та це не так просто. Спершу треба все зважити — врахувати усі труднощі й небезпеки, а ті інстанції, які повинні зробити рішення щодо такого важливого вчинку, не так вже й скоро дійшли згоди. Міп хотіла зразу ж взяти мене з собою, і я навіть витягнула з шафи своє сіре пальто. Та воно виявилось на мене зовсім малим — можна подумати, що я взяла його в молодшої сестрички! Страшенно цікаво — чи поведуть мене до лікаря? Ні, напевне, доведеться відкласти.

Цими днями англійці здійснили висадку на Сицилії, і тато вважає, що тепер війні скоро кінець. Еллі дає нам з Марго багато конторської роботи. Ми виконуємо її з задоволенням, та й у Еллі справи пішли жвавіше. Підшивати кореспонденцію й робити записи до приходної книги може будь-хто, але ми намагаємося робити це якомога краще.

Міп через нас просто надривається, завжди вона завантажена як ваговоз! Майже щодня вона десь дістає нам овочі й привозить повні кошики на велосипеді. Вона переймається тим, щоб кожної суботи принести п'ять нових книжок з бібліотеки. Тому ми завжди так очікуємо на суботу — зовсім як

маленькі діти чекають на подарунки! Люди, які живуть нормальним життям, навіть уявити собі не можуть, що таке книги для нас, в'язнів. Читання, уроки й радіо — адже це весь наш світ!

Анна.

Вівторок, 13 липня 1943 р.

Люба Кітті!

Вчора після обіду з татового дозволу я запитала Дусселя, чи не заперечуватиме він (я говорила підкреслено чемно), якщо я двічі на тиждень буду навчатися в нашій кімнаті також і у другій половині дня — з четвертої до пів на шосту. Зараз я вчуся за нашим столом лише з пів на третю до четвертої, поки пан Дуссель зволить спати, а тоді і стіл, і вся кімната перетворюються для мене на заборонену зону. Та в спільній кімнаті по обіді стоїть такий галас, що неможливо працювати, а крім того, татові також інколи хочеться посидіти за своїм письмовим столом. Тож питання було цілком законне, і поставила я його лише для проформи. Як ти гадаєш, що відповів мені високовчений пан Дуссель?

«Ні!» Просто «ні!» — і все. Це мене обурило. Я вирішила, що так легко він від мене не відкараскається й запитала його, на якій підставі він мені відмовляє. У відповідь зразу ж отримала холодний душ:

«А як ти вважаєш, хіба мені не треба

працювати? Як мені не дадуть навчатися по вечорах, отже, взагалі треба все кинути! Адже я повинен виконувати свою програму! Інакше й починати було зайве! А ти все одно займаєшся дурницями. Твоя міфологія — хіба це діло? Читання й плетення теж не діло! Навіть говорити нема про що — стола я тобі не дам!»

Я відповіла: «І все-таки, робота моя не дурниця, а дуже серйозна справа. В спільній кімнаті після обіду я не можу зосередитися як слід. Прошу вас подумати ще раз».

З цими словами ображена Анна відвертається й робить вигляд, що доктор для неї — порожнє місце! Та у мені все кипіло від люті!

Звісно, я вважаю, що Дуссель поведився жахливо невиховано (і це так!), а я сама — дуже чемно. Ввечері, як тільки мені вдалося впіймати Піма, я розповіла йому про свою невдачу, й ми обговорили, що мені робити далі. Здаватися мені, звісно ж, не хотілося, і я вирішила, що спробую владнати справу власними силами. Тато приблизно пояснив мені, з якого боку до цього взятися, але порадив перечекати день, бо я надто накручена. Та я не скористалася його порадою й після того, як ми помили посуд, знову підстерегла Дусселя. Тато сидів у сусідній кімнаті й від того, що він був поруч, я почувалася спокійніше й упевненіше.

«Пане Дуссель, — сказала я, — ймовірно, ви

не вважаєте за потрібне ще раз обміркувати моє прохання. Але я вас знову про це прошу!»

Із найлюб'язнішою посмішкою він відповів: «Інцидент вичерпаний, та я завжди готовий поговорити на цю тему».

Тут я знову повторила все з самого початку, хоча він раз у раз мене перебивав.

«Коли ви сюди прийшли, пане докторе, було чітко домовлено, хто і як користується кімнатою, тому що вона належить нам обом. Тоді ви казали, що працюватимете до обіду, а мені залишаються пообідні години. На всі вечори я не претендую, але погодьтеся, що бодай двічі на тиждень я маю право вчитися, не так це вже й багато!»

Дуссель підскочив як вжалений: «Про права ти взагалі не говори. Куди накажеш мені подітися? Доведеться просити пана ван Даана, може він збудує мені на горищі бодай собачу будув! Тоді я матиму, принаймні, де посидіти. Бо не дають спокійно працювати. З тобою теж постійне тріпання нервів. Якби мене попросила твоя сестра Марго, яка має на це набагато важливіші підстави, то я зразу б погодився, але ти...»

І тут він знову завівся — про міфологію, про читання, про плетиво. Й Анна глибоко образилася. Однак вона не подала вигляду й продовжувала слухати Дусселеві дорікання:

«З тобою взагалі нема про що говорити. Ти

жахлива егоїстка. Тобі аби наполягти на своєму, а що буде з іншими — тобі байдуже. Ніколи не бачив таких дітей! Та врешті-решт, мені доведеться поступитися. Бо почнуться розмови — Анна Франк провалила екзамен через те, що доктор Дуссель не дозволяв їй навчатися за письмовим столом».

Він безперервно говорив і говорив, просто водоспад якийсь. Неможливо було витримати. Спершу в мене з'явилася думка: «Тріснути б його гарненько, щоби він об стіну гепнувся, старий брехун!» Але далі я подумала: «Спокійно, цей тип того не вартий, щоб хвилюватися через нього».

Нарешті він виговорився й вийшов з кімнати, причому його фізіономія відображала водночас і лють і тріумф. Кишені в нього, як завжди, чимось наповнені — він помаленьку напхав їх продуктами, що йому дістала Міп. Я пішла до тата, щоб переказати нашу розмову, якщо він не все почув.

Пім вирішив того ж вечора переговорити з Дусселем сам; так він і вчинив. Говорили вони цілих півгодини. Тато нагадав Дусселю, що вони вже мали таку розмову й того разу він перед ним, так би мовити, поступився, щоб не виставляти старшого несправедливим перед молодшим, але сам він вже тоді вважав, що Дуссель несправедливий. Тут Дуссель заявив, буцімто я сказала, що він нам нав'язався й прагне тут все захопити. Тато рішуче запротестував, тому що чув нашу розмову й був

упевнений, що нічого такого я не казала. Ось так вони й сперечалися — тато захищав мене від звинувачень в егоїзмі й доводив, що моя робота — зовсім не дурниці, а Дуссель бурчав, лаявся й дувся. Нарешті він поступився, і було вирішено, що двічі на тиждень я працюю за столом до п'ятої години. Отже, Дуссель зазнав поразки. Два дні він не дивився в мій бік, але, щоб підтвердити свої права, навмисне сидів за столом ще пігодини, з п'ятої до половини на шосту. Як дурний хлопчисько!..

Якщо до п'ятдесяти чотирьох років людина залишається такою дріб'язковою й в'їдливою, отже, вона такою народилася й такою помре.

Анна.

П'ятниця, 16 червня 1943 р.

Люба Кітті!

Знову приходили злодії, цього разу справжні! Вранці Петер, як зазвичай, спустився на склад і побачив, що двері до складу й вхідні двері відчинені навстіж. Він зразу ж побіг до Піма, й той перш за все зайшов до кабінету, перевів приймач на німецьку радіостанцію й замкнув двері. Тоді вони удвох піднялися нагору. В таких випадках правила внутрішнього розпорядку приписують: воду закрити, дотримуватися цілковитої тиші, до 8 закінчити всі процедури й вбиральною більше не користуватися. Всі восьмеро втікачів були задоволені, що вночі міцно спали й нічого не чули.

Лише о пів на дванадцяту прийшов пан Коопхойс і розповів, що злодії виламали спершу вхідні двері, а тоді двері на склад. Побачили, що на складі нічим особливо не розживешся, вони вирішили пожитися поверхом вище. Злодії забрали сейф, де було 40 гульденів і незаповнені чекові книжки, та набагато гірше те, що їм до рук потрапили всі талони на цукор, приблизно 150 кг.

Пан Коопхойс вважає, що це ті самі злодії, які місяць тому намагалися виломати зовнішні двері. Але тоді їм це не вдалося. Нова подія знову викликала в нашому притулку бурхливе хвилювання. Без сенсацій у нас тут, як видно, не обійдеться. Добре ще, що друкарські машинки й каса були надійно сховані в нашій шафі — їх туди переносять щовечора.

Анна.

Понеділок, 19 липня 1943 р.

Люба Кітті!

У неділю дуже бомбардували Амстердам-Норд. Руїнування, мабуть, жахливі. Цілі вулиці перетворилися на купи гравію, й знадобиться чимало днів, щоб прилаштувати всіх, у кого зруйновані будинки. Вже зареєстровано 200 вбитих і багато поранених. Лікарні переповнені. Діти бродять вулицями, шукають під уламками батьків і матерів. Мене й зараз хапають дрижаки, щойно згадаю глухе гудіння й гуркіт, котрі й нам

загрожували загибеллю.

Анна.

П'ятниця, 23 липня 1943 р.

Люба Кітті!

Еллі вдалося відшукати крамницю, де ще можна було придбати зошити і, головне, конторські книги для Марго: вона почала вивчати бухгалтерію. Там можна отримати без талона й усілякі інші зошити. Та який у них вигляд, краще не запитуй — папір сірий, риси нерівні, всього 12 аркушів і, до всього, ще й страшенно дорого! А зараз я тебе розважу й розповім, що кожен з нас буде робити, як тільки опиниться на волі.

Марго й панові ван Даану хотілося б перш за все лягти в теплу ванну, налиту по вінця, й поніжитися у ній щонайменше півгодини; фру ван Даан — піти до кондитерської й від пуза наїстися торта; Дуссель знає лише одне — йому б знову побачити свою дружину, свою Лоттхен; мама мріє про горнятко кави; тато зразу ж відвідає пана Воссена; Петер побіжить в кіно. Ну а я? Я б від щастя не знала навіть, з чого розпочати.

Більш за все я б хотіла знову опинитися у нашій власній квартирі, де можна робити все, що завгодно; потім — піти, куди захочеться, а головне — отримати допомогу й керівництво в навчанні, тобто — регулярно ходити до школи.

Еллі може діставати фрукти на чорному

ринку, але коштують вони «зовсім трішки»: виноград — 5 гультенів, агрус — 70 центів, один персик — 50 центів, диня — півтора гультени кіло. А в газетах ще й пишуть щодня величезними літерами: «Ціни деруть лише спекулянти!»

Анна.

Понеділок, 26 липня 1943 р.

Люба Кітті!

Вчора знову був страшенно неспокійний день, ми усі дотепер дуже схвильовані. Втім, ти можеш запитати, чи буває в нас хоч один день без хвилювань?

Коли ми сиділи й снідали, завили попереджувальні сирени. Безпосередньої загрози не було — такий сигнал означає, що ворожі літаки наближаються до узбережжя. Після сніданку я прилягла, тому що в мене дуже розболілася голова, а тоді спустилася донизу. Була приблизно друга година. О пів на третю Марго закінчила конторські справи. Вона ще не встигла зібрати книги, як знову завили сирени, цього разу — справжня тривога. Ми знову піднялися нагору і саме вчасно: хвилин за п'ять почало гримати й був такий жах, що ми заховалися в наше «бомбосховище» в кутку коридора. Весь дім аж підстрибував і ми виразно чули, як розривалися бомби. Я схопилася за свою валізку не для того, щоб тікати, а просто щоб за щось вхопитися. Бігти все одно нема куди, а якщо й

доведеться, то на вулиці нам загрожує небезпека, гірша за будь-яке бомбардування.

За півгодини наліт припинився й у будинку почався жвавий рух. Петер спустився зі свого пункту спостереження, що на горищі. Дуссель, виявляється, сидів у головній конторі, фру ван Даан вирішила, що найбезпечніше для неї місце — директорський кабінет, а пан ван Даан стежив за нальотом крізь слухове віконце. Тоді ми піднялися нагору й виразно побачили хмару диму над гаванню. Відчувався запах згарища, здавалося, що над містом висить густий туман.

Страшна річ — така величезна пожежа! Ми були раді, що в нас все минулося добре, й кожен зайнявся своєю справою. Ввечері лише сіли за стіл — знову повітряна тривога! Вечеря була дуже смачна, та від моторошного виття сирен весь мій апетит зник. Втім, цього разу обійшлося — за три чверті години оголосили відбій.

Лише вимили посуд — знову почалося: тривога, страшна стрілянина, зразу над нами повно літаків. Ми всі подумали: «Господи, невже не можна тихіше?» Еге ж, мрійте! Знову посипалися

бомби, тепер вже з другого боку (над Шипхолом ¹¹), як передавало англійське радіо. Льотчики пікірували, злітали вгору, стріляли — все повітря так і гуло. Я вся тремтіла: раптом зіб'ють літака!

Можу тобі зізнатися — о дев'ятій, коли я лягала спати, мене вже ноги не тримали. Вночі я прокинулася. Була рівно дванадцята — знову літаки! Дуссель саме роздягався, та мені було байдуже. Після першого ж пострілу я зіскочила з ліжка, сон кудись втік. Дві години літали літаки, а я ховалася в тата. Тоді вибухи припинилися, і я пішла до себе. О пів на третю я заснула.

Сім годин. Підскакую перелякана. Ван Даан у тата. «Все!» — чується. Я подумала — «Злодії!» — й вирішила, що внизу все вкрали. А от і ні! Виявляється, передавали чудове повідомлення, якого ми не чули за багато місяців, ні, навіть за всю війну. Муссоліні склав повноваження й управління країною перейшло до італійського короля.

Ми тішилися! Після учорашнього жахіття знову якийсь просвіт, знову... надія! Надія на визволення! Надія на мир!

Щойно прийшов Кралер. Він розповідає, що

¹¹ Аеропорт в Амстердамі.

завод Фокке¹² дуже зруйнований. Вночі знову була тривога, налетіло багато літаків, а тоді знову попереджувальний сигнал. Повітряні тривоги зовсім виснажили мене, я не висипляюся й через це не можу навчатися як слід. Але ми не спимо через хвилювання, через надію, що скоро кінець — можливо, вже цього року.

Анна.

Четвер, 29 липня 1943 р.

Люба Кітті!

Ми з фру ван Даан і Дусселем мили посуд і я говорила мало, що трапляється доволі нечасто і, звісно ж, упало їм у очі. Щоб запобігти їхній цікавості й розпитуванням, я обрала нейтральну тему й заговорила про книгу «Генрі з узбережжя». Та я помилилася. Якщо до мене через щось не причепиться фру ван Даан, то неодмінно причепиться Дуссель. Було це так: Дуссель дуже рекомендував нам цю книгу, казав, що вона пречудова. Але ми з Марго не знайшли в ній нічого особливого. Про хлопця, звісно, написано дуже гарно, але все інше... про це ми краще помовчимо. Я висловила думку й зразу ж влипла. «Та що ти знаєш про чоловічу душу? Якби ще йшлося про дитину! Мала ти ще такі книжки читати. Вона не

¹² Німецька фірма, що будувала літаки.

для кожного двадцятилітнього годиться». Питається, чого ж він так наполегливо рекомендував її нам з Марго? Аж раптом вони обоє геть розійшлися:

«Ти надто багато знаєш про такі речі, якими тобі ще зарано цікавитися. Тебе геть неправильно виховують. Ось виростеш і ні в чому не знайдеш ні радості, ні задоволення. Ти лише й казатимеш — ах, я про це ще двадцять п'ять років тому читала у книгах! Якщо хочеш вийти заміж чи закохатися по-справжньому — поспішай. Потім тобі ніхто не сподобається! В теорії ти тямши чудово, а що буде з практикою?»

За їхніми уявленнями, правильно мене виховувати — значить постійно нацьковувати на мене батьків, що вони й роблять з превеликим задоволенням. І звісно ж, так само блискучий метод — ніколи не говорити з дівчатками мого віку на «дорослі» теми. Але таке виховання скрізь і всуціль призводить до жахливих наслідків!

З якою насолодою я б надавала їм ляпасів за їхнє дурне патякання! Я просто не тямилася від люті. Хоча б знати напевне, коли я нарешті їх здихаюся! Фру ван Даан — справжнісінька... Ось з кого треба брати приклад! Так, приклад — якою не треба бути!

Всім відомо, яка вона нахаба, егоїстка, хитра дурепа, скнара, завжди незадоволена. Про цю

мадам можна книжки писати, і, хтозна, може я колись і напишу! Зовнішній полиск з неї швидко сходить. Вона дуже мила й люб'язна, особливо з чоловіками, та все це всуціль несправжнє. Мама вважає її надто дурною, щоб витратити на неї слова, для Марго вона нікчема, Пім каже, що вона потворна (в прямому й непрямому сенсі слова), а я після довгих спостережень за нею (ніколи не оцінюю людей упереджено!) зробила висновок, що всі ці оцінки вірні і що вона в тисячу разів гірша! У неї стільки поганих рис — не знаєш, з якої почати.

Анна.

P.S. Любу адресатку просять взяти до уваги, що цей лист написаний спересердя, у той час, коли моя злість ще не вляглася.

Вівторок, 3 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Політичні справи йдуть якнайкраще. В Італії заборонена фашистська партія. У різних районах народ піднявся проти фашистів. У цій боротьбі беруть участь навіть солдати. Хіба може такий народ воювати ще й з Англією?

У нас тут утретє було сильне бомбардування. Я стиснула зуби й намагалася «бадьоритися». Фру ван Даан постійно твердила: «Краще найжахливіший кінець, ніж це нескінченне очікування!» — а насправді виявилася найбоягузливішою з-поміж нас усіх. Сьогодні

вранці вона трусилася як осиковий листок, а тоді розплакалася. Її чоловік — вони знову всеньку ніч гризлися як кицька з собакою, але щойно помирилися — лагідно її втішав. Від цієї зворушливої сцени можна було й самому розрюмсатися!

До речі, про кицьок. Муші довів, що вони приносять не лише користь. У нас у всіх блохи, і ця халепа щодня стає все гіршою. Пан Коопхойс понасипав скрізь жовтого порошку, та блохам він, мабуть, анітрохи не шкодить. Ми всі страшно засмикані. Лише про них і думаєш, скрізь чухаєшся — то рука, то нога, то ще щось; всі смикаються, перекручуються, стають у найхимерніші пози, коли намагаються спіймати крихітних мучителів. А між тим, найменший порух завдає болю й у цілому тілі жахлива скутість — це від того, що ми надто мало робимо гімнастику й не доглядаємо за собою.

Анна.

Середа, 4 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Ось уже більше року ми закриті в нашому сховку, і ти знаєш про наше життя майже все. Про деякі речі писати важко. Тут все дуже складно, і все зовсім не так, як на волі. Щоб ти мала повніше уявлення, я буду часом розповідати тобі про наше життя-буття. Для початку розповім, як у нас минають вечір і ніч.

О дев'ятій вечора починаються жваві приготування до сну. Зсувають стільці, дістають ковдри й подушки, стелять постелі. Все перевертають догори дригом. Я сплю в маленькому шезлонгові, завдовжки всього лиш метра півтора, тож до нього доводиться приставляти стільці. На день моя перинка, ковдра, подушки й простирадла застеляються в постіль Дусселя.

З сусідньої кімнати долинає характерне скрипіння й брязкання — Марго ставить свою розкладачку, й знову звідкілясь дістаються подушки й ковдри.

Можна подумати, що нагорі гримить грім,

якщо не знати, що це тягнуть до вікна ліжко фру ван Даан. «Її високість» в рожевій нічній кофтинці лягає ближче до вікна — вона, бачте, повинна вдихати своїм чарівним носиком лише свіжий озон! Години о дев'ятій, після того, як впорається Петер, я йду до «ванної кімнати» й старанно миюся. Це часто вартує життя якій-небудь блосі. Тоді я чищу зуби, накручую кучері, даю лад нігтям, здійснюю ще такий-сякий туалет. І все треба встигнути за якихось півгодини!

О пів на десяту швидко загортаюся в білий купальний халат, у одні руки — мило, в другій — заколки, бігуді, вата і таке інше, білизну — жужмом в руки, і полетіла! Та мене часто завертають: виявляється, я прикрасила умивальник своїм дивним темним волоссям, що, вочевидь, не надто подобається тому, хто мене змінює.

Десята година. Опускаються маскувальні завіси. Надобраніч! Ще хвилин п'ятнадцять скриплять ліжка й стогнуть в матрацах поламані пружини. Далі все затихає, якщо лише нагорі не спалахне звичайний подружній скандал.

О пів на дванадцятую відчиняються двері «ванної кімнати». Звідти пробивається тоненький промінчик світла, чутно човгання пантофель. У довгому, не за зростом халаті з'являється Дуссель — він працював у конторі в Кралера. Хвилин десять він човгає кімнатою, шурхотить папером (знову

ховає харчі!), акуратно стелить постіль, тоді знову зникає, і з вбиральні час від часу доливають дивні звуки.

О третій годині я зазвичай встаю для невеличких справ. Під бляшанку, що слугує для цього, підкладений шматок гумового килимка — на випадок, якщо вона раптом потече. Я намагаюся не дихати — в бляшанці голосно плюскає, наче струмочок біжить галькою. Після цього фігура в білому одязі (предмет постійних кпинів з боку Марго: «Ти маєш в нічній сорочці не дуже пристойний вигляд!») стрибає під ковдру.

Ще зо чверть години прислухаюся до нічного шурхотіння. По-перше — чи не заліз злодій, далі — що роблять мої сусіди нагорі, за стіною й поруч. З цього можна зробити висновок про характер кожного з них. Одні сплять міцно, інші лише дрімають. Це не так приємно, особливо, коли не спить Дуссель. Спершу чути схлипування — наче риба ковтає повітря ротом і так разів десять. Тоді — плямкання, це він облизує губи. При цьому він крутиться на ліжку, смикається, перекладає подушки, доки не влаштується зручніше. Вся процедура повторюється з невеликими перервами принаймні разів зо три, доки нарешті любий лікар не зануриться в сон.

Ночами, між першою й четвертою, часто стріляють Zenіtkи. Ще не прокинувшись, я зіскакую

з постелі. Інколи мені сняться неправильні дієслова чи сімейна сварка у «верхніх». У цьому випадку я лише потім допетраю, що мені пощастило, і я проспала бомбардування. Та зазвичай я зіскакую, хапаю подушки й носовичка, залізаю в халат і шльопанці й бігом мчу до тата шукати захисту, як описує Марго віршами на мої іменини:

«Вночі у нас був раптовий наліт, Дівчинці любій спати не дає. У нашого дівчиська зляканий вигляд, До батька вона притиснутись спішить».

Поки я залізаю до тата, початковий переляк минає, якщо лише бомбардування не дуже страшне.

За чверть сьома: Тррррр! Нагорі затріскотів будильник. Клац-дзень! Фру ван Даан його зупинила. Підводиться її чоловік, ми чуємо його голос, він відкриває воду й першим заходить до «ванної кімнати». За півгодини йому на зміну приходить Дуссель. Нарешті я одна! Підіймаю маскувальні завіси й у нашому помешканні починається новий день.

Анна.

Четвер, 5 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Сьогодні я розповім тобі, що у нас відбувається, коли в конторі перерва на обід.

Пів на першу. Вся наша пацюча нора полегшено зітхає — прибиральники нарешті пішли собі. Згори лунає гудіння пирососа — це фру ван

Даан з ніжною турботливістю обробляє свій «дорогоцінний» килим. Марго бере книжки під пахву й прямує до свого тупуватого учня Дусселя, щоб вчити голландську. Пім залізає зі своїм улюбленим Діккенсом в затишний куточок, щоб безперешкодно насолодитися ним. Мама йде нагору допомагати заклопотаній господині, а я до «ванної кімнати» — прибрати там і трохи дати собі лад.

За чверть перша . Один за одним до нас підіймаються гості: ван Сантен, Коопхойс чи Кралер і Еллі. Зазвичай приходять і Міп.

Перша година дня . Зачаївши дихання, слухаємо останні новини по Бі-бі-сі. Це єдина мить, коли мешканці притулку не сперечаються між собою — говорить той, кому навіть сам ван Даан не може заперечувати.

Чверть на другу . Легкий сніданок. Кожен отримує тарілку супу, а інколи щось на закуску, якщо є що, Хенк ван Сантен із задоволенням вмощується на дивані, в його руках газета, поруч кошеля, на столі — тарілка з супом, — словом, усе, що потрібно для затишку. Пан Коопхойс розповідає міські новини. Він чудово поінформований. Туп-туп — сходами підіймається Кралер; уривчастий стукіт — і він заходить, потираючи руки. Він то веселий і жвавий, то заклопотаний і мовчазний, залежно від настрою.

За чверть друга . Гості прощаються й кожен

знову береться до своєї справи. Мама і Марго миють посуд, ван Даани йдуть спати, Петер зникає у своєму закуткові, тато лягає трохи подрімати, Дуссель теж, а я читаю або пишу. Це найкращий час дня. Усі сплять і тому ніхто мені не заважає.

Дусселеві сниться смачна їжа — це видно на його обличчі. Та довго дивитися на нього мені ніколи — час пролітає швидко, а в одну хвилину по четвертій цей педант вже буде стояти в мене над душею й вимагати, щоб я звільнила стіл.

Анна.

Субота, 7 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Опис нашого життя тимчасово відкладається. Тижднів зо два тому я почала вигадувати оповідання — просто з голови. Вони дають мені стільки радощів, що «дітей мого пера» вже назбиралося чимало.

Я обіцяла тобі щиро й чесно розповідати про всі свої переживання, тому мені дуже хотілося б знати, чи, на твою думку, подобатимуться мої оповідання дітям.

Киця.

Киця — донька наших сусідів. У гарну погоду вона грається в садочку й мені видно її з вікна. По неділях на Киці вишневе оксамитове платтячко, у будні — синє вовняне. У неї ляне волосся, заплетене в тугі косички, що стирчать на всі боки, й

блискучі блакитні очі. Її мама дуже гарна, а тата нема. Її мама — прала, й удень вона часто йде допомагати господиням, коли в них велике прибирання. Ввечері їй ще доводиться прати для людей, а тоді вона до ночі розвішує білизну, витріпує ковдри, чистить одяг.

Киця має шістьох братів і сестер. Один карапуз — справжній плаксій. Коли мама кличе дітей спати, він завжди прагне сховатися за сестрину спідницю. Киця має кошеня — чорне як негр. Дівчинка дуже про нього піклується й щовечора кличе його «Киць-киць-киць!» Через це дівчинку й прозвали «Киця». Справжнє її ім'я зовсім інше, але це ім'я їй дуже пасує.

А ще Киця має двох кроликів — білого й коричневого. Вони так кумедно стрибають садочком — хоп-хоп, — а інколи підбігають до самого порога. Іноді Киця поводить погано, як і всі діти, та трапляється це лише тоді, коли вона свариться з братиками. Ух, яка вона тоді стає злюча — всіх гамселиє, копає ногами, навіть кусається! Але б'ються вони недовго — брати бачать, що Киця дужча за них.

«Кицю, піди до крамниці!» — гукає їй мати. Киця щільно затискає вуха: тоді вона скаже матері, що нічого не чула, й через це не збреше. Правду кажучи, Киця терпіти не може бігати до крамниці, та брехати, звісно ж, недобре. Киця ніколи не

обманює, це зразу ж видно з її ясних блакитних очей.

Старшому братові Петеру вже шістнадцять років, він працює учнем у майстра. Петер трохи зазнається й полюбляє командувати молодшими сестричками й братиками. Але Киця боїться супроти нього слово сказати. Він дуже запальний, Киця відчула це на собі. Але вона знає, що якщо буде слухатися старшого брата, то він дасть їй цукерок, а Киця дуже любить солодке — і молодші братики й сестрички так само.

По неділях, коли дзвони голосним радісним бамканням скликають людей до молитви в божий храм, мама з усіма дітьми йде до церкви. Киця молиться за свого тата, котрого господь взяв на небо, і за маму, щоб бог дав їй здоров'я. Потім усі йдуть гуляти. На цю прогулянку дівчинка чекає й не дочекається цілий тиждень. Вони йдуть в парк, а інколи до Зоологічного саду. Але туди вони ходять лише у вересні, коли квітки коштують дешевше, чи на Кицин день народження, якщо вона попросить маму. Це вважається подарунком, тому що на дорогі подарунки в мами немає грошей.

Інколи мама після важкої роботи так втомлюється, що навіть плаче. Киця втішає її й обіцяє, коли виросте, подарувати їй все, про що сама мріє. Добре б стати вмить дорослою, міркує дівчинка, заробляти гроші, купувати гарні плаття й

гостинці для малюків, як Петер. Але для цього їй треба ще довго вчитися, довго ходити до школи. А далі мама хоче віддати її до школи домашнього господарства, та дівчинку зовсім туди не тягне. Не піде вона за прислугу! Краще працювати на фабриці, як ті славні дівчата, які щодня ходять повз їхній будинок. На фабриці буде багато людей, там буде з ким побалакати. А Киця так любить поговорити! У школі її навіть ставлять у куток за те, що вона тріщить без упину, але вчиться вона добре. Свою вчительку Киця дуже любить. Вона така розумна й гарна! Напевно, дуже важко стати такою, як вчителька, але, можливо, Киця хоч трошки стане схожою на неї. Мама завжди каже, що донька не вийде заміж, якщо буде знати забагато, а цього Киця зовсім не хоче! Вона б хотіла мати дітей, але не таких, як її молодші братики й сестрички. Її діти будуть гарні й добрі. І в них будуть не біляві косички, а дивні темні кучері. Як у благородних дітей. І жодної веснянки! Вона сама має їх багато пребагато. Та дітей у неї буде менше, ніж у мами. Двох-трьох цілком достатньо. Але на це ще довго чекати — доки вона не стане принаймні удвічі старшою!

— Доню! — кличе її мама. — Ходи спати, хутко! Де ти була? Знову замріялася?

Киця тихенько зітхає... Так добре мріяти про майбутнє!

Катринка

Сонячного дня Катринка сиділа на великому камені неподалік від селянської хижі й про щось мріяла. Ця маленька тиха дівчинка в грубому селянському фартусі нікому не казала, про що вона думає. Ніколи вона ні з ким не ділилася, дуже вже вона була несмілива й мовчазна. Подруг вона не мала, та й навряд чи з нею хтось став би товаришувати. Мама вважала її дивакуватою, й Катринка сама відчувала, що вона не схожа на інших дітей. У її батька, справжнього селянина, було багато справ і навіть для єдиної доньки часу не вистачало. Катринка росла сама собою. Та вона звикла бути одна, їй це зовсім не заважало.

Та цього літнього дня вона важко зітхала й поглядала на луг за хатою. Добре було б зараз побігати з дівчатками! Он як вони ганяють, як голосно регочуть, їм, мабуть, весело! Ось вони біжать сюди все ближче й ближче... Може, вони до неї? Які недобрі — прийшли сюди насміхатися з неї! Вони дражнять її, вона чує здалеку їхні вигуки: «Мимра! Мимра!» Як ненавидить вона це гидке прізвисько! А дівчата гукають все дужче, все голосніше. Як боляче! Втекти б до хати, але тоді її геть засміють... Бідолашна, ще не раз за своє молоде життя ти відчуєш себе самотньою, ще позаздриш іншим дівчатам!

— Катринко, ходи додому, ми сідаємо за

стіл! — дівчинка важко зітхає, але, побоюючись не послухати матері, повільно підводиться.

— Поглянь, який у нашої доньки веселий вигляд! Еге, привітна наша дівчинка! — вигукнула мати, коли побачила Катринку, яка увійшла до кімнати ще більш набурмосена, ніж зазвичай.

— Язика проковтнула, чи що? — сердито прикрикнула на неї мати. Голос матері лунав суворіше, ніж їй хотілося. Та дуже вже несхожою була донька на веселу й життєрадісну дитину, про яку мріє кожна мати.

— Чого тобі, мамо? — ледь чутно відгукнулася дівчинка.

— Гарна ти, нема чого сказати! Цілий ранок десь вештаєшся, від роботи тікаєш! Де ти знову швендяла?

— Біля дому... — Катринка відчувала, як слова застрягають у неї в горлі. Та мати витлумачила ніяковість доньки по-своєму й знову почала допитуватися: — Можеш гарно відповісти? Я хочу знати, де ти ходила, зрозуміло тобі? Завжди вона щось мимрить, це просто неможливо!

Коли Катринка почула слово, що нагадало їй про ненависне прізвисько, то не стрималася й гірко заплакала.

— Ну що ще? От боягузка! Не можеш прямо сказати, де тинялася цілий ранок? Чого мовчиш?

Але дівчинка не могла нічого відповісти —

сльози душили її. Раптом вона підскочила, перекинула стільця й кинулася на горище. Там вона заховалася в куток і, впавши на мішки, довго-довго плакала так гірко, що аж душа розривалася! Мати знизала плечима й взялася прибирати зі столу. Вона звикла до доньчиних дивацтв. Завжди якісь безглузді витівки — краще за все дати дівчинці спокій. Все одно нічого з неї не витиснеш, а ледь що — вона плакати! Й звідки в селянській родині така донька? А їй вже цілих 12 років!

На горищі Катринка трохи заспокоїлася. Зараз вона піде до матері й скаже їй, що вона лише посиділа на камені — та й усе, а якщо чогось недоробила у хаті, — зробить тепер. Тоді мама побачить, що вона зовсім не тікає від роботи. Якщо ж мама спитає, чому вона весь ранок просиділа на камені й пальцем не поворухнула, Катринка пояснить, що їй треба було обміркувати одну дуже важливу річ. А увечері піде продавати яйця й купить матері новий наперсток, гарний, срібний — він так чудово виблискує! На це грошей у неї вистачить. І мама зрозуміє, що вона зовсім не мимра. Тут Катринка знову стала думати, як би їй здихатися ненависного прізвиська, і ось що вона вигадала: на гроші, що залишаться від придбання наперстка, вона візьме в крамниці велику торбину цукерок і завтра пригостить в школі всіх дівчат. Тоді вони полюблять її й покличуть гратися. І всі

побачать, що вона не гірша за інших, і ніхто більше не буде дражнити її мимрою.

Катринка несміливо почала спускатися з горища. Та коли мати зустріла її внизу й запитала: «Ну що, сльози висохли?» — їй забракло мужності сказати, де вона пропадала цілий ранок. Замість цього вона взялася поспіхом протирати вікно, щоб встигнути до сутінків.

Сонце вже сідало, коли Катринка взяла кошика з яйцями й вийшла на шлях. Вона бігла добрих півгодини, доки дісталася до першої клієнтки. Та вже очікувала на неї на ганку з порцеляною мискою в руках.

«Дай мені, будь-ласка, десяток», — ласкаво сказала вона. Катринка відлічила десять яєць, попрощалася й пішла далі. За три чверті години кошик спорожнів, і дівчинка попрямувала до крамниці, де продавався всілякий крам. Тут вона купили гарного наперстка й торбинку цукерок, поклала все до кошика й пішла додому.

Пройшовши половину дороги, вона здалеку помітила двох дівчат, — тих самих, які зранку насміхалися з неї. Їй захотілося сховатися, та вона пішла їм назустріч, хоч її серце гучно калатало.

«Оно, диви, Мимра йде! Мимра! Недоумкувата!»

Катринка зблідла з переляку. Зовсім знітившись, вона у відчаї простягнула дівчатам

торбинку з цукерками. Одна з них швидко вихопила в неї пакет і кинулася навтьоки. Друга побігла услід, але, перш ніж втекти, обернулася й показала Катринці язика.

Сама не своя від горя, Катринка кинулася на траву при дорозі й плакала, плакала від самотності й безсилля, доки геть не ослабла. Вже стемніло, коли вона підняла перекинутого кошика й побрела додому...

А в траві при дорозі виблискував срібний наперсток.

Понеділок, 9 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Розповім тобі далі, як минає наш день.

Обід. Пан ван Даан очолює парад. Йому все підносять першому, й він накладає собі солідну порцію кожної страви... якщо вона йому смакує. З усіма він заговорює, у все втручається, авторитетно висловлюється з будь-якого приводу, і вже якщо висловить власну думку, то переконати його неможливо. Лихо тому, хто насмілиться йому заперечувати. Він починає пирхати, наче кіт; якщо хтось якось потрапить в халепу, то вдруге він, певна річ, буде обережніший. Лише він *один* завжди має рацію і все знає краще за інших. Нічого сказати, він людина досвідчена, однак надзвичайно зарозуміла.

Його мадам . Про неї я краще промовчу. На

неї гидко дивитися — особливо, коли вона не в настрої. Власне, саме вона — головний винуватець більшості «дискусій», хоча вона в них майже не бере участі, боронь боже! Сперечатися з нею ніхто не наважується, але вона завжди є ініціатором. Провокувати інших — отут вона майстриня! Здебільшого маму Франк і Анну! До батька й до Марго так просто не причепишся — нема до чого чіплятися.

За столом фру ван Даан теж не губиться, хоча й вигадує, що її обділяють. Найапетитніші картоплини, найсмачніші шматки й взагалі все найкраще — для неї! Ось її девіз! Вхопить кращий шматок, наче так і повинно бути — іншим все одно вистачить! При цьому вона торохтить без упину. Для неї неважливо, чи слухає її хтось, чи цікавить когось її думка. Вона переконана, що кожне її слово — на вагу золота й приносить іншим величезне задоволення. Грайливо усміхаючись, вона з виглядом всезнайки лізе зі своїми порадами, по-материнському всіх повчає і впевнена, що всі нею милуються. А якщо поглянути на неї зблизька, стає зрозуміло, що нічого в ній нема особливого.

Працьовитість — раз; веселий характер — два; кокетування — три; разом з тим підтягнута й вбрана — ось вам і вся Петронелла ван Даан.

Третій наш сусід за столом. Його майже не чути. Пан ван Даан-молодший переважно мовчить і

не повертає до себе уваги.

Його шлунок — справжня бочка Данаїд: після ситого обіду, вже «втоптавши» неймовірну кількість їжі, він з найсерйознішим виглядом каже, що міг би з'їсти ще стільки ж.

Номер четвертий — Марго. Говорить мало, їсть наче пташка. Єдине, що вона визнає — овочі й фрукти. «Балувана» — такий вирок ван Даанів. «Недостатньо свіжого повітря й руху» — вважаємо ми.

Мама . Їсть добре, говорить багато і з задоволенням. Про неї ніхто не скаже: «Ось господиня дому» — як це любить підкреслювати щодо себе фру ван Даан. Але де тут різниця? Вона у тому, що мадам готує, а мамі доводиться чистити горщики й мити посуд.

Номер шостий і номер сьомий. Про тата й про себе особливо розповідати не буду. Пім — найскромніший. Він спочатку неодмінно подивиться, чи вистачить іншим. Ніколи йому нічого не треба, все найкраще — дітям. Він — зразок доброти й лагідності... А поруч із ним — суцільний клубок нервів — це я!

Д-р Дуссель . Їжу бере, не дивлячись. Їсть мовчки. Якщо вже неодмінно треба підтримувати розмову, то, будь-ласка, лише про їжу — у всякому випадку, не виникає жодних конфліктів, в гіршому випадку — хтось трохи похвалиться. Він може

з'їсти неймовірно багато й ніколи ні від чого не відмовляється — все одно, чи подобається йому страва, чи ні. Штани він підтягує надто високо, завжди на ньому коротка червона курточка й чорні нічні туфлі, на носі — темні окуляри в роговій оправі. У такому вигляді він засідає за нашим спільним письмовим столом і за обідом, лягає вдень подрімати й ходить до свого улюбленого місця — до вбиральні.

По три, по чотири, а інколи й по п'ять разів на день хтось із нас нетерпляче тупцяє перед дверима вбиральні, переступаючи з ноги на ногу й відчуваючи, що терпіти вже несила. Ти гадаєш, його це хоч трохи хвилює? Аніскільки! З чверті на восьму до пів на восьму, з пів на першу до першої, з другої до чверті на третю, з четвертої до чверті на п'яту, з шостої до чверті на сьому й від половини дванадцятої до дванадцятої він висиджує там, як по годинах, і від свого розкладу нізащо не відступиться, навіть якщо за дверима чути жалібний голос, котрий віщує про швидку катастрофу!

Номер дев'ятий — хоча й не належить до нашої родини, та все ж ділить з нами і стіл і дім. Еллі має здоровий апетит, вона не вередлива, з'їдає все без залишку. Що не поклади — вона усьому рада, і це приносить нам справжнє задоволення. Вона завжди привітна, послужлива, мила, завжди у

гарному настрої — чудовий характер!

Анна.

Вівторок, 10 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Нова ідея! За столом я тепер розмовляю більше сама з собою, ніж з іншими, і це має дві переваги. По-перше, всі помітно задоволені, що я не так багато говорю; по-друге, я можу не обурюватися з їхніх міркувань. Зазвичай мені здається, що вони говорять дурниці, а власну думку я, звісно ж, вважаю правильною. Та краще тримати її при собі. Те саме я роблю, коли до столу приносять яку-небудь страву, яку я терпіти не можу. Я переконую себе, що це дуже смачно, їм з апетитом і непомітно все з'їдаю. Вранці, коли треба вставати — а це вже не так приємно! — я зістрибую з ліжка й кажу собі: «Не смій лягати!» Швидко знімаю «затемнення», вдихаю свіже повітря — й сон десь зникає! А тоді починаю стелити ліжко, мене більше не тягне залізти під ковдру!

Знаєш, як про мене каже мама? «Театр для себе». Смішно, так?

Від минулої суботи ми більше не знаємо точного часу — наш любий вірний дзвін з Вестертурма кудись забрали, мабуть, переллють на гармати. Тепер ми ніколи не знаємо точно, котра година. Сподіваюся, щось вигадують навзамін, щоб можна було звіряти час і щоб уся околиця не

сумувала так за звичним бамканням нашого любого дзвона.

Куди не прийду, вниз чи нагору, всі здивовано дивляться на мої ноги — в мене дивовижні нові туфлі. Міп заплатила за них двадцять сім з половиною гульденів, як за «потримані». Туфлі темночервоні, замшеві, на порядних підборах. Я ходжу як на ходулях, і виглядаю ще вищою, ніж є насправді. Вчора для мене був нещасливий день. Почалося з того, що я встромила собі у великий палець товсту голку, та ще й тупим кінцем. В результаті Марго довелося за мене чистити картоплю. Далі я тріснулася лобом об дверцята шафи так, що мало не гепнулася горілиць. А оскільки це було доволі гучно, то мені дали прочухана і я не могла навіть прикласти холодного компреса, тому що не можна було набрати води. Тепер у мене під правим оком нагнало здоровенну гулю. На довершення до всього я прищемила пілососом маленького пальця на нозі, та оскільки була заклопотана іншими своїми бідами, то не звернула на це жодної уваги. А дарма — тепер ранка забруднилася, ногу довелося забинтувати... і я не можу носити свої чудові нові туфлі.

Дуссель певним чином ледве не накликав на нас смертельну небезпеку. Він замовив через Міп (яка, звісно ж, жодного уявлення не мала) заборонену книгу — памфлет на Гітлера й

Муссоліні. Немов навмисне того ранку на Міп налетів есесівський мотоцикл, вона розлютилася й вигукнула: «Кляте бидло!» Та на щастя нічого не сталося й вона щасливо поїхала собі. Страшно навіть уявити, що б могло трапитися, якби її забрали до поліції!

Анна.

Середа, 18 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Сьогодні розповім тобі про один з наших повсякденних побутових обов'язків — *чищення картоплі*.

Один з нас приносить газети (для очистків), другий — ножі (звісно при цьому бере собі той, який кращий), третій — картоплю, четвертий — великого горщика з водою.

Пан Дуссель береться до справи. Виходить у нього не особливо добре, але швидко — картоплини так і сиплються одна за одною, а сам він поглядає праворуч і ліворуч — чи всі роблять так як він? Виявляється, що ні!

«Анно, поглянь-но, я беру ножика ось так, зрізаю згори вниз, та ні, не так, *ось* як треба!»

«Але мені так зручніше!» — несміливо заперечую я.

«Але так краще, можеш мені повірити. А взагалі-то мені все одно, роби як знаєш».

Працюємо далі. Скоса поглядаю на свого

сусіда. Він докірливо погойдує головою — очевидно, що це до мене, та більше нічого не каже. Я знову беруся до справи, тоді дивлюся на тата — він сидить навпроти мене. Для нього чищення картоплі не гра, а ювелірна робота. Коли він читає, на потилиці в нього утворюється глибока складка, а коли допомагає чистити картоплю, горох чи моркву, то настільки заглиблюється в роботу, що, здається, нічого навкруги не помічає. У таких випадках його обличчя набуває дуже особливого, «картопляного» виразу. І він нізащо не кине в воду картоплину, доки не відчистить її бездоганно! З таким обличчям погано чистити не можна!

Я старанно працюю, та час від часу поглядаю навколо, й мені все вже зрозуміло. Мадам знову намагається притягнути увагу Дюсселя. Вона пильно дивиться на нього, але він робить вигляд, що нічого не помічає. Тоді вона йому підморгує. Він спокійно робить свою справу. Тоді вона починає хихикати, та він і на це нуль уваги. Тут вже й мама починає сміятися. Фру ван Даан нічого цим не досягає й вигадує собі нове заняття.

«Путті (так вона називає чоловіка), вдягни фартуха, бо мені завтра доведеться чистити твій костюм!»

«Я обережно».

Вона знову замислюється: чого б іще такого сказати?

«Путті, чому ти не сядеш?»

«А мені так зручніше. Картоплю, я вважаю, краще чистити навстоячки».

Вона знову ненадовго замовкає.

«Ось бачиш, Путті, ти заляпався!»

«Добре, мамусю, я буду обережніший».

Тоді вона вигадує нову тему.

«Чуєш, Путті, чому англійці припинили нас бомбардувати?»

«Мабуть через те, що погода погана».

«Але ж учора була чудова погода, а вони все одно не прилітали!»

«Ох, та не повторюй ти одне й те саме!»

«А що, не можна обмінятися думками?»

«Годі вже!»

«Що значить: «Годі вже?»»

«Та ну, мамусю, помовч!»

«А от пан Франк завжди відповідає своїй дружині, коли вона щось хоче почути».

Ці слова панові ван Даану не подобаються. Це його больова точка. Він робить помітне зусилля, щоб не відповісти різко. За деякий час вона знову починає:

«Висадки союзників взагалі не буде!»

Він блідне від злості, а вона, помітивши це, шаріється, та відступати не бажає.

«Англійці взагалі сидять склавши руки!»

Аж раптом бомба вибухає: «Та заткнися ти

нарешті, чорти б тебе взяли!»

Мама ледве втримується щоб не засміятися. Я намагаюся ні на кого не дивитися. Так, чи в тому ж ключі, трапляється майже щодня, якщо лише вони не встигли перед тим посваритися. У таких випадках обоє не кажуть ані слова, і в цьому, безперечно, є своя перевага.

Треба сходити на горище принести ще картоплі. Нагорі сидить Петер — він саме заклопотаний важливою справою... шукає бліх у кішки. Коли я заходжу, він підводить голову, кішка відчуває, що його обійми послабшали, і — хоп! — вистрибує крізь відчинене вікно. Петер чортихається, а я сміюся й знову зникаю.

Анна.

П'ятниця, 20 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Рівно о пів на шосту робітники йдуть зі складу й настають години свободи. Якщо приблизно до цього часу до нас підіймається Еллі, отже, все спокійно й ми беремося до справи. Зазвичай, я перш за все веду Еллі нагору — там для неї приготовано щось смачне. Та не встигає вона сісти, як фру ван Даан починає чіплятися до неї з усілякими проханнями:

«Ах, Еллі, мені б так хотілося...»

Еллі мені підморгує. Майже не трапляється випадків, щоб хтось із них, піднявшись нагору, не

отримав від фру ван Даан якогось доручення — недарма вони так не люблять туди ходити!

За чверть шоста. Еллі йде геть, а я спускаюся двома поверхами нижче. Спершу йду на кухню, потім в директорський кабінет, потім відчиняю двері до льоху, де в нас зберігається вугілля, і впускаю туди Муші пополювати на пацюків. Нарешті, приземляюся в конторі Кралера — там вже сидить ван Даан і копирсається у всіх ящиках і папках, шукаючи свіжу пошту. Петер бере ключа від складу й забирає Моффі. Пім перетягує нагору друкарські машинки. Марго шукає тихий куточок, де можна було б виконувати конторську роботу, фру ван Даан ставить на плиту чавуна з водою, мама приносить горщик картоплі. Кожен має свої обов'язки. Петер поспіхом повертається зі складу. Він зразу ж запитує, чи є хліб — нам щодня залишають його в конторі Кралера. А сьогодні забули! Петеру лишається лише самому взяти в головній конторі. Він увесь зіщулюється й навпочіпки, щоб не було помітно з вулиці, крадеться до шафи, дістає звідтіля хліб і відповзає. Точніше, він збирається відповзти, та, поки він гаявся, Муші встиг перескочити через нього й сидить під письмовим столом. Петер обнишпорює заутки. Нарешті він його побачив. Крадеться до нього й намагається вхопити за хвоста. Кіт пирхає, Петер зітхає. Раптом Муші стрибає на вікно й з

мрійливим виглядом починає умиватися. Петер застосовує останній підступ і простягає йому шматочок хліба. Все гаразд: Муші хапає приманку, Петер хапає його й двері швидко зачиняються.

Увесь цей час я слідкую за ними в шпарину. Тепер можна знову братися до роботи.

Тук-тук-тук! Три удари означають, що вечеря готова!

Анна.

Понеділок, 23 серпня 1943 р.

Люба Кітті!

Розповім тобі далі, як у притулку минає день.

Годинник вибиває пів на дев'яту (ранку).

Мама й Марго починають нервувати:

«Тато, тш.... Тш-тш, Отто... Пім!»

«Пів на дев'яту, треба закривати воду».

«Тихше, тихше, не галасуй!»

Всі ці зауваження стосуються тата — він ще не вийшов з «ванної кімнати». Рівно о пів на дев'яту він повинен бути в кімнаті. З цієї хвилини не можна брати жодної краплини води, не можна користуватися вбиральною, не можна бігати вперед і назад — тиша має бути цілковита! Допоки вниз, у конторі нема нікого, всілякий шум, звісно, чутніший, і його можуть почути на складі.

У двадцять хвилин на дев'яту нагорі, у ван Даанів відчиняються двері, чути три удари об підлогу: «Готова каша для Анни!» Я поспіхом

дряпаюся нагору й дістаю свою собачу миску. Знову донизу — треба встигнути миттю зачесатися, вилляти «*pot de chambre*»¹³, навести лад з постелями. Тихо. Лише б'є годинник.

Нагорі фру ван Даан у м'яких пантофлях крадеться через кімнату, чоловік услід за нею, тоді все затихає.

Тепер ти можеш помилуватися сімейною ідилією. Я читаю або пишу, Марго й тато з мамою теж люблять провести цих тихих півгодини з книгою — тато, звісно ж, зі своїм улюбленим Діккенсом. Він сідає на краєчок свого рипучого ліжка, на якому немає навіть порядного матраца — замість нього лежать дві перинки. «Вони мені теж не треба, годиться й так!» — інколи каже батько.

Заглибившись у книгу, він вже не відриває очей, лише підсміюється тихенько й час від часу намагається пошепки прочитати мамі який-небудь уривок. Та вона відповідає: «Тільки не зараз, прошу! Мені нема коли».

Пім трохи розчарований, та потім знову береться до книги. За певний час він знову знаходить якесь по-особливому вдале місце й робить нову спробу: «Ні, мамо, це ти повинна прочитати!»

¹³ Нічний горщик (*франц.*)

Мама сидить на своїй розкладачці, читає, шие чи плете й разом із цим заглядає до книги. Раптом вона щось пригадує й неодмінно мусить зразу ж нам сказати:

«Анно, знаєш що... Марго, запиши-но...»

Деякий час усе тихо. Раптом Марго закриває книжку. Тато високо здіймає брови — у нього виходить смішний трикутник — тоді знову бачиш лише складку на потилиці, й він з головою заглиблюється в читання. Мама починає тихенько перемовлятися з Марго. В мені прокидається цікавість і я прислухаюся.

Піма також залучають до бесіди... Та от вже дев'ята година! Снідати!

Анна.

П'ятниця, 10 вересня 1943 р.

Люба Кітті!

Як стану тобі писати, кожного разу якась надзвичайна подія. Зрозуміло, події ці частіше неприємні, ніж радісні. Але нині можу повідомити тобі чудову новину. В середу (8 вересня) о сьомій вечора ми всі зібралися навколо приймача, як раптом чуємо: «Here follows the best news of the whole war. Italy has capitulated!»¹⁴.

¹⁴ Повідомляємо найрадіснішу новину за час війни: Італія капітулювала! (англ.)

Італія підписала беззаперечну капітуляцію!

О восьмій годині почалася передача станції «Оранне»:

«Шановні радіослухачі! Годину тому, коли я закінчував нинішнє зведення, ми отримали чудову звістку про цілковиту капітуляцію Італії. І я з величезним задоволенням викинув застаріле зведення до кошика для сміття!»

Далі заграли державні гімни Англії, США та СРСР. Радіостанція «Оранне», як завжди, втішає й підтримує нас, хоча й не схильна до надмірного оптимізму.

Є у нас і халепи — ми дуже переймаємося за пана Коопхойса. Ти знаєш, як ми його всі любимо. Він часто хворіє, та, хоча в нього трапляються сильні болі й він змушений дотримуватися дієти, мало рухатися й взагалі усіяко берегтися, він завжди такий жвавий, привітний і надивовижу бадьорий!

«Коли пан Коопхойс з'являється в дверях, немов сонечко сходить!» — сказала нещодавно мама, і вона має рацію. Тепер на нього чекає важка операція на шлунку, й він не прийде до нас щонайменше тижнів чотири. Та якби ти бачила, як він з нами прощався! Нібито він зібрався не до лікарні, а просто так — до крамниці.

Анна.

Четвер, 16 вересня 1943 р.

Люба Кітті!

Чим довше все це триває, тим гірше ми ладнаємо один з одним. За столом ніхто не насмілюється розкрити рота (тобто розкривають, зрозуміло, лише для їжі), тому що кожне слово сприймається, як образа, чи навмисно спотворюється. Через свій пригнічений стан ковтаю кульки валеріани, та все одно настрій у мене щодня гіршає! Якби лише я могла бодай раз посміятися досхочу, це допомогло б дужче, ніж десяток тих кульок. Та ми майже забули тут, як це — сміятися. Інколи я побоююсь, що, доки пройдуть ці складні часи, я перетворюся на потвору — тонкі губи, вся у зморшках, так і залишуся. Решта також дуже змінилися. Особливо всі бояться зими.

І потім, є одна новина, теж не надто втішна: один із службовців на складі, такий собі М., здогадався, що нагорі щось не так. Ми не звертали б уваги, якби він не цікавився й повірив би умовлянням, що то вигадки. А головне — ми не впевнені, чи надійна він людина.

Днями Кралер вирішив бути особливо обережним. За десять перша він взяв капелюха й палицю і пішов за ріг до аптеки, та хвилин за п'ять повернувся і, неначе злодій, прокрався по крутих сходах до нас нагору. О чверть на другу він хотів спуститися, та зустрів Еллі, й вона попросила його зачекати, тому що внизу, в конторі засів М.

Кралер повернувся й сидів у нас до пів на другу. Тоді він взяв черевики до рук, прошмигнув роззутий до дверей складу, обережно спустився сходами й увійшов до контори з боку вулиці. Тим часом Еллі встигла якось спровадити М. з контори й піднялася до нас, щоб визволити Кралера. Та наш «канатоходець» вже зійшов донизу. Що мушили думати перехожі, коли бачили поважного пана, який перед перехожими взував черевики на тротуарі?

Анна.

Середа, 29 вересня 1943 р.

Люба Кітті!

Сьогодні день народження фру ван Даан. Ми подарували їй талони на сир, м'ясо й хліб і банку джему на додачу. Від чоловіка, Дусселя й наших добрих хранителів вона, крім квітів, теж отримала їжу. Такі часи настали!

У Еллі днями ледве не стався нервовий напад.

Їй доводиться бігати годинами, щоб бодай щось відшукати, а тоді її ще й відправляють назад — вона, бачте, принесла не те, що хотіли. Як подумаєш, що вона має купу роботи в конторі (Коопхойс хворий, а Міп застуджена й не виходить з дому), що сама вона підвернула ногу і що на додачу в неї ще й особисте життя й батько незадоволений її вибором — цілком зрозуміло, що вона з відчаю готова вчепитися собі в коси. Ми

намагалися її втішити й радили їй частіше відповідати спокійно й незворушно, що їй нема коли. Тоді список доручень, напевне, скоротиться.

З ван Даанами, певно, знову був якийсь конфлікт. Тато ходить страшенно сердитий. Словом, чекай на грозу! Аби лише бути подалі від цього всього! Аби лише вийти звідсіля! Вони нас усіх доведуть до ручки!

Анна.

Неділя, 17 жовтня 1943 р.

Люба Кітті!

Слава богу, Коопхойс вже видужав. Вигляд має ще поганенький, але він вже ходить на роботу й намагається продати щось із одягу ван Даанів. Це дуже неприємно, але в них скінчилися гроші. Фру ван Даан не бажає втрачати жодної речі зі свого неосязного гардероба, а його костюм продати складно, бо він встановив височенну ціну. Та вона не відкрутиться. Плакала її хутряна шуба! Через це у «горішніх» знову сталася страшна сварка; вона закінчилася довготривалим перемир'ям, і тепер лише й чути: «Ах, Путті, ріднесенький!» — «Що, Керлі, моя дорога?»

Мене вже просто верне від їхніх безкінечних сварок і брутальної лайки, а ще називають себе порядними людьми! Тато ходить зціпивши зуби, і, коли до нього заговорюють, здригається, наче боїться, що знову сталася якась неприємність і йому

доведеться все виправляти. У мами від хвилювання червоні плями на обличчі. Марго скаржитья на головний біль, Дуссель не може спати, фру ван Даан щодня стогне, я почуваюся геть зовсім не на своєму місці. Відверто кажучи, я інколи забуваю, хто з ким посварився й хто з ким встиг помиритися. Єдина розрада — робота, і я працюю з усіх сил.

Анна.

П'ятниця, 29 жовтня 1943 р.

Люба Кітті!

«Горішні» знову здійняли неймовірну сварку, і ось через що. Нещодавно я писала тобі, що у них скінчилися гроші. Днями Коопхойс згадав про якогось свого приятеля, хутрянника. Раптом ван Даан вирішив, що треба, зрештою, продати жінчину шубу. Шубку — кролика під котика — вона проносила сімнадцять років, але їм дали за неї 375 гульденів! Це купа грошей! Фру ван Даан, звісно ж, захотіла забрати гроші собі, щоб потім купити за них нові речі. Чоловікові вартувало неймовірних зусиль втовкмачити їй, що гроші потрібно віддати на господарство. Ти не можеш собі уявити, що тут почалося: вони лаялися, кричали, тупали ногами, буйствували... Ставало моторошно. Ми всі вчотирьох зачали подих і стояли внизу на сходах, щоб при нагоді розтягнути забіяк. Такі видовища страшенно мене накручують, і ввечері я лягаю вся заплакана, хоча й радію, що нарешті я одна.

Панові Коопхойсу знову не можна виходити. Він постійно відчуває біль у шлунку, і ще невідомо, чи остаточно припинилася кровотеча. Вперше ми бачили його засмученим — він сказав нам, що почувається геть погано й пішов додому.

Я здорова, тільки апетиту немає. Я постійно чую: «Як ти погано виглядаєш!». Маю тобі сказати, що моя сім'я дуже турбується про те, щоб я була сильною й міцною. Вживаю то глюкозу, то дріжджі, то кальцій, то риб'ячий жир. На жаль, нерви мої зовсім розладнані. По неділях я відчуваю це особливо гостро: цими днями настрій у всьому домі тяжкий, сонний, іноді просто гнітючий. З вулиці не чути ані звуку, скрізь важка й задушлива мовчанка. Тоді мені здається, що на мені висять важезні гирі і тягнуть мене у прірву. Навіть до мами, тата і Марго я ставлюся байдуже. Я тиняюся з кімнати в кімнату, вгору, вниз. Я почуваюся, ніби співоча пташка, якій обрізали крила й вона намагається вирватися з тісної клітки, б'ючись у темряві об пруття.

«На волю, на волю! — все гукає в мені. — Хочеться дихати й сміятися!»

Та я знаю, що відповіді не буде. І я лягаю спати, щоб хоч якось згаяти ці години, наповнені тишею й страхом.

Анна.

Середа, 3 листопада 1943 р.

Люба Кітті!

Тато постійно думає, чим би нас зацікавити, а заодно дати нам можливість навчатися далі. Зараз він передплатив для нас проспекти якогось заочного інституту. Марго вже тричі проштудіювала цю товсту книжку, та поки нічого путнього не знайшла. Вона вирішила платити за навчання своїми кишеньковими грошима і майже все здавалося їй надто дорого. Тато замовив пробну лекцію на тему «Латина для початківців». Марго з охотою взялася за справу й зразу ж замовила собі повний курс. Для мене це, на жаль, надто складно, а то і я б із задоволенням взялася вивчати латину.

Тато б хотів, щоб я теж спробувала щось нове. Він попрохав Коопхойса дістати Біблію для дітей, щоб я вивчала й Новий заповіт.

«Ти збираєшся подарувати Анні Новий заповіт на свято хануки?» — здивувалася Марго.

«Так... Втім... Краще, мабуть, на день святого Миколая... Легенда про Христа не має стосунку до свята хануки» — відповів тато.

Наш пилосос зіпсувався, тепер мені доведеться щовечора чистити килим старою щіткою, та ще й у жахливій духоті, із закритими вікнами й із вечірнім освітленням!

Нічого путнього з цього не вийде, подумала я, і справді, у мами розболілася голова через те, що вся пилюка зосталася висіти в повітрі. Бруд все

одно не відійшов, а тато ще й розсердився, що у кімнаті не прибрано! От і чекай від людей вдячності!

Дикі сварки нагорі поки припинилися, лише Дуссель злиться на ван Даанів. Коли він говорить про фру ван Даан, то називає її словами «ця корова» чи «ця стара телиця», а вона іменує непогрішеного, високовченого чоловіка «старою дівою» й «скислим холостяком», який постійно ображається.

«Віслюк віслюка довговухим називає!»

Анна.

Понеділок, 8 листопада 1943 р. (ввечері)

Люба Кітті!

Якщо ти бодай колись прочитаєш мої листи один за одним, то помітиш, що писалися вони у дуже різному настрої. Та не я одна, всі ми так. Якщо я читаю якусь книжку й вона справляє на мене сильне враження, то, перш ніж показатися людям, я повинна себе опанувати — інакше всі подумують, що я трохи збожеволіла. Ти, звісно ж, вже помітила, що на мене насунула жахлива понурість і нудьга. Від чого — сама не знаю, причин жодних немає, та мені здається, це просто боягузтво, яке я часом не можу подолати. Сьогодні ввечері — Еллі ще була в нас — раптом почалося довге, сильне бомбардування. Я зблідла як полотно, зразу прихопило живота, закалатало серце і я ледь не вмерла зі страху.

Вечорами в ліжку мені привиджаються всілякі жахи. То я сама у в'язниці без тата й мами, то я десь заблукала, то в нашому притулку пожежа, то вночі по нас приходять.

Все це я переживаю як насправді, й у мене постійно таке відчуття, що от-от станеться щось жахливе.

Міп часто каже, як вона заздрить нам, що тут спокійно. Переважно це правда, та вона забуває, що ми живемо в постійному страху. Я й уявити собі не можу, що світ коли-небудь стане для нас таким самим, як колись. Звичайно, я часто кажу: «Після війни!» Але кажу я про це як про повітряний замок, як про щось нездійсненне. Про наше життя вдома, про своїх подруг, про школу з усіма її радощами й турботами — взагалі про все «колишне» я згадую так, ніби це все трапилося не зі мною, а з кимось іншим!

Мені здається, що ми, всі восьмеро людей, живемо на якомусь клаптику ясного неба серед важких темних грозових хмар. Поки тут ще безпечно, але хмари затягують небо, все дужче стискається коло, що відокремлює нас від близької небезпеки. Пітьма наближається, вона поглинає нас, і у відчайдушних спробах вирватися на волю ми штовхаємо й давимо один одного. Ми бачимо, як знизу люди заклопотані боротьбою поміж себе й дивимося вгору, туди, де спокій і щастя. Та шлях

нам перегороджує щільна непроникна завіса, вона насувається нездоланною стіною, щоб наостанок розчавити нас. І мені залишається лише закликати й молити: «Розімкнися, тісне коло, розійдися, випусти нас на волю!»

Анна.

Четвер, 11 листопада 1943 р.

Ода моїй авторучці («Світла пам'ять»)

Авторучка завжди була моїм скарбом. Я дуже цінувала її через те, що у неї золоте перо, а я, правду кажучи, гарно пишу тільки такими перами. Моя ручка прожила довге й цікаве життя, про яке я збираюся зараз розповісти.

Я мала дев'ять років, коли моя ручка (старанно запакована у вату) приїхала до нас у скриньці з написом «Без ціни». Цей чудовий подарунок надіслала моя люба бабуся — тоді вона ще мешкала в Ахені. Я хворіла на грип, лежала в ліжку, а на вулиці завивав лютневий вітер. Чудова ручка в червоному шкіряному футлярі тут таки була продемонстрована моїм подругам і знайомим. Я, Анна Франк, стала гордою власницею авторучки!

Коли мені виповнилося десять років, я отримала дозвіл брати ручку до школи, і вчителька дозволила мені користуватися нею на уроках.

Наступного року, на жаль, мені довелося залишити мій скарб вдома, бо класна керівничка нашого шостого класу дозволяла писати лише шкільними ручками.

Коли мені було дванадцять років і я перейшла до єврейської гімназії, мені подарували новий футляр з відділенням для олівця і з розкішною застібкою на блискавці.

Коли мені виповнилося тринадцять, ручка перебралася зі мною до притулку й була для мене тут вірною помічницею в переписці з тобою й на

заняттях. Тепер мені вже чотирнадцять, і моя ручка була зі мною весь останній рік мого життя...

У п'ятницю ввечері я вийшла зі своєї кімнати до загальної й хотіла сісти за стіл попрацювати. Та мене безжалісно нагнали через те, що тато й Марго працювали над латиною. Ручка так і залишилася на столі... Анні ж довелося задовольнитися лише краєчком столу, й вона з важкими зітханнями взялася «терти квасолі», тобто чистити запліснявілі коричневі квасолини.

За чверть шоста я підмела підлогу й кинула сміття разом зі шкаралупою від квасолі прямо до печі. Зразу спалахнуло сильне полум'я і я дуже зраділа, бо вогонь вже гаснув, аж тут раптом знову спалахнув. Між тим «латиністи» закінчили свої справи, і тепер я могла сісти за стіл, щоб повчитися. Та моєї ручки ніде не було. Я обшукала все навколо, мені допомагала Марго, тоді до нас приєдналася мама, тоді шукали тато з Дусселем, але моя вірна подружка щезла без сліду.

«Можливо, вона потрапила до печі разом з квасолею», — припустила Марго.

«Не може бути такого!» — відповіла я. Та мою любу ручку так і не вдалося відшукати, й уже ввечері вирішили, що вона згоріла, тим більше, що пластмаса так добре горить. І справді, наш сумний здогад підтвердився — наступного ранку тато знайшов у попелі наконечник. Від золотого пера не

лишилося й сліду. «Очевидно, воно розплавилось й змішалось з попелом», — вирішив тато. Та у мене є одна втіха, хоча й слабенька: моя ручка була кремована, чого я — колись у майбутньому — бажаю й для себе!

Анна.

Середа, 17 листопада 1943 р.

Люба Кітті!

Події катастрофічні. В Еллі вдома лютує дифтерит, і їй цілих шість тижнів не можна заходити до нас! Неприємно, що почнуться труднощі з продуктами й усім іншим, не кажучи вже про те, що нам дуже шкода Еллі!

Пан Коопхойс ще не підводиться, ось скоро три тижні його тримають лише на молоці й каші. У Кралера справ аж над комір.

Марго надіслала до заочного інституту латинські завдання, їх виправили й повернули. Викладач нібито дуже милий і, головне, розумний чоловік; мабуть, він буде задоволений, що має таку гарну ученицю! Переписка йде від імені Еллі.

Дуссель геть сам не свій, і ніхто не знає — чому. Почалося з того, що він зовсім припинив розмовляти з ван Даанами. Всім впало у вічі, що це триває вже кілька днів, і мама покликала його й сказала, щоб він не загострював стосунки: фру ван Даан може через дрібницю роздмухати бозна яку історію. Дуссель заявив, що пан ван Даан перший

почав ігнорувати його й припинив розмовляти з ним, а сам він зовсім не збирається припиняти цю мовчанку. Так, мушу тобі сказати, що вчора було 16 листопада — саме рік від того дня, коли він прийшов до нас у притулок. Мама з цього приводу отримала від нього квіти. Фру ван Даан до цього неодноразово натякала, що в таких випадках годиться робити подарунки. А тут він її зовсім обійшов. І замість того, щоб подякувати за те, що його сюди так гостинно прийняли, він нічого не сказав.

Вранці, коли я його запитала — привітати його чи пошкодувати, він відповів, що йому цілком байдуже. Мама, яка прагнула виступити в ролі ангела миру, теж від нього нічого не домоглася, і все залишилося по-старому.

Він був великий своїм розумом.

Та був мізерний своїми справами.

Анна.

Субота, 27 листопада 1943 р.

Люба Кітті!

Вчора ввечері я вже засинала, аж раптом виразно побачила Ліз.

Вона стояла переді мною — обдерта, виснажена, із запалими щоками. Великі її очі були звернені на мене з докором, ніби вона хотіла сказати: «Анно, чому ти мене залишила? Допоможи мені! Виведи мене з цього пекла!»

А я ніяк не можу їй допомогти, я мушу мовчки спостерігати, як люди страждають і гинуть, і можу лише благати бога, щоб він зберіг її й дав нам знову побачитися. Чому мені привиділася саме Ліз, а не хтось інший, цілком зрозуміло. Я думала про неї не так, як годиться, по-дитячому, я не розуміла її страхів. Вона дуже любила свою подругу й боялася, що я хочу їх посварити. Їй було дуже важко. Я ж знаю, мені це відчуття добре знайоме!

Інколи я трохи думала про неї, але зразу ж через егоїзм переходила до своїх радощів і турбот. Поводилася я жахливо, і тепер вона стоїть переді мною, бліда, сумна, й дивиться на мене благальними очима... Якби лише я могла їй чимось допомогти!

Господи, та що ж це — я тут маю все, що захочу, а на неї чекає така страшна доля! Вона зовсім не менше за мене вірила в бога й завжди усім бажала добра. Чому ж мені судилося жити, а вона, можливо, скоро помре? Де різниця між нами? Чому ми з нею розлучені?

Відверто кажучи, я не згадувала про неї вже багато місяців — так, майже весь рік. Не те, щоб зовсім не згадувала, а просто ніколи не думала про неї, ніколи не уявляла собі її такою, якою вона з'явилася до мене зараз у своєму страшному лихові.

Ах, Ліз, сподіваюся, що ти завжди будеш з

нами, якщо лише зможеш пережити війну! Я б зробила для тебе все, що завгодно, все, про що забула...

Та коли я зможу їй допомогти, вона вже не потребуватиме моєї допомоги. Чи згадує вона мене бодай інколи? І з якими почуттями?

Господи, допоможи їй, зроби так, щоб вона не почувалася зовсім кинutoю. Нехай вона знає, що я думаю про неї із співчуттям і любов'ю. Можливо, це дасть їй сил вистояти. Ні, не треба більше про неї згадувати. Постійно бачу її перед собою. Її величезні очі так і дивляться на мене.

Чи живе віра глибоко в серці Ліз, чи все це нав'язано їй старшими? Не знаю, ніколи її про це не запитувала. Ліз, люба Ліз, якби можна було повернути тебе, якби я могла ділитися з тобою всім, що в мене є! Пізно, тепер я нічим не можу тобі допомогти, зараз вже не вийде виправити те, що втрачено. Та я ніколи її не забуду, завжди буду молитися за неї!

Анна.

Середа, 22 грудня 1943 р.

Люба Кітті!

Через важкий грип не могла писати тобі регулярно. Захворіти тут — майже катастрофа. Щойно в мене починався напад кашлю — я пірнала під ковдру й намагалася стриматися, та від цього у горлі починало дерти ще дужче. Відпускає мене

лише після того, як вип'ю гарячого молока з медом чи проковтну пігулку від кашлю. В очах мерехтить дотепер, як згадаю, чим мене лише не лікували. Компреси на горло, вологі обгортання, сухі обгортання, гаряче питво, припарки й грілки. Будь добра потіти, лежати без руху, полоскати, змащувати горло й щодві години міряти температуру. Спробуй тут видужати! Та гірш за все було те, що Дуссель вирішив бавитися в лікаря й прикладав свою напомаджену голову до моїх грудей, перевіряв, чи немає хрипів. По-перше, він страшенно лоскотав мене волоссям, а ще я дуже соромилася, не зважаючи на ту непорушну істину, що 30 років тому він вивчав медицину й опанував фах лікаря. Що цій людині до мого серця? Адже він не мій коханий! А про те, що відбувається в серці, чи з ним усе гаразд, він, безперечно, знати не може. І взагалі нехай йому спершу гарненько прочистять вуха — здається, він трішки глухуватий!

Нарешті хвороба минула! Я знову на ногах, виросла на сантиметр і додала майже кіло. Щоправда, я ще бліда, та вже прагну діяльності.

Нічого нового за цей час не сталося. Тут усі живуть в цілковитій згоді, це щось виняткове. Ніхто ні з ким не свариться. Вже майже півроку в домі не було такого миру й спокою.

Еллі все ще не можна до нас приходити.

На Різдво усім дадуть додаткові талони на

рослинну олію, цукерки й джем — мастити на хліб. Мені подарували гарний і цілком сучасний подарунок — брошку з англійської монетки на 21/2 центи, чудово відшліфовану. Дуссель підніс мамі й фру ван Даан торт, який на його прохання спекла Міп. Мало їй інших клопотів! Я теж дещо маю для Міп і Еллі: майже два місяці я приховувала цукор, який мені дають до каші, і тепер пан Коопхойс замовить з нього льодяники.

Погода наганяє сон, піч димить, їжа давить нам усім на шлунок, про це свідчать не надто естетичні звуки.

На війні теж якесь затишшя...

Настрій поганий.

Анна.

П'ятниця, 24 грудня 1943 р.

Люба Кітті!

Я неодноразово казала тобі, що всі ми тут надто залежимо від свого настрою. Сама я останнім часом відчувала це особливо гостро. Тут доречно буде сказати: «То перебуваю на вершині блаженства, то падаю в прірву скорботи». Я «перебуваю на вершині блаженства», коли думаю, як добре нам тут ведеться, особливо якщо порівняти з іншими євреями. «Падаю в прірву скорботи...» Так, саме це стається зі мною, коли я чую, що на волі життя йде звичним шляхом. Сьогодні приходила фру Коопхойс і розповідала

нам, що її донька Коррі займається спортом, влаштовує з друзями катання на човнах, бере участь у виставах. Правда, я не заздрісна, та коли я чую все це, мені так хотілося б колись знову опинитися серед друзів, радіти разом з ними, безтурботно й весело сміятися! І якраз тепер, під час веселих різдвяних і новорічних канікул, ми сидимо тут як знедолені. Правду кажучи, недобре писати такі речі, тому що це може видатися невдячністю, та й то я трохи перебільшила. Думай про мене що завгодно, та я не можу все тримати у собі й тому ще раз повторюю те, що писала на самому початку: папір стерпить все!

Коли люди приходять з вулиці, рум'яні від морозу, а їхній одяг ще зберігає неповторний свіжий запах вітру, мені кортить зачхати голову під ковдру, щоб позбутися набридливої думки: «Коли вже ми нарешті вийдемо на волю, на свіже повітря!»

Ховатися не можна — навпаки, я повинна мати вигляд стійкий і бадьорий, та думки мене не слухають, їх ніяк не можна прогнати. Повір мені, коли просидиш півтора роки замкнутий, іноді стає нестерпно. Нехай я неправа, нехай я невдячна, та себе не обдуриш: хочу танцювати, свистіти, мчати на велосипеді, хочу бачити світ, насолоджуватися своєю молодістю, хочу бути вільною! Та про це я можу лише писати, а насправді — ні... Що з нами

станеться, якщо ми будемо скиглити й кривити кислі фізіономії?

Інколи я думаю:

«Чи розуміє тебе тут бодай хтось, чи всі бачать у тобі просто дівчинку, яка лише й думає про свої розваги? Не знаю й поговорити про це ні з ким не можу, бо неодмінно почну ревти. Та зрештою... Зрештою мені було б легше, якби я могла хоч би один раз виплакати як слід! Які б теорії я не розводила, як би не намагалася — все одно щодня відчуваю, як бракує мені *справжньої* матері, яка розуміла б мене. Тому, що б я не робила, про що б не писала, я завжди думаю про одне — я буду для своїх дітей такою матір'ю, про яку мрію сама. Буду для них «матусею», не стану робити трагедію через кожне слово і буду сприймати серйозно все те, чим переймається дитина. Відчуваю, що не спроможна висловити свою думку, та саме слово «матуся» достатньо промовисте. Знаєш, як я вирішила називати маму, щоб усе-таки було подібне до «матуся»? Я кажу їй «ман», а тепер з цього вийшло «мануся» — щось ніби зіпсоване «матуся», але мені завжди так хочеться переробити «м» на «н». Мама не здогадується ні про що, і слава богу, інакше їй було б дуже важко».

Та годі про це. Я відверто розповіла тобі про все, що примушує мене «падати в прірву скорботи», і тепер справді від цього звільнилася.

Анна.

Субота, 25 грудня 1943 р.

Люба Кітті!

Сьогодні — перший день Різдва, і я постійно думаю про Піма, про те, як він минулого року розповідав мені про своє перше кохання. Тоді сенс його слів не так доходив до мене, як зараз. Якщо він колись знову заговорить про це, я спробую показати йому, що все розумію.

Мені здається, Пім тому розповів мені про це, що йому, «хранителю стількох амурних таємниць», часом самому б хотілося з кимось поділитися. Пім ніколи нічого про себе не розповідає, й Марго, мабуть, навіть не здогадується, скільки йому довелося пережити.

Бідолашний Пім, у нього не вийде переконати мене, нібито він все забув. Ніколи він цього не забуде. Просто він став стриманіший. Мені хотілося б хоч трішки стати подібною до нього — аби лиш не переживати те, що він пережив.

Анна.

Понеділок, 27 грудня 1943 р.

Люба Кітті!

Вперше в житті отримала подарунок на Різдво. Обидві наші дівчини разом з Коопхойсом і Кралером знову підготували нам чудовий сюрприз. Міп спекла пирога з написом: «Мир у 1944 р.». Еллі відшукала півкіло довоєнного печива. Крім того,

Петер, Марго і я отримали по пляшці кефіру, а дорослі — по пляшці пива. Все було дуже гарно запаковано, і до кожного пакету було додано належного віршика.

Різдво промайнуло швидко.

Анна.

Середа, 29 грудня 1943 р.

Люба Кітті!

Вчора ввечері мені знову стало сумно. Мені пригадалася бабуся й Ліз. Бабуся, люба моя бабуся! Як мало ми розуміли її страждання! Вона завжди знаходила для нас час, вона так цікавилася нашими інтересами, так розуміла нас. Вона була важко хвора. Можливо, вона все знала, та ніколи про це не казала, щоб нас не турбувати. Вона завжди була така добра, ласкава, такого не траплялося, щоб хтось пішов від неї без допомоги, поради чи втішання. Чого б я не утнула — я була тоді страшенно неслухняна, — бабуся завжди знаходила виправдання. Бабусю, ти любила мене по-справжньому, чи теж не розуміла мене, як інші? Хтозна.

Мабуть вона була самотня, так, самотня, хоча ми були з нею. Людину всі можуть любити, та вона все одно буде самотньою, якщо нема нікого, кому б вона була «найдорожчою за всіх».

А Ліз? Чи жива вона? Що з нею? Господи, підтримай її, поверни знову до нас! Ліз, я бачу на

твоєму прикладі, як могла б скластися моя власна доля, і я завжди ставлю себе на твоє місце. Хіба я після цього можу почуватися нещасною через наші тутешні негаразди? Хіба не повинна я дякувати долі, завжди бути веселою й задоволеною — звичайно, окрім тих хвилин, коли я думаю про Ліз і про всіх, хто розділив її долю?

Так, я боягузка й егоїстка! Чому мені сняться всілякі жахіття, чому я так багато про них думаю, що аж тягне голосно кричати? Все через те, що в мені немає істинної віри. Бог дав мені дуже багато — я зовсім не заслуговую на це — а все ж щодня роблю щось не так.

Коли починаєш думати про рідних, виступають сльози. Власне, можна було б плакати зранку до вечора.

Лишається тільки одне: молитися й просити Бога, щоб він сотворив диво й хоч комусь з них зберіг життя!

І я молюся палко, від усього серця!

Анна.

Неділя, 2 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Вранці я не мала що робити, гортала свій щоденник і зрозуміла, що у багатьох місцях з гіркотою, та навіть із обуренням розповідаю про маму. Я перелякалася й стала запитувати себе: невже це ти, Анно, писала з такою ненавистю? Як

таке могло трапитися?

Я так і залишилася сидіти з розгорнутим зошитом в руках, міркуючи, як же могло дійти до того, що в мені назбиралося стільки злості, стільки ненависті? Я спробувала зрозуміти тодішню Анну й виправдати її, інакше моє сумління буде нечисте, якщо я не спроможуся пояснити тобі, як я могла кинути мамі такі звинувачення.

Справа у тому, що в мене все залежить і завжди залежало від настрою, а коли на мене «находить», я, образно кажучи, як плавець під водою, все бачу в спотвореному вигляді. Я на все дивилася суб'єктивно й навіть не намагалася спокійно обмірковувати те, що казали мені інші. Дарма, тому що тоді я краще зрозуміла б їхні мотиви і, знаючи про свій вибуховий характер, намагалася б поводити себе по-іншому й нікого не ображати.

А я лише себе й бачила, я заглибилася в себе і зовсім не думала про інших, вкладала душу в щоденник — раділа, сумувала, насміхалася. Я дуже ціную цього щоденника — він став тепер книгою спогадів. Та багато сторінок я могла б перекреслити чи перегорнути й попередньо написати знизу: «Все в минулому!»

Я страшенно гнівалася на маму, інколи гніваюся й тепер. Вона мене не розуміла, це так, але і я її не розуміла також. Зрештою я — її донька, й

вона до мене лагідна й добра. Та я завдала їй стільки неприємностей, що цілком зрозуміло, чому вона мене сварила. Не дивно, що через ці сутички, через усе, що їй довелося тут переживати, вона стала нервовою й дратівливою. А я нічого цього не розуміла, ображалася на неї, грубіянила, огризалася й дуже засмучувала її.

Це й викликало нескінченні непорозуміння й образи, і нам обом було погано. Але тепер це все позаду!

Неважко зрозуміти, чому я нічого не хотіла бачити й сама собі завдавала болю. Усі мої витівки були просто вибухами злості, й у звичайні часи я б пережила цю злість наодинці, без свідків. Я б пішла до себе в кімнату й зо два рази гарненько тупнула ногою чи дала б собі волю за маминою спиною.

Минулися ті дні, коли мама плакала через мене. Я стала розумнішою, та й у мами трохи заспокоїлися нерви. Тепер я намагаюся промовчати, якщо мене щось дратує, і мама також, і взагалі так набагато краще. Та любити маму сліпо, як решта дітей, я не можу — щось опирається у мені. Заспокоюю свою совість тим, що краще відвести душу тут, на папері, ніж завдавати мамі болю.

Анна.

Середа, 5 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні доведеться зізнатися тобі тричі й на

це знадобиться чимало часу. Але я мушу з кимось поговорити, і краще за все, мабуть, з тобою, тому що я знаю: що б не сталося, ти завжди мовчатимеш. По-перше, про маму. Ти пам'ятаєш, як часто я скаржилася на неї. Та все-таки щоразу намагалася бути до неї лагідною. Аж раптом я зрозуміла, чого саме мені в ній не вистачає. Мама сама казала, що ми для неї більше подруги, аніж доньки. Звісно, це негарно, але подруга не може замінити маму. Мені б хотілося брати приклад з мами, бачити в ній ідеал. Мені здається, Марго думає інакше, і їй не збагнути того, що я тут пишу, а тато не бажає розмовляти на цю тему. В моєму уявленні мама — це перш за все людина, яка має винятковий такт, особливо щодо підлітків мого віку. Не можна сміятися з мене, як робить мама, коли я плачу, — не від фізичного болю плачу, а від того, що всередині все болить.

Можливо, це дивно, та одного я їй ніколи не пробачу. Якось мені було треба до зубного лікаря. Мама й Марго пішли зі мною й не заперечували, коли я прихопила велосипед. Після візиту, щойно ми вийшли, вони мені зразу ж біля дверей повідомили, що збираються до міста — чи то на закупи, чи то щось там подивитися — не пригадую виразно. Мені хотілося піти з ними, та йти з велосипедом було не можна. Я заплакала від образи, а вони обидві лише обсміяли мене. Це мене так розізлило, що я при всіх на вулиці показала їм

язика. Повз проходила якась проста жінка, — вона навіть злякалася. А я поїхала додому сама і потім ще довго ревла.

Дивно, звичайно, але тоді мама поранила мене так, що боляче дотепер, — варто лише згадати, як я на неї розсердилася.

Про те, що стосується мене самої, писати важко. Вчора я читала статтю Сіс-Хейстер, де пояснюється, чому люди червоніють. Мені здалося, що автор звертається до мене. Щоправда, червонію я не надто часто, та взагалі ця стаття немов про мене написана. Автор стверджує, що в перехідному віці дівчата стають спокійнішими, уважнішими, вони наче прислухаються до того дива, яке відбувається з усім їхнім єством. Ось і в мене так. Останнім часом я почала соромитися навіть Марго і мами з татом. Хоча Марго взагалі набагато сором'язливіша, та мене вона зовсім не соромиться. Я гостро відчуваю дивовижні зовнішні зміни, що відбуваються зі мною, та ще гостріше відчуваю те нове, що народжується там, усередині. І через те, що я не можу ні з ким розмовляти про те, що мене цікавить, спробую з'ясувати сама.

Коли настає «нездоров'я», а це траплялося вже тричі, то, хоча мені й буває боляче, огидно й незручно, у мене щоразу виникає відчуття, що я ношу в собі дивовижну таємницю. І, незважаючи на всі неприємні відчуття, я з радістю очікую на ті дні,

коли в мене знову з'явиться це відчуття. Сіс Хейстер пише, що молоденька дівчина мого віку ще не впевнена у собі, та згодом починає почуватися особистістю й у неї з'являються власні уявлення, думки й звички. Коли я прийшла сюди, до притулку, мені щойно виповнилося тринадцять, тож, мабуть, я раніше за своїх ровесниць стала до всього приглядатися й відчувати себе людиною, яка може постояти за себе.

Вечорами я не можу втриматися, щоб не покласти руки на груди й не відчути, як спокійно й впевнено стукає моє серце.

Гадаю, таке неусвідомлене бажання було в мене й раніше, ще до того, коли я сюди прийшла. Яюсь я залишилася ночувати у подруги й запитала її — чи можна мені на знак нашої дружби погладити її груди, а їй — мої? Та вона не погодилася. Мені завжди хотілося поцілувати її, це давало мені велике задоволення. Коли я бачу скульптуру оголеної жінки, наприклад, Венеру, то завжди відчуваю екстаз. Це така краса, що я мало не плачу!

Ах, якби я мала подругу!

Анна.

Четвер, 6 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Мені так захотілося з кимось поговорити, що я, сама не знаю через що, обрала для цієї мети

Петера. Коли я залізала до нього нагору, мені завжди було там дуже затишно. Та він дуже сором'язливий і, навіть якщо людина йому заважає, він не може її вигнати. Через це дотепер я не наважувалася в нього затримуватися, боячись, що йому стане нудно.

Тепер я непомітно намагаюся залишитися в нього якомога довше, щоб з ним поговорити й учора в мене з'явився чудовий привід. Останнім часом Петер буквально марить кросвордами, він готовий кинути геть усе й розв'язувати їх цілими днями. Я взялася йому допомагати й ми всілися за його стіл, — він на стілець, а я навпроти — на диван.

Кожного разу, коли я заглядала в його сині очі й бачила його милу посмішку, мені робилося надивовижу добре! Мені здавалося, що я читаю в його очах. На його обличчі написано все — і його невпевненість, і безпорадність, і в той же час усвідомлення своєї чоловічої сили, що прокидалася в ньому. Його сором'язливість так мене розчулювала, що хотілося весь час дивитися йому в очі. Як мені хотілося його попросити: «Розкажи мені все, що з тобою робиться, не бійся моєї дурної балаканини — тебе я не видам!»

Та вечір минув і так нічого й не сталося. Я лише розповіла йому про статтю Сіс Хейстер — чому люди червоніють, — та казала, звісно, зовсім

не про те, про що писала тут. Говорилося все заради того, щоб він став хоча б трішки упевненішим у собі.

Ввечері в ліжку, коли я все це згадувала, мені стало неприємно і я подумала, що, вочевидь, мені не так вже й потрібен Петер. Дивно, на що лише люди не йдуть, щоб домогтися свого. Можеш судити по мені. Я вирішила частіше заходити до Петера лише для того, щоб викликати його на відвертість. Але ти не подумай, що я у нього закохана — нічого такого! Якби у ван Даанів був не син, а донька, то я все одно спробувала б з нею потоваришувати.

Сьогодні вранці я прокинулася дуже рано — ще не було сьомої — й зразу ж дуже виразно згадала свій сон. Я сиділа за столом, а навпроти мене сидів другий Петер — Петер Вессель. Ми разом розглядали книжку з малюнками. Я бачила це так виразно, що навіть малюнки пам'ятаю. Та на цьому справа не закінчилася. Наші погляди зустрілися і я довго-довго дивилася в його любі карі очі. Тоді Петер вимовив ледь чутно: «Якби я знав, то давно прийшов би до тебе!»

Ці слова настільки схвилювали мене, що я швидко відвернулася. Раптом я відчула, що Петер м'яко й ніжно торкнувся щокою до моєї щоки й мені стало так добре, так чудово! Я прокинулася, та все ще відчувала його дотик, і мені здавалося, що

його любі чорні очі зазирали мені в серце й побачили там, як дуже я його кохала й зараз ще кохаю. У мене потекли сльози, й стало сумно через те, що він далеко, й у той самий час радісно, тому що я гостро відчула, що кохаю Петера всім своїм еством. Дивовижно, які ж реалістичні тут сняться сни. Спершу я побачила уві сні бабусю — татову маму — так виразно, що розрізняла навіть зморшки на її обличчі. Далі до мене прийшла друга моя бабуся під виглядом ангела-охоронця, а далі я побачила Ліз — втілення лиха, що наздогнало моїх подруг і усіх євреїв. Коли я молюся за неї, я молюся за всіх євреїв, всіх знедолених і нещасних.

Але тепер є Петер, мій любий Петер! Жодного разу я не бачила його перед собою так виразно. Мені не потрібна його світлина — я так добре його пам'ятаю й так дуже його кохаю!

Анна.

П'ятниця, 1 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Яка ж я дурна! Жодного разу мені не спало на думку розповісти тобі про себе й про всіх моїх шанувальників.

Коли я була геть маленька, мало чи не в дитячому садочку, мені дуже подобався Карл Самсон. Батька в нього не було, він мешкав з матір'ю у тітки. Тітчин син, його двоюрідний брат Боббі, розумний, стрункий, темноволосий хлопчик,

подобався усім значно більше за маленького смішного товстунчика Карла. Та я не звертала уваги на зовнішність і багато років товаришувала з Карлом. Ми з ним довго були найсправжнісінькими добрими друзями, та я ні в кого не закохувалася.

Тоді на моєму шляху з'явився Петер і перша дитяча закоханість цілковито захопила мене. Я йому теж подобалася, й ми були з ним нерозлийвода всеньке літо. Я бачу нас разом — ми тиняємося вулицями, тримаючись за руки, він — у полотняному костюмчику, я — в літньому платтячку.

Коли канікули скінчилися, він поступив до реального, а я пішла до старшого підготовчого класу. То він заходив по мене до школи, то я по нього. Петер був дуже вродливий — високий, стрункий, доладний, він мав спокійне, серйозне й розумне обличчя. У нього було темне волосся, рум'яні засмаглі щоки, чудові карі очі й тонкий ніс. Особливо мені подобалося, коли він сміявся. Тоді він мав такий пустотливий дитячий вигляд.

На літні канікули ми поїхали геть. Коли ми повернулися, Петер переїхав на іншу квартиру й мешкав тепер поруч із одним хлопчиком, він був набагато старший за Петера, але так з ним потоваришував, що водою не розіллеш! Мабуть, цей хлопчисько йому сказав, що я ще зовсім малеча, й Петер припинив зі мною дружити. Я так

його любила, що спочатку нізачо не хотіла змиритися з цим, та потім зрозуміла, що, якщо я буду за ним бігати, мене стануть дражнити «хлопчиськом».

Минали роки. Петер товаришував лише з дівчатами його віку, а зі мною навіть не вітався, та я ніяк не могла його забути. Коли я перейшла до єврейської гімназії, в мене закохалося багато хлопчиків з мого класу. Мені було дуже приємно, я почувалася втішеною, та в цілому мене це не зворушувало.

Потім у мене страшенно закохався Гаррі. Але, як я вже сказала, більше я нікого не кохала.

Як йдеться у прислів'ї: «Час зцілює всі рани».

Так трапилося й зі мною. Та я уявляла, що забула Петера і що він мені зовсім байдужий. Та у моїй підсвідомості міцно застрягла пам'ять про нього і якось раз довелося собі зізнатися: мене так мучили ревності до його знайомих дівчат, що я навмисне намагалася про нього не думати.

А сьогодні вранці мені стало зрозуміло, що нічого не змінилося, навпаки: чим старшою й дорослішою я ставала, тим більше зростало моє кохання. Тепер я розумію, що Петер тоді вважав мене дитиною, та все ж мені було важко і прикро, що він так швидко про мене забув. Я бачу його перед собою так виразно, що розумію: ніхто другий так не буде заповнювати мої думки.

Сон зовсім збив мене з пантелику. Коли тато хотів поцілувати мене вранці, я мало не ляпнула: «Ах, чому ти не Петер!» Постійно думаю про нього, цілий день кажу собі: «О, Петелю, мій любий Петелю!»

Та хто ж мені допоможе? Хотілося б жити далі й просити бога, щоб він дозволив мені побачитися з Петером, коли я буду на волі. Він з моїх очей дізнається, що я відчуваю й скаже: «Ах, Анно, якби я знав, то давно б прийшов до тебе!»

Якось раз, коли ми з татом розмовляли про сексуальні питання, він сказав, нібито я ще не можу зрозуміти, що таке «статевий потяг». Та я знала, що все розумію, а тепер все мені зрозуміло цілком!

Немає для мене нікого дорожчого за тебе, мій Петелю!

Я поглянула в дзеркало — моє обличчя стало зовсім іншим. Очі глибокі, світлі, щоки порожевіли як ніколи, й рот, здавалося, став більш ніжним. У мене щасливий вигляд, та все ж у моїх очах якийсь сум, від котрого згасає посмішка на устах. Не можу я бути щасливою, тому що знаю — Петер зараз про мене не думає. Та я знову відчуваю на собі погляд його любих очей і його прохолодну й ніжну щоку біля своєї щоки...

О, Петелю, Петелю, як мені позбутися твого привида? Хіба можна уявити собі когось іншого замість тебе? Яка жалюгідна підробка! Я так кохаю

тебе , що кохання переповнює моє серце, воно прагне вирватися на волю, відкритися всією своєю силою!

За тиждень до того, ні, навіть учора, якби мене хтось запитав, за кого б я хотіла вийти заміж, я б сказала: «Не знаю». А зараз я готова вигукнути: «За Петера, лише за Петера, я кохаю його усім серцем, всією душею, безмежно, та все ж не хочу, щоб він був надто наполегливим, ні, я дозволю йому лише доторкнутися до моєї щоки».

Я сиділа сьогодні на горищі й думала про нього. Й опісля короткої розмови ми обоє почали плакати, і я знову відчула його губи й нескінченно лагідний дотик його щоки.

«О, Петере, думай про мене, прийди до мене, мій любий, милий Петере!»

Анна.

Середа, 12 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Скоро два тижні, як Еллі знову ходить до нас. Міп і Хенк два дні не були тут. Обоє зіпсували собі шлунки.

Остання новина — я захопилася балетом і танцями й вечорами старанно тренуюся. Мама зробила мені дуже модний хітон зі своєї блакитної нижньої спідниці з мереживом. Згори — оборки, стрічка зав'язується понад грудьми. Спереду — величезний бант. Та переробити на балетні туфлі

моє гімнастичне взуття в мене ніяк не виходило.

Скоро я стану такою ж гнучкою як і колись, вся скутість минеться. Дуже гарна вправа — сісти на підлогу, взятися обома руками за п'яти й високо задерти ноги догори. Та мені доводиться підкладати подушку, щоб мій бідолашний копчик не надто страждав.

Дорослі читають книжку «Безхмарний ранок», мама її дуже любить. Там нібито йдеться про сучасну молодь. Я іронічно подумала: «Краще б ти зацікавилася власними дітьми — вони теж молодь».

На мою думку, мама уявляє собі, що кращих стосунків з батьками, ніж у нас з Марго, взагалі не існує, і що ніхто так не піклується про своїх дітей як вона. Власне, це стосується лише Марго. Гадаю, що в Марго навіть у думках не було тих питань, якими я постійно переймаюся. Звісно, я й не збиралася підштовхувати маму до розуміння того, що з одним з її нащадків щось не так добре, як вона собі думає. Вона була б неймовірно здивована й не знала б, з якого боку до мене підійти. Це завдало б їй лише горя, а я не хочу її засмучувати, тим паче, що мені це все одно не допоможе.

Та мама відчуває, що Марго дужче до неї прив'язана, ніж я. Але вона вважає, що все піде належним чином. Марго зі мною дуже привітна, й мені тепер вона здається зовсім іншою. Вона більше не розмовляє зі мною зверхньо і стала для мене

справжньою подругою.

І вона вже не дивиться на мене, як на дитину, котру не варто сприймати серйозно.

Дивно, що я на себе інколи дивлюся збоку, немов чужими очима. І тоді я дивлюся на цю Анну з цілковитим спокоєм і гортаю книгу мого життя так, наче це життя — чуже. Колись вдома я ще так глибоко над цим не замислювалася, я уявляла собі, що не маю жодного стосунку до тата, мами й Марго, що я підкидьок, зозулятко. Інколи я подумки грала роль сирітки, поки мені самій не ставало зрозумілим, як це безглуздо — зображати трагічну фігуру, тоді як насправді мені дуже добре. Зазвичай після таких міркувань я примушувала себе бути з усіма любовою й доброю. Щоранку, коли на наших сходах чулися кроки, я мріяла, щоб прийшла мама сказати нам «доброго ранку». І я з нею віталася дуже ніжно, бо була щиро рада через те, що вона так лагідно дивиться на мене. Та іноді вона з тієї чи іншої причини бувала не така лагідна, і я йшла до школи в препоганому настрої. Та дорогою додому я знаходила для неї виправдання — їй теж нелегко. І поверталася я вже весела й задоволена, переповнена всілякими враженнями, про які мені хотілося розповісти... та потім все починалося спочатку, і я знову ходила до школи зажурена й замислена. Інколи я вирішувала показати своє розчарування. Але потім прийдеш додому — і так

багато всього треба розповісти, що забуваєш про всі свої наміри й вимагаєш, щоб мама тебе вислухала.

Згодом настав час, коли я вже не прислухалася до кроків на сходах, почувалася самотньою, ночами плакала в подушку гіркими сльозами. А тут стало ще гірше. Ти знаєш все. Але тепер бог надіслав мені втіху в моїй печалі — *Петера* ! Я беру медальйон, який завжди ношу, цілую його й думаю: «Що мені до всіх на світі? Я маю свого Петеля, і ніхто не знає про це!»

Тепер я витримаю всі страждання! Ніхто не знає, що робиться і душі у дівчинки!

Анна.

Субота, 15 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Немає сенсу змальовувати тобі всі подробиці, всі сварки й суперечки, вистачить сказати, що ми тепер розділилися, тримаємо окремо жир, масло, самі собі смажимо картоплю. Віднедавна їмо додатково по шматочку хліба: о четвертій годині так хочеться їсти, що бурчить у животі — ніяк не заспокоїш!

Мамин день народження дуже скоро. Кралер приніс їй трохи цукру на гостинець, і фру ван Даан заздрить їй, тому що вона сама нічого на день народження не отримала. Слухати її ридання й скажені крики — задоволення вельми сумнівне. Скажу на правду, Кітті, нам це з біса остогидло!

Мама висловила побажання, яке не можна виконати — не бачити ван Даанів бодай два тижні. Я себе запитую — хіба обов'язково посваришся з будь-якими людьми, якщо мешкаєш з ними так близько, чи нам просто не пощастило? Невже більшість людей — такі егоїсти і скнари? Непогано, звісно, що я тут більше зрозуміла людську натуру, але тепер з мене досить! Війна ще триває, нікому нема діла до наших сварок, потягу до повітря, до волі, тому треба намагатися «to make the best of it»¹⁵.

Не варто про це говорити, але, якщо ми пробудемо тут дуже довго, я перетворюся на висохлий стручок! А мені набагато дужче хотілося б залишитися справжньою, живою дівчинкою!

Анна.

Субота, 22 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Поясни мені, будь-ласка, чому більшість людей так боїться відкрити свій внутрішній світ? Чому я поводжуся в товаристві зовсім не так, як слід? Мабуть, тут є причина, знаю, та все ж не зрозуміло, чому навіть з найближчими людьми ніколи не буваєш цілком відвертим.

Я маю таке відчуття, нібито після того сну я

¹⁵ Шукати у всьому гарний бік (*англ.*)

дуже подорослішала, стала якось більше «людиною». Ти, мабуть, здивуєшся, якщо я тобі повідомлю, що навіть про ван Даанів я тепер думаю не так як колись. Я поглядаю на наші суперечки й сварки без колишнього упередження.

Чому я так змінилася?

Бачиш, я багато міркувала про те, що стосунки між нами могли б скластися зовсім не так, якби моя мама була справжньою ідеальною «матусею». Тут нема що казати, фру ван Даан ніяк не назвеш вихованою людиною. Та мені здається, що можна було б уникнути половини тих постійних суперечок, якби мама була людиною більш легкою й не загострювала стосунки. У фру ван Даан є свої гарні риси, з нею можна домовитися. Незважаючи на весь її егоїзм, дріб'язковість і сварливість, вона легко йде на поступки, якщо її не дратувати й не під'юджувати. Щоправда, її вистачає ненадовго, та маючи якийсь терпіння, з нею можна поладнати. Треба лише по-дружньому, відверто обговорювати тему нашого виховання, наших пустощів, їжі й таке інше. Тоді ми не стали б вишукувати одне в одного лише погані риси!

Знаю, знаю, що ти скажеш, Кітті!

«Невже це твої думки, Анно? І це пишеш ти, ти, про яку «горішні» казали стільки поганого? Ти, яка зазнала стільки несправедливості?». Так, це пишу я! Хочу сама до всього докопатися, не бажаю

жити за старим прислів'ям: «Як діди співали»... Ні, я вивчатиму ван Даанів і з'ясую, де тут правда, а де перебільшення. А якщо я теж розчаруюся в них, тоді заспіваю таку саму пісню, що й мої батьки. Та якщо «горішні» виявляться кращими, ніж кажуть про них, я спробую зруйнувати хибне уявлення, що склалося в моїх батьків, а якщо не вийде, то залишуся при своїх. Скористаюся будь-яким приводом, щоб розмовляти з фру ван Даан на різні теми й не посоромлюся безпристрасно висловлювати власну думку. Не дарма ж мене кличуть «фройлян Всезнайко».

Звісно, я не маю наміру йти супроти своєї родини, та у плітки більше вірити не хочу! Дотепер я була твердо переконана, що у всьому винні ван Даани, та, напевно, частина провини лежить і на нас.

Власне, ми, мабуть, завжди маємо рацію. Та від людей розумних — а ми вважаємо себе такими — зрештою варто очікувати, що вони спроможуться співіснувати з різними людьми. Сподіваюся, що я втілю в життя те, у чому я тепер переконана.

Анна.

Понеділок, 24 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Дивовижний випадок стався зі мною. Колись на тему статі у нас вдома розмовляли потайки, а в

школі — огидно й вульгарно. Дівчата постійно шепотілися, а якщо ти не розуміла, про що йдеться, з тебе починали знущатися. Мені це завжди здавалося дивним, і я думала:

«Чому про це говорять так приховано або так огидно?» Але оскільки нічого не можна було вчинити, я мовчала або ділилася лише з найближчими подругами. Потім, коли я вже все знала приблизно, та й батьки мені багато чого пояснили, мама якось сказала: «Анно, хочу дати тобі корисну пораду: ніколи не розмовляй з хлопчиками про це, а якщо вони заговорять, зміни тему розмови».

Виразно пригадую, що я їй відповіла: «Ну що ти, мамо, звичайно не буду, хіба можна!» І так ця розмова скінчилася.

Попервах, коли ми потрапили сюди, тато часто говорив на теми, про які мені було б приємніше чути від мами, а з розмов і книжок я дізналася ще багато чого. Петер ван Даан ніколи не починав розмов на ці теми, лише раз щось сказав, та на мою відповідь навіть не очікував.

Фру ван Даан якось заявила, що ані вона, ані її чоловік ніколи не розмовляли на цю тему з Петером. Вона навіть не знала, наскільки Петер втаємничений у ці справи.

Вчора, коли Марго, Петер і я чистили картоплю, мова зайшла про Моффі.

«Ми дотепер не знаємо, чи він кіт чи кішка» — сказала я.

«Як це не знаємо? — відповів Петер. — Він кіт».

«Гарний кіт, якраз у цікавому положенні!» — засміялася я.

Кілька тижнів тому Петер нам сказав, що в Моффі скоро народяться кошенята, саме тому він такий товстий. Та, мабуть, він наїв собі черево на вкрадених шматочках, тому що жодних кошенят не було й близько.

А тепер Петер вирішив довести, що він усе

знає.

«Можеш глянути сама, — сказав він, — нещодавно я з ним бавився і виразно побачив, що він — кіт».

Зацікавлена, я пішла з Петером на склад. Та у Моффі, ймовірно, був неприймальний день і ми його ніде не знайшли. Ми трохи зачекали й піднялися нагору через те, що змерзли. Ближче до вечора я почула, що Петер знову спустився донизу. Я набралася хоробрості й побігла крізь порожній дім донизу, на склад. Петер грався з Моффі на великому столі, він посадив його на ваги, щоб зважити.

«Ей, чи не хочеш подивитися?» — Нітрохи не ніяковіючи, він спритно вхопив Моффі за голову, а другою рукою міцно затис лапи, перекинув його на спину і почалася лекція: «Отут він має статевий орган, отут росте волосся, а оце задній прохід».

Та Моффі випручався й став на свої білі лапки.

На будь-якого іншого хлопця, який почав би мені пояснювати про «чоловічий статевий орган», я б після того соромилася глянути. Та Петер так просто говорив на цю слизьку тему, що й мені видалося — немає тут нічого особливого. Ми бавилися з Моффі, бешкетували з ним, розмовляли про все на світі й, повільно пройшовши складом, піднялися нагору.

«Здебільшого, я дізнаюся випадково з якої-небудь книжки те, що мені хотілося б знати, — сказала я, — а ти?»

«А навіщо? Я просто запитую у своїх. Мій батько освічений, він багато знає».

Ми стояли на сходах і я мовчала. З дівчинкою я, напевно, так просто б не заговорила. Знаю, що мама недаремно мені радила — не починати таких розмов з хлопцями. Цілий день мені було якось дивно згадувати розмову на складі. Та я зрозуміла, що зі своїм ровесником, хоча він має іншу стать, можна розмовляти розумно й без дурних жартів.

Невже Петер справді розмовляє про це зі своїми батьками? Чи дійсно він такий, яким видався мені вчора?

Анна.

Четвер, 27 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Останнім часом я страшенно захоплююся родоводами й генеалогією королівських родин. Якщо почати досліджувати, то заглиблюєшся в минуле все далі й далі і робиш надивовижу цікаві відкриття.

Я навчаюся дуже старанно й можу вже слухати передачі для англійців по англійському радіо. По неділях я зазвичай сортую й розкладаю мою колекцію кінозірок — вона набула досить таки вражаючого розміру. Пан Кралер щопонеділка, на

моє величезне задоволення, приносить мені кіножурнал. Хоча наші геть не світські сусіди вважають це марнуванням грошей, вони самі дивуються, що я пам'ятаю героїв якогось фільму, котрий показували минулого року. Еллі часто ходить у кіно зі своїм другом вільними вечорами і, коли вона мені каже в суботу, який фільм вони збираються переглянути, я вже заздалегідь можу відтарабанити імена всіх героїв і відгуки критиків. Нещодавно мама сказала, що мені вже не варто ніколи ходити в кіно, бо я все знаю заздалегідь — і зміст, і постановку, і акторський склад.

А коли я впливаю до кімнати з новою зачіскою, на мене всі поглядають скося й запитують — з якої це кінозірки я беру приклад. І ніхто мені не вірить, коли я проголошую, що сама вигадала зачіску. Та за півгодини мені все набридає: ці рюмси так псують усіляке задоволення, що я поспішаю до «ванної кімнати» й знову вкладаю волосся по-буденному, просто й нецікаво.

Анна.

П'ятниця, 28 січня 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні вранці я запитала себе: чи не поводжуся я з тобою, наче з коровою, яку примушують жувати одну й ту саму жвачку, чи не набридли тобі старі новини настільки, що ти понуро позіхаєш і просиш Анну розповісти щось новеньке?

Так, на жаль я сама розумію, що ці старі історії неймовірно нудні, але ти ж розумієш, що мене теж верне від розігрітих недоїдків. Коли за столом не говорять про політику чи про смачну їжу, мама і фру ван Даан витягають з пам'яті юнацькі спогади чи Дуссель щось патякає про туалети своєї дружини, про перегони чи про течу в човні, про вундеркіндів, які в чотири роки вміли плавати, про судоми в м'язах і про нервових пацієнтів. Дійшло до того, що варто комусь із нас почати, як інші переривають і вже самі завершують оповідь. Ми задалегідь знаємо кінцівку кожного анекдота, і, крім оповідача, ніхто вже не сміється. Вже всім підрядникам, різникам, торгівцям, пекарям, нашим колишнім домогосподаркам укотре перемили кісточки, та й взагалі не знаю, що нового можна почути в нашому притулку. В кожній оповіді виросла от-такенна борода.

Це все ще можна було б витримати, якби у дорослих не з'явилося поганої звички по десять разів своїми словами переказувати те, що казали Коопхойс, Міп чи Хенк і щоразу прикрашати оповідь новими вигадками. Інколи мені доводиться щипати себе під столом, щоб не перебивати оповідача, який надто захопився... Таким дітям як Анна не годиться виправляти дорослих за жодних обставин, навіть якщо ці дорослі геть забріхуються чи висмоктують з пальця всілякі небилиці й

вигадки...

Коопхойс і Хенк приносять нам усі відомості про тих, хто сховався чи виїхав. Вони знають, як ми переймаємося цим, як ми хвилюємося через тих, кого вистежили чи упіймали, як радіємо, коли когось звільняють.

«Сховатися» чи «піти в підпілля» — стали такими ж буденними уявленнями, як колись — татові домашні пантофлі біля грубки.

Організації типу «Вільних Нідерландів» підробляють посвідчення особи, знаходять надійні схованки, постачають своїх підопічних грошима й продуктами, а хлопцям з християнських сімей, які йдуть у підпілля, знаходять роботу поміж надійними ремісниками чи на підприємствах. Просто вражає, скільки добра чинять ці благородні й безкорисливі люди: вони допомагають рятувати людей ризикуючи при цьому власним життям. Найкращий приклад — наші покровителі, вони допомагають нам дотепер і, будемо сподіватися, щасливо виведуть нас на волю. Інакше їм доведеться зазнати долі тих усіх, хто рятує євреїв. Ніколи жодним словом вони не натякнули нам, який ми тягар, а ми справді тягар! Ніколи ми не чули скарг на те, як їм важко з нами.

Щодня вони приходять до нас нагору, розмовляють з чоловіками про політику й про справи, з дамами — про їжу й усілякі господарські

труднощі, а з нами — про книги і газети. Їхні обличчя завжди веселі, на свята й дні народження нам приносять квіти, подарунки, будь-коли вони готові допомогти.

І хоча навколо робиться така кількість героїчних подвигів на війні й у тилу, ми завжди пам'ятатимемо самовіддану жертву наших друзів *тут*, щоденні докази їхньої дружби й любові!

Найнеймовірніші історії переказують з уст в уста, й усе це, переважно, є правдою. Коопхойс розповідав про футбольний матч в Геллерланді, де на одному боці грали виключно «підпільники», а на іншому — команда місцевої поліції!

У Хільверзумі видавали нові продовольчі картки. Щоб ті, хто переховується, не залишилися без пайки, місцеві чиновники викликали в певний час усіх «покровителів», щоб вони отримали картки для своїх підопічних. Тут потрібна неймовірна обережність — інакше «моффі» довідаються про ці подвиги!

Анна.

Четвер, 3 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Найближчим часом очікують на висадку союзників. Якби ти була тут, у тебе теж постійно була б лише одна ця думка, а можливо, ти б сміялася з нас — навіщо так божеволіти, коли ще нічого не відомо. Всі газети лише про це й пишуть

— можна й справді втратити розум, якщо читати:

«На випадок висадки англійців у Голландії німецьке командування всіма силами захищатиме країну, навіть якщо доведеться її затопити».

Тут таки додається карта Нідерландів, де заштриховані райони, що їх пропонують затопити. Через те, що більша частина Амстердама теж заштрихована, ми зразу ж запитали себе: що робити, якщо вода затопить вулиці бодай на метр?

І тут посипалися відповіді. Кожен відповідав по-своєму:

«Ні пішки, ні на велосипедах тікати не можна. Отже, доведеться йти вбрід, як лише вода зупиниться».

«Оце вже навряд. Доведеться спробувати плисти. Якщо на вас будуть купальні костюми й шапочки, ніхто не помітить, що ми євреї!»

«Дурниці! Уявляю собі, як наші дами попливуть, коли пацюки почнуть хапати їх за ноги!»

(Звісно, іронізував хтось із чоловіків. Побачимо, хто з нас раніше зависе!)

«Та ми й з хати не вийдемо. Весь льох прогнів наскрізь, від найменшого натиску води дім впаде».

«Годі базікати! Без жартів — треба спробувати дістати човна!»

«Навіщо? Я вигадав краще — кожен сяде в

ящик з-під цукру, а гребти буде ополоником!»

«А я піду на ходулях: коли був молодим, то ходив краще за всіх!»

«Хенкові ван Сантену ходулі не потрібні. Посадить дружину на плечі — ось у Міп і є ходулі!»

Тепер ти можеш уявити собі всі розмови, еге ж, Кіт? Так, жартувати легко, а в житті, мабуть, все буде по-іншому.

І ще одне питання пов'язане з висадкою: що робити, якщо німці евакуюють Амстердам?

«Непомітно вийти з міста разом з ними».

«В жодному разі не йти геть! Чекати тут! Німці таке можуть — гнати людей перед собою, поки всі не загинуть у Німеччині».

«Ні, звичайно, ми залишимося тут. Тут найбезпечніше місце. Спробуємо вмовити Коопхойса переселитися сюди з усією родиною. Добудемо ще мішків зі стружкою — тоді можна буде спати на горищі. Добре було б, якби Міп і Коопхойс принесли ковдри заздалегідь».

«Треба до наших тридцяти кілограмів муки додати ще хоч трохи. Нехай Хенк спробує знайти боби. Зараз у нас вдома 30 кіло квасолі й 10 кіло гороху, якщо не рахувати п'ятдесяти бляшанок овочевих консервів».

«Мамо, перерахуй-но решту продуктів!»

«10 банок з рибою, 40 банок молока, 10 кіло

сухого молока, 3 пляшки рослинної олії, 4 банки масла, 4 — м'ясних консервів, 4 банки суничного пюре, 2 сулії фруктового соку, двадцять пляшок томатного, 5 кіло вівсяних пластівців і два кіло рису. Оце й усе!»

«Запаси непогані, та як подумати, що нам ще доведеться підгодовувати наших гостей і щотижня продуктів меншає, то, певно, це не така вже й розкіш...»

«Вугілля й пального ми маємо вдосталь, свічок теж. Ми повинні пошити собі нагрудні торбинки, щоб за потреби сховати до них гроші».

«Треба скласти перелік найнеобхіднішого і заздалегідь скласти до рюкзаків на випадок втечі».

«Доведеться виставляти чергових — одну людину біля входу до помешкання, другу — нагорі, на горищі».

«А що ми робитимемо з усіма нашими запасами, якщо відімкнуть газ, електрику й воду?»

«Доведеться готувати на плиті. А воду будемо збирати, фільтрувати й кип'ятити. Треба помити дві фляги для води».

Отакі розмови я змушена слухати щодня. Станеться висадка, не станеться висадки, суперечки, роздуми про голод, про смерть, про бомби, запальнички, спальні мішки, арешти євреїв, отруйні гази — словом, не надто весело.

Якщо бажаєш добре собі уявити, чим

переймаються мешканці притулку, то ось показова розмова з Хенком:

Мешканці : «Ми боїмося, що німці під час відступу заберуть із собою все населення Амстердама».

Хенк : «Це неможливо. Їм для цього не вистачить ні вагонів, ні машин».

М. : «Вагонів? Невже ви гадаєте, що вони повезуть людей? Ні, вони примусять їх бігти ногами (per pedes apostolorum¹⁶, як каже в таких випадках Дуссель)»

Хенк : «Цього не може трапитися. Ви все перебільшуєте. Навіщо їм тягнути населення з собою?»

М. : «Хіба ви не чули, що сказав Геббельс: «Якщо доведеться відступати, ми хряснемо дверима у всіх окупованих областях!..»

Хенк : «Мало що там наговорять!»

М. : «Чи ви вважаєте, що німці для цього надто благородні чи надто людяні? Вони вважають: «Якщо вже ми загинемо, то нехай всі, хто під нашою владою, теж загинуть!»

Хенк : «Кажіть, що хочете, я в це не вірю!»

М. : «Постійно та сама біда: доки небезпека людині не загрожує, вона її не бачить!»

¹⁶ Пішки (лат .)

Хенк : «Але ж ви й самі нічого напевне не знаєте. Це все лише розмови».

М. : «Ми все це спробували на собі: спочатку в Німеччині, потім — тут. А що німці виробляють в Росії?»

Хенк : «Я не кажу про євреїв. Та ніхто не знає напевне, що робиться на Сході. Можливо, англійська й російська пропаганда так само перебільшують, як і німецька».

М. : «Неправда. Англійське радіо завжди казало правду. Вважайте навіть, що багато що перебільшено, самі факти жахливі. Ви ж не заперечуватимете, що в Польщі й Росії мільйони невинних людей задушені газами, знищені...»

Не буду втомлювати тебе подальшими розмовами. Я спокійна, намагаюся слухати якомога менше. Я знаходжуся в такому стані, що мені байдуже — чи залишуся я живою, чи помру. Життя й без мене піде далі, а зупинити історію я взагалі не можу.

Нехай буде що буде, а я поки що навчаюся, працюю й сподіваюся на щасливе закінчення.

Анна.

Субота, 12 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Сонце світить, небо синє-синє, чудовий вітер — і я так сумую, так сумую за усім... Сумую за свободою, за друзями... хочу побути сама. Так

хотілося б виплакати наодинці, по-справжньому. Є бажання звільнити серце, знаю, що мені полегшає, якщо я поплачу як слід, а не можна!.. Мені неспокійно, я вештаюся кімнатами, стою біля зачиненого вікна й намагаюся вдихнути свіже повітря крізь щілини в рамі й чую, як стукотить моє серце, ніби прагне сказати: «Вгамуй нарешті мою бентегу!»

Мабуть, це все через весну. Відчуваю народження весни, відчуваю усім тілом, усім еством. Я повинна примусити себе до спокою, та в мені все перевернулося, не можу ні читати, ні писати, не знаю, що мені робити... Знаю лише, що сумую — за чим?..

Анна.

Неділя, 13 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Відучора багато що для мене змінилося. Це сталося так: я сумувала, я й зараз сумую, та не надто сильно, зовсім трішки мені полегшало...

Сьогодні вранці я помітила — і скажу відверто, на мою превелику радість, — що Петер постійно дивиться на мене. І дивиться якимось по-іншому, ніж до того, не знаю, як саме, не можу пояснити... Колись я думала, що Петер закоханий у Марго, та раптом я відчула, що це не так. Я навмисне цілий день намагалася майже не дивитися на нього через те, що, коли я дивилася на нього, він

теж дивився на мене — і це було таке гарне відчуття, що не хотілося, аби воно зникло.

Я страшенно хочу побути на самоті. Батько помічає якісь зміни, що в мені відбулися, та я не можу розповісти йому все. Хочеться гукнути: «Залиште мене у спокої, не рухайте мене!» Та хтозна, раптом я колись залишуся на такій самоті, якої й сама собі не побажаю!

Анна.

Понеділок, 14 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

У неділю ввечері всі сиділи біля радіо й слухали «безсмертні творіння німецьких композиторів». Ми з Пімом не слухали, Дуссель постійно крутив радіо, Петер дуже сердився, та інші теж. За півгодини Петер геть рознервувався й доволі сердито попросив не крутити більше ручку. Дуссель, як зазвичай зверхньо, кинув: «Я знаю, що я роблю!»

Петер розлютився, батько його підтримав і Дусселеві довелося їх послухати. І все! Нібито дрібниці, та Петера це, мабуть, добряче зачепило. І сьогодні вранці, коли я перебирала книги в скрині на горищі, Петер прийшов і розповів усю цю історію. Я нічого не знала про це, і коли Петер помітив, що я уважно прислухаюся до нього, то зовсім розговорився.

«Розумієш, — почав він, — я зразу не можу

все сказати, бо знаю заздалегідь, що не вмію говорити до ладу. Починаю затинатися, червонію й кажу зовсім не те, що хотів сказати. І доводиться мовчати, бо не можу підшукати належних слів. І вчора було те саме. Хотів щось пояснити, лише почав і зразу ж розлютився, а це завжди жахливо. Колись я мав погану звичку — та й тепер із задоволенням робив би те саме: коли я з кимось сварився, то зразу замість всіляких слів розпускав руки. Знаю, що це не вихід, тому я тобою так і захоплююся. Ти гарно говориш, вмієш кожному розтлумачити все, що треба, тебе не зіб'єш з пантелику!»

«Помиляєшся, — відповіла я, — зазвичай я кажу зовсім не те, що збиралася сказати, а потім виходить надто довго й надто багато слів, а це теж погано!»

Потай я сама із себе насміхалася, та не подала вигляду, що мені так весело. Я так хотіла, щоб він побільше розповів про себе і я затишно влаштувалася на підлозі, на подушці, обхопила коліна руками й уважно дивилася на нього. Я страшенно рада, що тут є бодай одна людина, яка відчуває такі самі напади люті, як і я. А Петеру теж було приємно — він міг ляяти Дусселя найдобірнішою лайкою й не боятися, що його за це зразу ж покарають.

А я почувалася так чудово через те, що я

зазнала справжнього відчуття товариства, а колись у мене так траплялося тільки з моїми подругами.

Анна.

Середа, 16 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні в Марго день народження.

О пів на першу Петер прийшов глянути на подарунки й залишився в нас надовго, — раніше він ніколи так довго не сидів. В обід я приготувала каву й зганяла по картоплю — треба ж було хоч раз на рік побалувати Марго. Коли я проходила крізь Петерову комірчину, він зразу ж прибрав усі папери зі сходів і я запитала його, чи зачинить він за мною ляду.

«Звісно, — сказав він, — а як будеш повертатися, то постукай і я зразу тобі відчиню».

Я подякувала, піднялася нагору і, мабуть, хвилин десять копирсалася у великій бочці, шукала дрібнішу картоплю, поки в мене не заболів попереk і до того ж я змерзла. Стукати я, звісно ж, не стала і сама відчинила ляду. Та він вже очікував на мене й послужливо взяв у мене важкого горщика.

«Шукала-шукала й не знайшла дрібнішої» — сказала я.

«А у велику бочку заглядала?»

«Так, я навіть все перебрала руками»

Я все ще стояла на сходах, а він прискіпливо роздивлявся картоплю в горщику, якого тримав у

руках.

«Але це дивна картопля!» — сказав він, віддав мені горщика й додав: «Чудова!» І так м'яко й тепло поглянув на мене, що у мене всередині теж усе розтануло й потеплішало. Я відчувала, що він хотів зробити мені приємність, та оскільки йому складно підбирати слова, він все вклав у свій погляд.

Я зрозуміла його дуже добре і була йому страшенно вдячна. І зараз радію, коли згадую його слова і його погляд.

Коли я спустилася донизу, мама сказала, що треба ще картоплі на вечерю. Я зразу ж погодилася піднятися на горище.

Я зайшла до Петера й вибачилася через те, що йому заважаю. Він встав, притулився до стіни біля дверей і хотів силоміць мене затримати.

«Я піду сам!» — промовив він. Та я заперечила, що в цьому нема потреби і що тепер мені не доведеться вибирати найдрібнішу картоплю. Це його переконало й він зразу ж відпустив мою руку. Коли я повернулася, він відчинив ляду і взяв у мене горщика. Виходячи я запитала його:

«А що ти робиш, власне кажучи?»

«Вчу французьку» — відповів він. Я запитала — чи можна мені поглянути на його завдання, помила руки й сіла напроти нього на софу.

Я пояснила йому деякі слова й ми почали розмовляти. Він розповів мені, що хотів би виїхати до Вест-Індії на плантації. Він багато розповідав про своє життя вдома, про спекуляцію, про те, яка він нікчемна людина. Я сказала йому, що він має розвинене почуття «неповноцінності». Раптом він заговорив про євреїв. Якби він до війни став християнином, то йому б жилося набагато краще. Я запитала — чи не збирається він охреститися після війни, та він сказав, що ні. Після війни ніхто не дізнається — християнин він чи єврей. Мене щось вколало в серце. Так шкода, що в ньому відчутні ще хоч найменші рештки нечесності.

Далі ми розмовляли про тата, про людей, взагалі про багато що. Я навіть не пригадую, про що саме. О пів на п'яту я пішла геть.

Ввечері він знову сказав дуже милу річ. Ми розмовляли про кінозірку, якимось я подарувала йому її портрет, і він вже півтора роки висить у його комірчині. Петер сказав, що портрет йому подобається і я запропонувала подарувати йому фотографії інших кінозірок.

«Не треба, — відповів він, — нехай буде краще так. На цей портрет я дивлюся щодня, він вже став моїм другом».

Тепер я розумію, чому він скрізь тягає Муші за собою й постійно його гладить. Йому теж потрібна ніжність. Так, забула сказати, що він ще

говорив.

«Я не знаю страху, — казав він, — тільки коли я хворий і нервую. Але я позбавлюся й від цього».

Він має страшне відчуття неповноцінності. Наприклад, він вважає, що він дурний, а всі ми дуже розумні. Коли я допомагаю йому з французькою, він дякує без кінця. Обов'язково треба казати йому: «Припини клеїти дурня, будь-ласка, ти ж знаєш англійську й географію набагато краще за мене!»

Анна.

П'ятниця, 18 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Коли я піднімаюся нагору, я неодмінно намагаюся побачити «його». Мое життя стало набагато легшим, у ньому знову з'явився сенс, є від чого радіти.

Добре, що «предмет» моїх дружніх почуттів завжди сидить вдома й мені нема чого боятися суперниць (крім Марго). Не думай, що я закохана, зовсім ні. Та у мене таке відчуття, що між мною й Петером зростає щось дуже гарне, і наша дружба, наша довіра стануть ще міцнішими. Щойно з'являється можливість, я біжу до нього. Зараз зовсім не так, як раніше, коли він не знав, про що зі мною розмовляти. Він все говорить і говорить, навіть коли я зовсім збираюся йти геть.

Мамі не дуже подобається, що я так часто

ходжу нагору. Вона каже: «Не набридай Петеру, залиш його в спокої». Невже вона не розуміє, що це зовсім особливі, сердечні переживання? Щоразу, коли я йду до комірчини, вона дивиться на мене дивним поглядом. А коли повертаюся звідтіля, неодмінно запитає, де я була. Ненавиджу це. Гидка звичка.

Анна.

Субота, 19 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Знову субота, й цим все сказано. Ранок минув спокійно. Трохи допомагала «горішнім», та «його» бачила лише одну мить. О пів на третю прихопила ковдру й спустилася донизу, в директорський кабінет, щоб спокійно почитати й попрацювати за письмовим столом. Та працювала я недовго, на мене раптом «найшло», я лягла на стіл обличчям донизу, поклала голову на руки й гарненько поплакала. Сльози лилися потоком, і я почувалася глибоко нещасною. От якби «він» прийшов мене втішити! Лише о четвертій я піднялася нагору. Треба було набрати картоплі і я сподівалася на зустріч з ним. Та поки я зачісувалася у «ванній кімнаті», то почувала, як він побіг на склад до Моффі. Я не могла стримати сліз і заховалася у вбиральні, прихопивши з собою люстерко. І сиділа там, страшенно ображена, а увесь мій червоний фартух був вкритий темними плямами від сліз. «Так я

ніколи не завоюю Петера, — думала я, — може йому взагалі нема до мене діла, може йому й не потрібна моя дружба. Можливо він взагалі думає про мене лише час від часу? Знову я залишуся сама, без Петера, без дружиби. А може, скоро не зостанеться ні надії, ні втіхи, ні очікування!»

Якби хоч раз покласти голову йому на плече, щоб не почуватися такою безмежно самотньою, кинutoю всіма. Можливо, я для нього ніщо й він на всіх так ласкаво дивиться? Можливо, я просто уявила собі, що це лише для мене. О, Петере, якби ти лише міг мене почути чи побачити! Та я не витримаю правди, якщо в ній — лише розчарування. Та все ж, хоча в мені все ще збиралися сльози, я знову відчула надію, знову стала чекати.

Анна.

Неділя, 20 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Те, що інші люди роблять протягом тижня, в нашому притулку трапляється в неділю. Коли всі гарно вдягаються й ідуть гуляти, ми робимо генеральне прибирання.

Восьма година : не звертаючи уваги на сплюхів, Дуссель навіть у неділю підскакує рівно о восьмій, йде до «ванної кімнати», тоді донизу, тоді — знову нагору і, нарешті, влаштовує в «ванній кімнаті» велике миття, що триває протягом години.

Пів на десяту : затемнення знімається, розтоплюється піч і ван Даани йдуть митися.

Чверть на одинадцятую : ван Даани дають сигнал. «Ванна кімната» вільна. А наші сплюхи лише починають відривати голови від подушок. Але тут справа йде швидко! Марго, мама і я по-черзі влаштуємо «велике прання». Дуже холодно, й ми раді, що можна залізти в довгі штани. Після нас — татова черга.

Пів на дванадцятую : сніданок. Про це не писатиму — в нас і без того постійно говорять про їжу.

Чверть на першу : кожен зайнятий своїми справами. Батько в комбінезоні лежить на підлозі й чистить килим так старанно, що вся кімната заповнюється хмарами куряви. Дуссель перетрушує свою постіль і насвистує при тому скрипковий концерт Бетховена. Чути як мама ходить горищем. Вона розвішує білизну. Ван Даан одягає капелюха й зникає внизу, зазвичай услід за ним іде Петер з Муші. Мадам вбирається в фартух і чорну плетену кофтинку, пов'язує на голові теплу хустку і, взявши під пахву вузлик з білизною, робить кніксен немов праля й теж іде геть. Ми з Марго миємо посуд і прибираємо кімнати.

Анна.

Середа, 23 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Від учора тримається неймовірна погода, і я сама не своя. Щоранку ходжу подихати свіжим повітрям на горище, де Петер навчається. Звідтіля, з мого улюбленого місця мені видно клопоть синього неба, голе каштанове гілля, на якому виблискують краплинки роси, мені видно чайок та інших птахів — вони здаються сріблястими в польоті. Петер стояв спираючись на балку, я сиділа поруч і ми дихали чистим повітрям, дивилися на вулицю й відчували, як між нами з'являється те, чого не висловити на словах. Ми довго дивилися надвір, а коли йому треба було піднятися на вишку й там нарубати дров, я вже все знала — я знала, що він чудовий! Він піднявся вузенькою драбинкою, я за ним, і цілих чверть години, поки він працював, ми знову не сказали жодного слова. Я спостерігала, як він старається, як він прагне показати мені свою силу. Та я більше дивилася у відчинене вікно, звідки видно весь Амстердам, море дахів до самого виднокраю, який так розчинився у світлій блакиті, що й не скажеш, де він закінчується. «Поки все це існує, — думала я, — доки я живу й бачу це яскраве сонце, це безхмарне небо, я не маю права сумувати!»

Якщо у людини лихо, якщо вона самотня й нещасна, їй краще вийти на волю, де вона буде наодинці з собою, наодинці з небом, з природою, з богом. І тоді, лише тоді відчуваєш, що все так, як

слід, що бог прагне бачити людей щасливими посеред простої, чудової природи. І поки це так, — а так буде завжди, — я знаю, що за будь-яких обставин є порятунок від будь-якого лиха, і я впевнена, що природа полегшує будь-яке страждання.

І можливо, скоро настане час, коли я зможу розділити почуття щастя, яке переповнює мене, з кимось, хто відчувається так само, як я.

Думки : Ми тут позбавлені багато чого, дуже багато чого і на дуже тривалий час. Я знаю це так само, як і ти. Я маю на увазі не зовнішні страждання, ми тут маємо все, я маю на увазі нашу внутрішню рівновагу. Я прагну до свободи, як і ти, хочеться світла, але тепер я вірю, що за ці страждання ми будемо винагороджені стократ. Це я зрозуміла раптом тут, біля вікна. Я кажу про наші внутрішні вболівання.

Коли я дивилася у вікно й відчувала присутність бога, відчувала природу, — я була щаслива, справді щаслива. Пам'ятай, *Петере*, що поки в нас живе це щастя, щастя бачити природу, відчувати силу, здоров'я і ще багато, багато доброго, поки маєш це відчуття в собі, — ти завжди будеш щасливим, завжди!

Багатство, славу — все можна втратити, але щастя серця може лише тимчасово стихнути, а тоді знову прокинутися в тобі й зробити тебе щасливим

на все життя. Поки ти можеш без страху дивитися в небо, поки ти знаєш, що твоє серце чисте — щастя завжди житиме в тобі.

Анна.

Неділя, 27 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

З ранку до вечора думаю лише про Петера. Я засинаю й бачу його перед собою, я бачу його уві сні. А коли прокидаюся, мені здається, що він все ще дивиться мені в очі.

Здається, ми з Петером зовсім не такі різні, як це може видатися за поверхового знайомства, і я тобі поясню, чому так. І Петеру й мені бракує справжньої матері. Його мати занадто легковажна, любить кокетувати й не дуже заглиблюється в його внутрішнє життя. І хоча моя мама цікавиться мною, їй не вистачає тонкощів і материнського чуття.

Ми обоє змагаємося зі своїми почуттями. Ми надто нерішучі, надто несміливі й надто вразливі, щоб допустити brutальне втручання в наше внутрішнє життя.

І коли так стається, моє перше бажання — «вирватися на свободу». Але оскільки це неможливо, я ховаю свої почуття й починаю виробляти такі фокуси, що всі думають — швидше б вона пішла геть!

А Петер навпаки, замикається в собі, майже не розмовляє, затихає, замислюється й лякливо

ховається від усіх.

Де саме і коли саме ми нарешті знайдемо одне одного?

Не знаю, чи довго я зможу розумом приборкувати своє почуття.

Анна.

Понеділок, 28 лютого 1944 р.

Люба Кітті!

Це якась мана! Постійно бути поруч з ним і не наближатися до нього, приховувати й намагатися бути веселою й невимушеною, коли в мені згасає всіляка надія.

Петер Вессель і Петер ван Даан об'єдналися в одного Петера, дуже лагідного, дуже милого — мене так і тягне до нього. Мама стала нестерпною, тато милий, але через це ще більш нестерпний, а Марго найнестерпніша з них усіх, бо з нею треба бути лагідною, а я хочу, щоб мене залишили в спокої.

Петер не підійшов до мене, коли я вилізла на горище. Він вийшов через двері і щось майстрував. Кожний удар молотка нібито відбивав у мене шматочки мужності, а я почувалася все сумніше. Десь грали куранти: «Вище голову! Бадьоріше серце!»

Я знаю, що я сентиментальна! Я у відчаї, я втратила розум — і це я знаю!

Допоможи мені, допоможи!

Анна.

Середа, 1 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Мої особисті негаразди відійшли на другий план — знаєш через що? Через крадіжку зі зломом! Ці крадіжки мені вже набридли, та що ти зробиш, якщо злодії мають таке задоволення від візитів до фірми «Колен і Ко»? Ця крадіжка набагато серйозніша, ніж та, що трапилася в липні сорок третього року. Учора, коли ван Даан о пів на восьму, як завжди, спустився до кабінету Кралера, він побачив, що внутрішні (скляні) двері й двері до контори відчинені навстіж. Він здивувався, зазирнув до контори і здивувався ще дужче, бо помітив, що там усе розкидано.

«Тут були злодії!» — промайнуло в його голові, і, щоб переконатися, він швидко збіг сходами до виходу. Але двері надвір виявилися зачиненими на замок, і все було гаразд.

«Отже, Петер і Еллі сьогодні ввечері вчинили недбалість» — розмірковував він. Він посидів у кабінеті Кралера, вимкнув світло, піднявся нагору й не став ламати собі голову — чому відчинені двері й чому в конторі такий розгардіяш.

А сьогодні з самого ранку Петер постукав до нас і повідомив надзвичайно неприємну новину: виявилось, що зовнішні двері були відчинені навстіж, а зі стінної шафи зник проєкційний апарат

і новий портфель Кралера. Петеру доручили зачинити зовнішні двері, а тут ван Даан розповів нам, що він бачив вчора ввечері, й ми дуже захвилювалися.

Пояснення тут може бути лише одне: очевидно, злодій мав свого ключа, тому що двері не зламані. Мабуть, злодій заліз заздалегідь, з вечора, й зачинив за собою двері, а потім йому завадив ван Даан. Коли ван Даан пішов собі, злодій втік зі здобиччю й через поспіх забув зачинити за собою двері. Та хто ж може мати ключа? Чому злодій не заліз на склад? А раптом це хтось із службовців складу і тепер він нас видасть — адже він чув, а може й бачив ван Даана? Дуже страшно, коли не знаєш, чи не має наміру злодій ще раз відчинити наші двері. А раптом він сам страшенно перелякався, коли зустрів людину?

Анна.

Четвер, 2 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні Марго разом зі мною пішла на горище. Та разом з нею мені це не приносить такого задоволення, хоча я знаю, що вона відчуває те саме, що і я.

Сьогодні Еллі допомагала мамі й фру ван Даан мити посуд і скаржилася їм на свій поганий настрій. Як же вони її втішали? Знаєш, що порадила мама? Нехай вона думає про всіх тих, хто зараз

гине й страждає у всьому світі. Та хіба полегшає від думки про чужі негаразди, якщо ти сам у відчаї? Я так і сказала, та мені відповіли: «Не кажи про те, чого не розумієш».

Все ж таки дорослі тупі й дурні. Ніби Марго, Петер, Еллі і я відчуваємо все по-різному! Тут може допомогти лише справжня материнська любов чи любов дуже близьких друзів. Та в наших матерів немає ані краплини розуміння, у моєї матері ще менше, ніж у фру ван Даан. З яким задоволенням я б промовила до Еллі якісь добрі слова, котрі допомагають, я це знаю з досвіду. Але тут підійшов тато й відтиснув мене від неї.

Які вони всі дурні! Ми не сміємо мати власну думку! А ще вважають себе ультрасучасними людьми! Не мати власної думки! Звісно, можна сказати — мовчи, не втручайся! Та заборонити думати — ні, не вийде! Ніхто не може заборонити людині мати власну думку, навіть якщо та людина надто молода! І Еллі, й Петеру, й Марго, і мені може допомогти лише справжня, самовіддана любов, а нам її не дають. І ніхто, особливо ці наші дорослі дурники, не розуміє нас, не розуміє, що ми набагато чутливіші, набагато краще міркуємо, аніж вони собі можуть навіть уявити.

Зараз мама безперестанку дорікає мені. Вона вочевидь ревнує від того, що я тепер більше розмовляю з фру ван Даан, ніж з нею.

Сьогодні після обіду я нарешті впіймала Петера. Ми розмовляли з ним десь годину. Петеру дуже важко розповідати про себе, та поступово він все-таки розговорився. Він мені розповів, що його батьки часто сваряться через політику, через сигарети і взагалі з будь-якого приводу. Йому було, вочевидь, соромно. Тут я розповіла про своїх батьків. Петер захоплюється моїм батьком, він назвав його «молодчагою»! Ми розмовляли про «нижніх» і «горішніх». Він, видно, був здивований, що ми не дуже любимо його батьків.

«Петер», — сказала я йому, — ти знаєш, що я людина відверта. Чого б мені не сказати про це тобі прямо? Ми ж знаємо про їхні недоліки».

А тоді я йому сказала:

«Петере, я так хочу тобі допомогти! Можна? Ти якийсь неприкаяний, і, хоча ти нічого не говориш, я знаю, як тобі важко».

«Дякую, я завжди буду вдячний тобі за допомогу».

«А може ти поговориш з моїм батьком? Він теж ніколи тебе не видасть, з ним ти можеш бути цілком відвертим».

«Так, він справжній друг».

«Ти до нього добре ставишся, правда? — Він гойднув головою, а я додала: — Він до тебе також, Петере».

Він почервонів по-справжньому, просто

зворушливо, як він зрадів від моїх слів!

«Ти правду кажеш?» — запитав він.

«Звичайно! — сказала я. — Я сама чула від нього не один раз!»

Петер теж молодчага, зовсім як мій тато!

Анна.

П'ятниця, 3 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні ввечері, коли запалили свічки, я знову була щаслива й спокійна. В цих вогниках я бачу бабусю й мені здається, що вона мене захищає й охороняє і завжди приносить мені радість.

Але... мої думки зовсім про інше — про Петера. Сьогодні, коли я діставала картоплю і з повним горщиком стояла на сходах, він мене запитав: «Що ти робила після обіду?»

Я сіла на сходинку й ми почали розмовляти. О чверть на шосту (якраз через годину після того, як набрала картоплю) я нарешті знесла горщика вниз.

Про батьків Петер не сказав жодного слова. Ми говорили про книги, про колишнє життя. Який він чудовий хлопець! Здається, ще трохи — і я закохаюся в нього!

Ввечері він сам завів розмову про це. Після чищення картоплі я прийшла до нього нагору. Було дуже жарко і я сказала:

«Через Марго й через мене ти зразу можеш визначити температуру. Ми бліді, коли холодно й

рум'яні, коли тепло».

«Закохалася?» — спитав він.

«Чого це раптом закохалася?» — відповіла я. Мій голос пролунав цілком безтурботно.

«А чом би й ні?» — запитав він. Та нас покликали вечеряти.

Чи випадковим було його запитання? Сьогодні нарешті мені вдалося його запитати, чи не набридла йому моя балаканина? Він коротко відповів: «Навпаки, мені подобається». Не знаю, чи не сказав він цього просто так, знічев'я, не можу збагнути.

Кітті, я справді наче закохана, яка ні про що, крім свого любчика, говорити не може. Але Петер справді милий! Коли ж я зможу йому про це сказати? Звичайно, тільки за умови, що я теж йому подобаюся. Я не таке кошеня, якого можна брати незахищеними руками, це я добре знаю. А він так любить самотність, що я навіть не знаю — чи подобаюсь я йому чи ні.

Принаймні, ми з ним починаємо краще розуміти одне одного. Та мені хотілося б, щоб ми насмілилися й стали відвертішими. Можливо, це буде швидше, ніж я думаю. Він так часто дивиться на мене по-змовницькому, я йому підморгую — й ми обоє щасливі. Мабуть, нерозумно вважати, що він теж щасливий, та в мене непереборне відчуття, що він міркує так само.

Анна.

Субота, 4 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Це перша субота за багато-багато місяців, коли мені не нудно, не сумно, не важко і причина цього — один Петер.

Сьогодні вранці, коли я піднялася на горище, щоб почепити свого фартуха, я застала там батька. Він щодня навчає Петера. Тато запитав, чи не бажаю я повчити з ними французьку мову. Я не примусила просити себе двічі й почала балакати французькою. Я дещо пояснила Петеру, тоді ми перейшли на англійську. Тато став читати вголос Діккенса, і я була на сьомому небі через те, що сиділа на татовому стільці поруч із Петером.

Об одинадцятій я зійшла вниз. А о пів на дванадцяту, коли я піднялася нагору, він стояв на сходах і чекав на мене. Ми знову розмовляли майже до першої. Якщо все гаразд і ніхто не підслуховує, він після обіду, коли я виходжу, каже: «Привіт, Анно, бувай!»

Ах, яка я щаслива! Чи я йому подобаюся? Принаймні, він гарний хлопець і ми з ним чудово порозуміємося! Фру ван Даан рада, коли я з ним розмовляю. Але сьогодні вона грайливо запитала: «А вам обом можна довіряти?»

«Звісно! — обурилась я. — Ви мене ображаєте!»

А сама я з ранку до вечора радію, що побачуся з Петером!

Анна.

Понеділок, 6 березня 1944 р.

Люба Кітті!

З обличчя Петера я бачу, що він так само багато думає про мене, як і я про нього. І вчора ввечері я страшенно розлютилася, коли його матуся насмішкувато промовила: «Оце мислитель!» Петер засоромився й почервонів, а я була готова кинутися на неї!

Чого люди не вміють тримати язика на припоні?

Ти не можеш собі уявити, як прикро бачити його самотність і нічого не робити! Я настільки виразно відчуваю його відчай, коли він бачить ці сварки, цю порожнечу, я так це відчуваю, наче сама все переживаю. Бідолашний Петер! Як йому потрібне кохання!

Мені так боляче слухати, коли він каже, що йому не треба ніяких друзів. Він помиляється! Так, ймовірно, він про це й не думає. Він чіпляється за свою удавану, награну байдужість і не бажає полишити роль, не бажає нікому відкрити свої справжні почуття. Бідолашний Петер, як довго він буде виконувати цю роль? А може ця нелюдська напруга розрядиться через страшний вибух?

Ах, Петере, якби я могла, якби я зміла тобі

допомогти! Ми удвох подолали б нашу самотність! Я багато думаю, та мало говорю. Я радію, коли бачу його, особливо якщо світить сонце. Вчора я мила голову й страшенно пустувала. Я знала, що він у сусідній кімнаті. Нічого не вдієш — чим я зібраніша й серйозніша, тим дужче я розпускаюся й прикидаюся! Хто зрозуміє це перший, хто розтрощить цей панцир? Добре, що у ван Даанів син, а не донька! Якби йшлося не про хлопчика, а про дівчинку, я ніколи б так не намагалася заволодіти її дружбою, мені ніколи б не було так важко й так добре.

Анна.

P.S. Ти знаєш, що я відверто пишу про все. Тому маю тобі зізнатися, що живу лише від зустрічі до зустрічі. Я так хочу знати, чекає він на мене так, як я на нього! Мене розчулюють його незграбні спроби наблизитися до мене. Він так само, як і я прагне відкрити своє серце. Він навіть не уявляє, що винятково його безпомічність так зворушує й вабить мене.

Анна.

Вівторок, 7 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Коли я пригадую своє життя до 1942 року, мені все видається несправжнім. У тому житті біла зовсім інша Анна, не та, яка стала тут такою розумною. Так, чудове було життя! Купа

шанувальників, двадцять подружок і знайомих, майже всі вчителі люблять, батьки балують безперестанку, повнісінько ласощів, грошей — чого ще треба?

Ти запитаєш, як це я вмудрялася усіх прихилити до себе? Коли Петер каже, що у мені є «чарівність», то це не зовсім так. Вчителям була до вподоби моя винахідливість, мої дотепні зауваження, весела посмішка й прискіпливий погляд на речі — все це здавалося їм милим, кумедним і цікавим. Я була страшенною «фліртушкою», кокетувала й веселилася. Разом з цим у мене були й гарні риси — старанність, прямота, доброзичливість. Усім без винятку я дозволяла списувати в себе, ніколи не зазнавалася, а всілякі солодощі роздавала на обидва боки. Можливо, я б стала зарозумілою від того, що мною всі так захоплювалися? Можливо, навіть краще, що мене, так би мовити, у розпалі свята раптом кинули в найбуденніше життя, та минуло понад рік, перш ніж я звикла, що мною більше ніхто не захоплюється.

Як мене називали в школі? Головною «заводіякою» у всіх витівках і бешкетах — я завжди була першою, ніколи не скиглила й не вередувала. Не дивно, що кожному було приємно відправляти мене до школи й приділяти мені стільки уваги.

Та Анна видається мені дуже славною, але поверховою дівчинкою, з якою я тепер не маю нічого спільного. Петер дуже правильно відзначив:

«Коли я зустрічав тебе раніше, ти завжди була в компанії з двома-трьома хлопцями й цілим виводком дівчат, ти завжди сміялася й пустувала, завжди знаходилася в центрі».

Що ж залишилося від цієї дівчинки? Звичайно, я ще не відучилася сміятися, ще вмю відповісти кожному, так само добре — а може й краще — розуміюся на людях, вмю кокетувати... якщо захочу. Звісно, я б хотіла ще хоча б один вечір, хай кілька днів чи тиждень прожити так весело, так безтурботно, як колись, та я знаю, що до кінця цього тижня мені все так набридне, що я буду вдячна першому зустрічному, який поговорить зі мною серйозно. Мені не потрібні шанувальники — потрібні друзі, не хочу, щоб захоплювалися моєю милою посмішкою — хочу, щоб мене цінували за мою внутрішню суть, за характер. Чудово знаю, що тоді кількість моїх знайомих помітно скоротиться. Та це не біда, хай би зі мною залишилося кілька друзів, справжніх, щирих друзів!

Однак я й у ті часи не завжди почувалася безмежно щасливою. Часто я відчувала себе самотньою, але через те, що була заклопотана зранку до вечора, то думати про це не було коли і я веселилася чимдуж. Свідомо чи несвідомо я

намагалася заповнити порожнечу жартами. Тепер я озираюся на своє минуле життя й беруся до роботи. Цілий шмат життя зник безповоротно. Безхмарні й безтурботні шкільні дні ніколи не повернуться.

Та я й не нудьгую за тим життям, я виросла з нього. Я вже не вмю так безтурботно розважатися, завжди десь у глибині душі я залишаюся серйозною.

Своє життя до початку 1944 року я бачу ніби крізь збільшувальне скло. Вдома — сонячне життя, потім — у 1942 році — переїзд сюди, різкі зміни, сварки, звинувачення. Я не могла зразу звикнути до цих потрясінь, вони збили мене з ніг, і я трималася й опиралася лише завдяки своєму зухвальству.

Перша половина 1943 року: постійні сльози, самотність, поступове прийняття своїх помилок і недоліків, справді досить помітних, хоча вони видаються ще більшими.

Я намагалася все пояснити, намагалася перетягнути Піма на свій бік — це мені не вдалося. Й довелося самій вирішувати важке завдання: так перебудуватися, щоб не чути безперервних нотацій, що доводили мене мало що не до відчаю.

Друга половина року склалася краще: я виросла, зі мною стали вже частіше спілкуватися, як з дорослою. Я більше думала, почала писати оповідання й дійшла до висновку, що ніхто не має права кидати мене немов м'яч. Я хотіла формувати

свій характер сама, так як захочу. І ще одне: я зрозуміла, що батько не може бути у всьому моєю довіреною особою. Нікому не стану довіряти більше, ніж самій собі.

Після Нового року — друга велика зміна — мій сон... Після нього я збагнула свою тугу за другом: не дівчинкою-подругою, а за другом-хлопцем. Я віднайшла щастя в собі, зрозуміла, що моя легковажність і веселощі — лише захисний панцир. Помалу я стала спокійнішою й відчула безмежний потяг до краси й добра.

І ввечері, коли я лежу в ліжку й завершую день словами молитви: «Дякую тобі за все гарне, миле й чудове», — у мені все співає. Я згадую все «гарне»: наш порятунок, моє одужання, тоді все «миле»: Петера й те несміливе, ніжне, до чого ми обоє ще боїмося доторкнутися, те, що колись надійде, — кохання, майбутнє, щастя. А тоді згадую все «чудове», воно — у цілому світі, в природі, в мистецтві, у красі, — у всьому, що прекрасне й величне.

Тоді я думаю не про лихо, а про те чудесне, що існує *поза* ним. Ось у чому вагома різниця між мною й мамою. Коли людина журиться, вона радить їй: «Думайте, скільки лиха у світі й будьте вдячні, що вам не доводиться зазнавати його».

А я кажу інше: «Йди в поле, на волю, на

сонце, йди на волю, намагайся знайти щастя в собі й у богові. Думай про те прекрасне, що робиться в твоїй душі й навколо тебе, й будь щасливий».

На мою думку, мамина порада не є правильною. А якщо в тебе самого лихо, що ж тоді робити? Тоді ти пропав. А я вважаю, що завжди залишиться прекрасне: природа, сонце, свобода, те що у твоїй душі. За це треба триматися, тоді ти знайдеш себе, знайдеш бога, тоді ти витримаєш все.

А той, хто сам щасливий, — той може дати щастя й іншим. Той, хто має мужність і стійкість, — того ніколи не переможе лихо!

Анна.

Неділя, 12 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Останнім часом мені геть не сидиться на місці. Бігаю то вгору, то вниз. Для мене величезне задоволення — балакати з Петером, але я завжди боюся — чи не набридну я йому. Він часто розповідає мені про минуле, про своїх батьків, про себе самого — та мені все мало.

А потім я запитую себе — чому, власне кажучи, я очікую на більше? Колись він не любив мене, та й я його також. Тепер я свою думку про нього змінила, чи значить це, що й він змінився щодо мене?

Гадаю, що так, хоча це й не значить, що ми з ним стали добрими приятелями. Звісно, якщо так,

то життя за зачиненими дверима стало б для мене у сто разів простішим. Та я не хочу надто себе накручувати, я й так забагато про нього думаю, та й навіщо втягувати *тебе* у свої сумні роздуми?

У суботу мене так засмутили погані новини ззовні, що після обіду я лягла й хотіла заснути. Мені хотілося спати, лише спати й не думати. Я спала до четвертої години, тоді треба було йти в кімнату до батьків. Було так важко відповідати на мамині запитання й пояснювати батькові, чому я раптом лягла спати. Я сказала, що в мене боліла голова й не збрехала — в мене справді боліла голова... десь усередині...

Нормальні люди, нормальні дівчата, підлітки на зразок мене, напевне, вважали б, що я трохи ненормальна й через це постійно скаржуся. Та в тому то й справа: тобі я викладаю все, що зібралось в мене в думках, а тоді цілий день можу поводитися зухвало, веселитися, триматися впевнено, уникати запитань і не засмучувати ні себе, ні інших.

Марго до зворушливого лагідна зі мною, їй, мабуть, хотілося б стати повіреною моїх таємниць, та не можу ж я їй все розповісти. Вона й мила, й добра, й гарна, та немає в неї тієї душевної легкості, з котрою потрібно ставитися до набагато серйозніших речей. Мене вона сприймає всерйоз, навіть занадто всерйоз, вона багато думає про свою навіжену сестричку, і, коли я про щось говорю,

вона проникливо дивиться на мене й думає:

«Це гра, чи вона справді так вважає?» Тут ми живемо у постійній близькості, а мені б хотілося, щоб моя повірена була подалі від мене.

Коли я вже виплутаюся з цього хаосу думок? Коли нарешті настануть в мені спокій і тиша?

Анна.

Вівторок, 14 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Може, тобі буде цікаво послухати, що ми сьогодні їли — мені це вже давно набридло. У цю хвилину я сиджу у ван Даанів (внизу працює прибиральниця) за столом, вкритим клейонкою, й притискаю до носа напахчену хустинку — парфуми залишилися ще від попереднього життя. Всі ці натяки зіб'ють тебе з пантелику, тож почну ще раз з початку. Через те, що упіймали постачальників наших «чорних» карток, то в нас, крім наших п'ятьох продуктових карток, немає ані жиру, ані інших продуктів. Міп і Коопхойс хворі, Еллі не може піти на закупи, настрій нижче середнього, їжа — теж. На завтра в нас немає ані кусника сала, я не кажу вже про масло чи маргарин. До сніданку замість смаженої картоплі (ми їли її заради економії хліба) ми тепер їмо кашу, і через те, що фру ван Даан переймається, що ми помремо з голоду, то на чорному ринку купили молоко. Наш обід нині: квасоля з бочки. Ось чому довелося передбачливо

заткнути носа хустинкою. Це неймовірно, як смердить квасоля, що пролежала в бочці цілий рік! У кімнаті тхне сумішшю зіпсованих слив, гострих спецій для консервів і зіпсованих яєць. Фу, мене нудить від самої лише думки, що доведеться їсти цю гидоту! До того ж, у нашій картоплі завелася якась особлива пліснява і з кожного кошика rommes de terre¹⁷ половина летить до помийниці. Коли ми чистимо картоплю, то розважаємося тим, що визначаємо, на що саме вона хвора. Ми встановили, що особливого поширення набули рак, віспа й кір. Не так просто жити в підпіллі на четвертому році війни. Хай би скоріше минулися всі ці нещастя! Відверто кажучи, я б і наполовину не звертала уваги на їжу, якби життя тут взагалі було більш стерпним. Та суть саме в цьому. Від цієї одноманітності у всіх нас скоро може знести дах.

Ось що кажуть п'ятеро дорослих про ситуацію, що склалася.

Фру ван Даан : «Мені давно набридло бути тут куховаркою. Та коли нема чого робити, мені стає нудно. Доводиться куховарити. А без жирів куховарити не можна, мене нудить від поганих запахів. І за мою доброту — нічого, крім чорної невдячності. Для всіх я — цап-відбувайло, я сама у

¹⁷ Картопля (франц .)

всьому винна. Крім того, я переконана, що війна не закінчується і що німці, чого доброго, ще переможуть. Дуже боюся, що ми помремо від голоду. Нічого дивного, що в мене поганий настрій».

Пан ван Даан : «Мені потрібні сигарети, сигарети і ще раз сигарети! Тоді все неважливо: політика, їжа, примхи Керлі. Взагалі Керлі — гарна жінка».

А якщо він не має чого палити, то каже: «Ні, ми живемо жахливо, я хочу м'яса. А моя Керлі надивовижу дурна!» На цьому місці починається страшенна сварка!

Фру Франк : «Їжа зовсім не найголовніше. Але мені завжди хочеться з'їсти шматочок житнього хліба, така я голодна. Якби я була на місці фру ван Даан, то давно відучила б свого чоловіка від паління. Але зараз дай мені, будь-ласка, сигарету, треба заспокоїти нерви... Англійці роблять багато помилок, та справи на фронті йдуть добре. Правду кажучи, я рада, що не сиджу в Польщі».

Пан Франк : «Все гаразд, мені нічого не треба. Головне — спокій, час ми ще маємо. Дайте мені картоплі, я буду цілком задоволений. І залиште від моєї порції трішки для Еллі. справи політичні йдуть чудово, я дуже оптимістично дивлюся на все!»

Пан Дуссель : «Я маю вчасно завершити свою

дисертацію. Політика? Все йде розчудесно! Нас тут знайдуть? Та ніколи! Я, я, я...»

Анна.

Середа, 15 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Пф-фф, ох-ох-ох... Сьогодні лише й чуєш: «Якщо станеться те і те, настануть справжні труднощі... а якщо вона захворіє, то ми залишимося самі-самісінькі... а якщо ще...» Словом, можеш сама додумати, про що йдеться далі. Мені здається, що ти вже так добре вивчила мешканців притулку, що можеш вгадувати всі їхні розмови.

А причина цих «якщо... якщо...» у тому, що Кралера викликали відбувати робітничу повинність, Еллі страшенно застуджена, Міп ще не підвелася після грипу, а у пана Коопхойса знову почалися важкі шлункові кровотечі й втрати свідомості. Похмура історія!

Службовцям на складі дали вихідний день на завтра. Якщо Еллі треба буде залишитися вдома, то двері не можна буде відчинити й ми повинні будемо сидіти тихо, як миші, щоб сусіди не почули. О першій годині дня прийде Хенк, щоб навідати бідних полишених в'язнів — він тепер у нас виконує роль сторожа в зоопарку! Сьогодні вдень він розповідав нам про зовнішній світ — ми давно про це нічого не чули.

Якби ти бачила, як жадібно ми його слухали! Є такий малюнок «Бабусині казки» — було дуже схоже! Він постійно перестрибував з одного на друге, заговорили, звісно ж, про їжу, тоді він розповів про лікаря, який лікує Міп:

«Лікар? Який же це лікар! Телефоную йому сьогодні вранці, нарешті додзвонююся — підходить якийсь асистентик, прошу для хворої рецепт від грипу, відповідає — заходьте з восьмої до дев'ятої, отримаєте рецепт. Мабуть, коли в тебе дуже тяжкий грип, слухавку бере сам лікар і каже: «Покажіть язика... ні, скажіть а-ааа, так, так, чую, у вас червоне горло, я залишу для вас рецепт у аптеці, ви його візьміть. До побачення!» І крапка! Чи до вподоби вам таке лікування, га? Обстежувати хворих по телефону!»

Втім, не варто дорікати лікарям. Врешті-решт кожен має лише дві руки, а зараз, на жаль, надміру пацієнтів, а лікарів не вистачає. Та все ж ми страшенно реготали, коли Хенк зображував телефонну розмову. Можна легко уявити собі, на що зараз перетворилися лікарські приймальні. Зараз на безкоштовних пацієнтів ніхто не дивиться зверхньо, та про людей, котрі не мають нічого серйозного, про тих, хто просто полюбляє скаржитися, тепер думають: «І чого ти сюди прешся, стань позаду, нехай перед тобою йде той, хто справді хворий!»

Анна.

Четвер. 16 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Погода неймовірна, невимовно гарна. Зараз полізу на горище.

Тепер я знаю, через що я значно неспокійніша за Петера. Він має власну комірчину, де можна мріяти, працювати, думати, спати досхочу. А мене ганяють з кімнати до кімнати. В моїй спальні мешкає Дуссель, тому я ніколи не буваю одна, хоча мені це потрібно страшенно. Через це я так часто втікаю нагору. Лише там, чи з тобою, Кітті, я знову стаю сама собою. Та не варто розводити нюні, навпаки, треба зібрати всю мужність. На щастя, ніхто не помічає моїх переживань, я лише стала прохолодніше ставитися до мами, не така ніжна з батьком, а з Марго ще не розмовляю відверто. Я зовсім поринула в себе. Перш за все мені треба зберегти зовнішню самовпевненість. Ніхто не повинен знати, яка боротьба йде в мені — боротьба між моїми бажаннями й моїм розумом. Дотепер розум виходив переможцем, та не здасться ж він зрештою? Іноді я цього боюся, іноді хочу цього!

Страшенно важко не розмовляти про це з Петером, але я знаю, що *він* повинен почати перший. Так важко переривати наші бесіди уві сні й не продовжувати їх насправді, так шкода, що сні не стають дійсністю! Так, Кітті, твоя Анна трішки

збожеволіла! Але ж я живу за ненормального часу і за ненормальних обставин!

Найбільша радість для мене — що я можу писати все, що я думаю й відчуваю, інакше я б зовсім задихнулася! А що думає Петер? Сподіваюся, що колись ми з ним поговоримо про все. Мабуть, він здогадався багато про що, адже та Анна, яку він знав дотепер, йому аж ніяк не могла подобатися. Як може він, якому миліше за все спокій і мир, ставитися з симпатією до мого неспокійного й непосидючого характеру? Невже він — перша і єдина людина, котра зазирнула під мою кам'яну маску? Невже він відгадав, що сховано за нею? Недарма стара істина твердить, що кохання часто виростає зі співчуття, й обидва цих почуття зливаються воедино. Хіба зі мною не так? Часто я шкодую його зовсім так само, як і себе.

Не знаю, навіть не здогадуюся, як відшукати перше слово? І як він знайде його, якщо йому ще важче говорити, ніж мені? Якби я лише могла йому написати! Принаймні, він дізнався б, що я хочу йому сказати і що саме так важко висловити!

Анна.

П'ятниця, 17 березня 1944 р.

Люба Кітті!

У нашому помешканні з'явилася радість. Лікарі виписали Кралера, а Еллі пододала свій нежить заради того, щоб він не заважав їй чинити

добрі справи. Все «ол райт», тільки нам з Марго трішки набридли наші батьки. Зрозумій мене правильно, ти ж знаєш, що мені з мамою інколи важко домовитися, але батька я люблю так само, як колись, а Марго любить їх обох однаково. Та в нашому віці виникає бажання бути господарем самому собі й вийти з-під материнського контролю. А тут я йду нагору — й мене зразу ж запитують, що я там роблю, хочу посолити страву — мені не дозволяють, щовечора рівно о пів на дев'яту мама неодмінно запитує, чому я ще не почала роздягатися, кожну книгу, яку я хочу прочитати, обов'язково переглядають. Чесно кажучи, ця цензура не така вже й строга і мені дозволяють читати майже все, але цей контроль, ці безперервні зауваження й вказівки нам обом добряче набридли. Багато чого в мені не подобається моїм батькам, та я вже виросла з цих постійних цілуночків і сюсюкання, всі ці ніжності видаються мені несправжніми. Словом, я б із задоволенням здихалася від батьківського нагляду на якийсь час. Учора Марго мені сказала: «Просто смішно, що не можна навіть покласти голову на руки — зразу починаються розпитування: чи не болить у тебе голова і як ти себе почуваш?»

Для нас обох велике розчарування — раптово збагнути, що від нашого гармонійного домашнього життя залишилося так мало. Це залежить

переважно від того, що тут склалися якісь неприродні стосунки, я хочу сказати, що до нас все ще ставляться, як до дітей, у той час, як ми внутрішньо набагато доросліші за своїх ровесниць. Хоча мені лише чотирнадцять років, я чудово знаю, чого хочу, знаю, хто має рацію, а хто ні. Я маю власну думку, власне сприйняття й власні принципи. Може, це виглядає самовпевнено з боку підлітка, та я почуваюся набагато більше дорослою, ніж дитиною, почуваюся зовсім незалежною від кого б то не було.

Знаю, що вмю сперечатися й переконувати набагато краще за маму, бо я об'єктивніша й не так перебільшую, бо я організованіша й спритніша за неї і через те — можеш сміятися скільки завгодно! — іноді я відчуваю себе багато в чому значно вищою за неї. Якщо я когось люблю, то перш за все хочу захоплюватися цією людиною, так, захоплюватися нею, й поважати її! Все було б добре, якби Петер став моїм товаришем, от ним я багато в чому захоплююся — він така чудова і така мила людина!

Анна.

Неділя, 19 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора був дуже важливий день для мене. Я вирішила відверто поговорити з Петером. Перед обідом я пошепки запитала його: «Ти будеш

вчитися стенографії сьогодні ввечері, Петере?»

«Ні!» — відповів він. «Мені треба поговорити з тобою!» — «Чудово!»

Після того, як помили посуд, я для пристойності ще посиділа з його батьками, але недовго, а тоді пішла до Петера. Він стояв ліворуч біля відчиненого вікна, я стала праворуч. Набагато краще розмовляти у сутінках, ніж на світлі. Мені здається, що Петер теж так вважає.

Ми так багато розповідали одне одному, так багато, що про все навіть не можна написати. Але було чудово, це був найпрекрасніший вечір за весь час, що ми тут. Дещо я все-таки стисло тобі розповім. Спочатку ми розмовляли про сварки, до яких я зараз ставлюся зовсім по-іншому, далі — про внутрішнє відчуження з нашими батьками. Я розповідала Петеру про тата з мамою, про Марго, про себе. Він раптом запитав: «Ви завжди одне з одним цілуєтеся, коли кажете «надобраніч»?»

«Звісно, цілуємося, й не один раз, а ви ні?» — «Ні, я майже ніколи ні з ким не цілувався». — «Навіть на твій день народження?» — «Ну, тоді — звичайно».

Розмовляли про те, що ми обоє не дуже відверті зі своїми батьками, що його батьки дуже хотіли б, щоби він їм довіряв, але він не може. Я розповіла, що виплакую свої негаразди вечорами в подушку, а він сказав, що йде на горище і там

лається. Ще про те, що ми з Марго, по суті, лише зараз пізнали одне одного як слід, але все ж таки не можемо все розповідати через те, що ми надто близькі, як сестри. Про що лише ми не говорили — й він був саме таким, яким я його собі уявляла.

Потім ми пригадали 1942 рік, якими ми тоді були інакшими, настільки інакшими, що зараз нас важко впізнати. Спочатку ми не витримували одне одного. Я видавалася йому надто непосидючою й неприємною, а я взагалі не могла побачити в ньому нічого гарного. Мені було незрозуміло, чому він не фліртував зі мною, але тепер я дуже рада. Він розповідав і про те, як він від усіх відійшов. Тут я пояснила йому, що між моєю непосидючістю і його спокоєм насправді немає великої різниці, що я так само прагну до тиші, але ніде не можу залишитися наодинці з собою, крім як зі своїм щоденником. Ми зізналися одне одному, що й він радий через те, що мої батьки тут з *дітьми*, і мені дуже радісно, що він тут і що я його так гарно зрозуміла тепер, зрозуміла його відособленість, його стосунки з батьками і що мені так охота йому допомогти.

«А ти мені й так допомагаєш!» — сказав він. «Це як?» — здивувалась я. «Так, що ти весела!»

Нічого кращого він мені сказати не міг! Це було неймовірно! Отже, він відчув у мені доброго товариша, й поки що мені нічого більш не треба було. Не можу висловити як слід, яка я щаслива і

вдячна!

Мушу вибачитися перед тобою, Кітті: сьогодні мій стиль має рівень набагато нижчий за звичайний! Та я писала про все, що спадало на думку. Тепер у мене таке відчуття, що нас із Петером об'єднує таємниця. Коли він дивиться на мене, сміється чи примружує око, у мені неначе загоряється світло. Хочу, щоб так і залишилося, щоб ми разом згаяли багато-багато щасливих годин!

Твоя вдячна і щаслива

Анна.

Понеділок, 20 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні вранці Петер запитав, чи прийду я ввечері, й додав, що я йому зовсім не заважаю. У його кімнаті вистачить місця й для двох. Я сказала, що щовечора не можна, бо наші сусіди вважають, що так не годиться, але він каже — не звертай на них уваги. Я обіцяла прийти в суботу надвечір і попросила сказати мені, коли почнуться місячні ночі.

«Неодмінно! — відповів він. — Ми тоді спустимося донизу й звідтіля будемо спостерігати за місяцем».

А поки що моє щастя затьмарилося. Я давно здогадувалася, що й Марго вважає Петера дуже милим. Не знаю, чи подобається він їй, та мені все

ж неприємно. Щоразу, коли я буваю з Петером, мені здається, що я роблю їй боляче. З її боку дуже благородно не давати про це знати. Знаю, що я аж не тямилася б від ревнощів! Марго лише просить мене не шкодувати її.

«А я вважаю, що виходить недобре, нібито біля нас — третій зайвий!» — сказала я.

«Я звикла до цього!» — відповіла вона якось гірко.

Поки що я не смію розповісти Петеру про це. Можливо, розповім згодом. Тепер нам треба буде поговорити з ним справді відверто. Вчора мама дала мені ляпаса. Я це заслужила — не зважаючи на всю мою байдужість до неї, я не смію так поводитися. Спробую краще себе опанувати, бути привітною до неї, не зважаючи ні на що, й не дозволяти собі робити їй зауваження — все одно це марна справа. І Пім геть не такий лагідний до мене. Він намагається поводитися зі мною не так, як з дитиною і через це надто холодний. Треба чекати, як воно буде далі!

Ну, годі! Нічого не можу робити — лише дивлюся на Петера, й серце наповнюється до краю!

Доказ доброти Марго: Ось що я отримала сьогодні, 20 березня 1944 року:

«Анно, коли я вчора сказала тобі, що не ревную до Петера, я була чесною лише наполовину. Справа у тім, що я ні тебе, ні Петера не ревную, та

мені шкода, що я для себе не знайшла, та й, мабуть, ніколи не знайду когось, з ким могла б ділитися своїми думками, розмовляти про свої почуття. За вас обох я радію всім серцем, радію, що ви довіряєте одне одному. Тобі й так доводиться відмовляти собі багато в чому з того, що є у інших і чого вони навіть не помічають.

Однак, я ж знаю, що з Петером я ніколи не змогла б так товаришувати, тому що, я вважаю, з людиною, якій ти все кажеш, треба бути в дуже близьких стосунках. Мені треба відчувати, що вона розуміє мене цілком, без зайвих слів. Така людина повинна була б стояти духовно набагато вище за мене, а цього в Петера немає. Але твою дружбу з Петером я цілком розумію. Тому не дорікай собі, наче ти в мене щось забираєш, наче я ображена, це не так. А ваше приятелювання може принести користь вам обом».

Моя відповідь:

«Люба Марго!

Ти написала мені надивовижу милого листа, і все-таки я не заспокоїлася і, мабуть, ніколи не заспокоюся.

Про ту довіру, про яку ти кажеш, між мною і Петером поки що й мови нема, але в темряві, біля відчиненого вікна розмовляти набагато легше, ніж удень, на сонячному світлі. І про почуття легше розповідати пошепки, ніж кричати про них на весь

світ.

Гадаю, що ти відчуваєш до Петера якийсь сестринський потяг і так само охоче допомагала б йому, як і я. Може, ти колись і справді йому допоможеш, хоча між вами немає довіри у тому сенсі, як ми з тобою це розуміємо. Довіра має бути взаємною. Мабуть, через це я й не можу відверто розмовляти з татом.

Давай закриємо цю тему і, будь-ласка, не кажи про це нічого. А якщо хотітимеш щось сказати, то напиши мені. Я теж набагато краще викладаю свої думки на папері. Ти собі не уявляєш, як я захоплююся тобою. Сподіваюся все ж, що колись і в мені буде щось від твоєї доброти й від доброти батька — у цьому ви з ним дуже подібні!»

Анна.

Середа, 22 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Ось лист, якого я отримала вчора ввечері від Марго.

«Дорога Анно!

Після твого вчорашнього листа мені здалося, що тебе мучать докори сумління щоразу, коли ти йдеш до Петера працювати чи просто поговорити. Але для цього немає жодних підстав. Людина може розраховувати на мою довіру лише за певних стосунків, а Петер не така людина. Ти правильно написала, що я дивлюся на Петера майже як на

брата... але на молодшого брата! Ми з ним як слимаки — виставляємо роги, щоб дізнатися, чи буде колись між нами братерська близькість, а може її й не буде? Поки що до цього ще не дійшло. Не треба мене шкодувати, справді, не треба! Отримуй радість від тієї дружби, яку ти знайшла».

А поки що життя стає все кращим. Знаєш, Кітті, я гадаю, що ми переживаємо тут, у притулку, справжнє велике кохання. Правда, я навіть не замислювалася — чи ми одружимося з ним колись, чи ні, адже я не знаю, яким він буде, коли виросте. Й невідомо, чи будемо ми так кохати одне одного, що забажаємо побратися. Тепер я переконалася, що я подобаюся Петеру не менше, ніж він мені. Та я ще не знаю, як я йому подобаюся — як добрий товариш, якого він потребує, чи як дівчина, чи просто як заступниця рідної сестри. Я ще цього не з'ясувала.

Коли він мені сказав, що я для нього — опора в тих зіткненнях, що так часто трапляються в них нагорі, я страшенно зраділа. Це вже крок уперед у нашому приятелюванні і я починаю все дужче вірити в нього. Вчора я запитала його, щоб б він зробив, якби тут був цілий десяток Анн і всі приходили до нього безперестанку. І він відповів: «Якби всі вони були такими, як ти, можна було б терпіти!»

Він завжди такий гостинний, і, здається, він

радий, коли я приходжу. Він так старанно вчить французьку, навіть увечері, після дев'ятої, в ліжку. Ах, коли я згадую суботній вечір, наші розмови, наш настрій, я вперше за весь цей час задоволена собою. Мені не хотілося б викинути жодного слова з того, що я казала, а це так часто трапляється! Він такий гарний, коли посміхається, а коли він спокійний, то такий милий, такий добрий. Я думаю, що він був просто вражений, коли зрозумів, що я не найлегковажніше дівчисько на світі, а така сама мрійлива істота, як він, і що я переймаюся такими ж сумнівами й труднощами, що й він.

Моя відповідь.

«Люба Марго!

На мою думку, краще буде зачекати, що буде далі. Мені здається, що недовго чекати, поки між мною й Петером все вирішиться так чи інакше. Я не знаю, як підуть події, та я не хочу заглядати наперед! Одне я зроблю напевне: якщо ми з Петером укладемо дружбу, я неодмінно скажу йому — й не буду питати в тебе дозволу! — що ти теж ставишся до нього добре, і, якщо знадобиться, підтримаєш його у всьому. Не знаю, що Петер думає про тебе, та неодмінно запитаю його. Напевно, не погано, а навпаки! Можеш спокійно приходити до нас нагору і взагалі туди, де ми. Справді, ти нам не заважатимеш, бо схоже на те, що ми з ним вже мовчки домовилася, що

розмовлятимемо відверто лише ввечері у сутінках. Не втрачай надії! Я теж тримаюся міцно. Можливо, прийде й твій час, і набагато раніше, ніж ти вважаєш!»

Анна.

Четвер, 23 березня 1944 р.

Люба Кітті!

У нас все налагоджується. Нашого «спекулянта» випустили з тюрми!

Відучора Міп знову в нас, кашель у Еллі минувся, лише Коопхойсу доведеться довго сидіти вдома.

Вчора над нами збили літака. Команда врятувалася, а літак впав на школу. На щастя, дітей там не було. Та почалася пожежа, є загиблі. Німці безжалісно стріляли по льотчиках, які спускалися на парашутах. Народ був розлючений через цю боягузливу жорстокість. А ми — я кажу про нас, боягузок, — ми знову перелякалися до смерті. На мою думку стрілянина — це гидота.

Тепер я часто підіймаюся нагору, щоб подихати свіжим повітрям у Петеровій комірчині. І так добре сидіти поруч з ним і дивитися в вікно. Ван Даан і Дуссель завжди непристойно жартують, коли я зникаю.

«Анна знайшла собі ще один рідний дім!» — кажуть вони. Або: «Чи пристойно молодикам увечері, в темряві приймати в себе молодих

дівчат?» До цих «дотепних» зауважень Петер ставиться з незворушним спокоєм. Його матері теж цікаво знати, про що ми розмовляємо, вона б із задоволенням розпитала нас, та побоюється, що їй дадуть відкоша. Петер сказав, що дорослі просто заздрять через нашу молодість і зляться через те, що ми пускаємо повз вуха їхню банальщину. Іноді він приходить по мене донизу і, як лиш не намагається, та червоніє мов рак від сорому й не може вимовити жодного слова. Я така рада, що ніколи не червонію, це, мабуть, страшно неприємно!

Тато каже, що я викаблучуюся, та це не так. Звичайно, я дуже честолюбна. Дотепер мені майже ніхто не казав, що я вродлива, лише один хлопчик у школі сказав, що я дуже мила, коли посміхаюся. Та вчора Петер зробив мені справжній комплімент, і я тобі жартома перекажу всю нашу розмову.

Петер часто казав: «Ану засмійся!» Я помітила це й запитала: «Чому ти завжди просиш мене посміхнутися?»

«Бо це так мило. У тебе тоді ямки на щоках. Від чого вони з'являються?»

«А це в мене від народження. Єдина моя краса!»

«Не верзи дурниць, це зовсім не так!»

«Ні так, знаю, що я зовсім не гарненька! Ніколи не була гарненькою і, мабуть, ніколи не

стану!»

«Оце вже не так! Я думаю, що ти гарненька».

«Але це не так!»

«Якщо я кажу, можеш повірити, це вже так і є!»

Отут я йому сказала, звісно, що теж вважаю його гарним.

Відусіль постійно говорять про нашу несподівану дружбу. Та ми на ці батьківські пересуди не звертаємо жодної уваги, нехай собі кажуть всіляку вульгарщину! Невже наші батьки забули про свої молоді роки? Здається, що так! Коли ми жартуємо, вони все сприймають усерйоз, а коли це для нас важливо, вони з нас знущаються!

Анна.

Понеділок, 27 березня 1944 р.

Люба Кітті!

В історії нашого підпільного існування політика мала би посідати величезне місце, але через те, що я нею не надто цікавилася, то якось відійшла від неї й тому зараз напишу про політику цілісінького листа.

Цілком зрозуміло, що з цього питання трапляються непорозуміння, зрозуміло, що у ці похмурі воєнні роки про політику сперечаються безперестанку, зрозуміло, що все це досить логічно, але... я гадаю, що сваритися через таке просто нерозумно!

Нехай би вони укладали парі, сміялися, бурчали, робили пророцтва, нехай би робили що завгодно — про мене, нехай вони хоч луснуть! Аби не сварилися, це завжди погано закінчується! Люди з волі часто приносять недостовірні звістки. Та наше радіо дотепер ще жодного разу не збрехало. А Хенк, Міп, Коопхойс, Кралер і Еллі роблять висновки про події залежно від настрою, а він у них дуже мінливий, хоча Хенк менше за інших піддається цьому.

Тут, у притулку, навколо політики завжди робиться одне й те саме. Численні дебати про висадку, про бомбардування, про виступи міністрів і таке інше, причому можна дізнатися найрізноманітніші думки: «Це неможливо!..» «О боже, а раптом почнеться, коли вже кінець?» «Все йде блискуче, чудово, краще й бути не може!..»

Оптимісти, песимісти і, звісно ж, реалісти — всі невтомно висловлюють власну думку, і як завжди, кожен вважає, що лише він має рацію. Одна дама дуже гнівається через те, що її чоловік так безмежно вірить у англійців. А чоловік нападає на свою половину через насмішки й презирливі слова стосовно його улюбленої нації.

І вони при цьому не нудьгують. Я винайшла один засіб — діє безвідмовно! Знаєш, як трапляється, коли штрикнеш людину голкою й вона підскакує. Такий самий і мій засіб. Скажи лише

слово за політику — і вся родина заводиться.

Мало нам повідомлень від німецького командування й Бі-бі-сі — нещодавно додали ще спеціальну передачу «повітряна війна», це дуже цікаво, але часто розчаровує. Англійці влаштували зі своїх повітряних сил справжній конвеєр — літають і в денну й у нічну зміну (як німці в дві зміни брешуть!). Ми слухаємо радіо від самого ранку, щогодини, до дев'ятої чи десятої години вечора, інколи навіть до одинадцятої — безперечний доказ, що у дорослих хоча й чимало терпіння, та міркують вони дуже посередньо (винятки до уваги не беремо, не буду тикати пальцем). Слухати радіо *раз* на день, в крайньому випадку двічі — цілком достатньо! А то спершу слухають програму передач, тоді передавач «Оранне» з Франком Філіпсом, тоді — її величність королеву, — всі виступають по черзі, й у всіх є уважні слухачі. Якщо наші не їдять і не сплять, то вони сидять біля радіо й розмовляють про їжу, про сон і, звісно ж, про політику. Це страшенно нудно, дивися й собі не перетворися на висохлу бабушенцію!

Ідеальний приклад — промова вельмишановного Уїнстона Черчілля. Неділя, 9 годин ранку. Чай вже стоїть під ковпаком. Приходять гості. Дуссель сидить ліворуч від приймача, ван Даан — перед ним, Петер — поруч,

мама — біля ван Даана, його дружина — позаду нього, Пім — біля столу, ми з Марго — теж. Чоловіки палять, у Петера від напруги злипаються очі. Мама в довгому темному халаті. Вона й фру ван Даан тремтять зі страху, тому що льотчики не звертають уваги на промову Черчілля й бадьоро пролітають понад нами: мета — область Рур. Батько сьорбає чай, ми з Марго обійнялися по-сестринському, тому що Муші спить і лежить у нас обох на колінах. Волосся Марго накручене на бігуді, а на мені завузька й закоротка піжама. Все дуже мирно, затишно й по-сімейному, і ввечері було так само. Та я з напруженням чекаю на те, що зараз станеться. Дорослі ніяк не можуть дочекатися закінчення промови, совають ногами з нетерплячки, їм хочеться обговорити, що сказав Черчілль. Тик-тик-тик — штрикають вони голками одне одного — й суперечка переходить у сварку й скандал.

Анна.

Вівторок, 28 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Я б могла ще більше написати про політику, та сьогодні треба розповісти тобі безліч усіляких речей. По-перше, мама майже категорично заборонила мені так часто ходити нагору: вона думає, що фру ван Даан мене ревнує. По-друге, Петер запросив Марго приходити нагору разом зі

мною, не знаю, через ввічливість чи він справді так хоче. По-третє, я запитала в батька, чи варто мені зважати на ревності фру ван Даан. Та він вважає, що ні. Як мені вчинити? Мама сердиться й теж трішки ревнує. Тато не заперечує проти нашого з Петером приятелювання й радий, що ми так гарно поладнали. Марго теж вважає Петера дуже приємним, але усвідомлює, що утрюх неможливо розмовляти про речі, котрі стосуються лише двох. Мама вважає, що Петер закоханий у мене. Відверто кажучи, я б хотіла цього! Тоді ми з ним були б у одній тарілці й ми могли б набагато простіше й відвертіше розмовляти. Мама каже, що він з мене очей не зводить.

Це правда; правда й те, що ми інколи одне одному підморгуємо і що його певно зацікавили ямки в мене на щоках. А що тут поробиш, як ти вважаєш?

Загалом, я в складному становищі. Мама налаштована проти мене, я — проти неї, а тато не бажає бачити нашої мовчазної боротьби. Мамі сумно через те, що вона мене все-таки любить, а мені не сумно — я відчуваю, що вона мене зовсім не розуміє. Але Петера... Петера я не віддам нікому! Він такий милий хлопець, я так ним захоплююся. Нам із ним може стати так чудово! І чому лишень ці дорослі скрізь стромляють свого носа? На щастя, я звикла приховувати свій

внутрішній світ, і мені чудово вдається не показувати, наскільки Петер подобається мені. Та чи скаже він мені бодай щось? Чи відчую його щоку біля своєї, як тоді, уві сні, з *Петелем*? Петер і Петель! Ви для мене — одне й те ж! Вони нас не розуміють, вони не можуть збагнути, що нас тягне одне до одного. Коли ж ми подолаємо всі труднощі? Зрештою, добре, що не все так легко дається. Отже, стане ще краще! Коли він кладе голову на руки й заплющує очі, то стає подібним на дитину; коли бавиться з Муші, він такий лагідний; коли тягає мішки з картоплею чи інший тягар, він сильний; а коли спостерігає за бомбардуванням чи у темряві крадеться щоб глянути — чи немає злодіїв, він хоробрий, та мені більш за все подобається, коли він стає незграбним і безпомічним. Мені значно приємніше, коли він мені щось пояснює, ніж самій вчити його. Взагалі, було б найкраще, якби він у всьому стояв вище за мене.

Нехай наші матері думають собі, що хочуть!
Тільки б він нарешті заговорив!

Анна.

Середа, 29 березня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора міністр Болкенстайн розповідав на хвилі «Оранне», що після війни мають вийти друком щоденники й романи сучасників. Звичайно, цікаво, якби я раптом надрукувала роман

«Притулок». Щоправда через назву всі б подумали, що це — детективний роман!

Ні, справді. Чи не виглядатиме після війни, скажімо, років за десять неймовірним, якщо розповісти про те, як ми, єврейська родина, мешкали тут, про що розмовляли, що їли? Адже, незважаючи на те, що я тобі так багато розповідаю, ти знаєш лише маленький шматочок нашого життя, а про те, як лякаються жінки, коли трапляється бомбардування, коли в неділю 350 англійських літаків скинули свій смертоносний вантаж на Юмойден і усі будівлі здригалися від вибухової хвилі й про те, які епідемії лютують в місті — про все це ти ще нічого не довідалася, й мені б довелося писати цілими днями, щоб розповісти все до найменших дрібниць. Люди стоять у чергах за овочами й узагалі за всім, що видають. Лікарі не можуть їздити до хворих, бо на вулицях крадуть машини, в кого вони залишилися, чи велосипеди. Постійно чути про грабунки й крадіжки, і я часто себе запитую — куди зникла славнозвісна голландська порядність? Восьми-дев'ятирічні хлоп'ята розбивають скло в чужих квартирах і тягнуть все, що погано лежить. Ніхто не наважується залишити дім без нагляду бодай на п'ять хвилин: варто лиш ненадовго піти й станеться лихо! У газетах щодня дають об'яви з проханнями повернути за винагороду викрадені друкарські

машинки, килими, електричні годинники, шматки матерії тощо. На вулицях знімають великі електричні годинники, в телефонних будках виламують телефони до останнього гвинтика.

Зрозуміло, що настрої у населення дуже пригнічений. Прожити на тижневу пайку неможливо. Висадка союзників відкладається, чоловіків забирають до Німеччини. Діти голодують, хворіють. Майже всі люди погано вдягнуті й взуті. Підшва на чорному ринку коштує 7 гульденів п'ятдесят центів. Шевці взагалі не беруть замовлень, інколи доводиться чекати місяців чотири, поки відремонтують черевики, а протягом цього часу вони можуть і зникнути.

Одне добре: чим болючіші репресії й чим гірша їжа, тим дужче зростає саботаж проти окупантів. Службовці продовольчих закладів, де розподіляють продукти, допомагають переважно тим, хто переховується, але траплялося, що втікачів видавали й усіх кидали до в'язниці. На щастя, поміж голландцями лише мізерний відсоток підтримує ворогів.

Анна.

П'ятниця, 31 березня 1944 р.

Люба Китті!

Ще зовсім холодно, та більшість родин вже з місяць сидить без вугілля. Весело, так?

Завдяки перемогам на російському фронті всі

налаштовані дуже оптимістично — справи там ідуть блискуче! І хоч я мало пишу про політику, та маю тобі повідомити, де зараз росіяни — на кордоні з Польщею і на Пруті біля самої Румунії, підійшли зовсім близько до Одеси. Тут щодня чекають надзвичайного повідомлення від Сталіна.

У Москві так часто дають салюти, що, мабуть, ціле місто гримить. Не знаю, чи подобається їм стріляти, так, ніби фронт зовсім поруч, чи вони просто не можуть виявити свою радість у інший спосіб. Німецькі війська окупували Угорщину. А там біля мільйона євреїв, тепер їм буде непереливки.

У нас нічого особливого не відбувається. Сьогодні — день народження ван Даана, він отримав дві папуші тютюну, кави на одну заварку (навмисне для цього зекономила його дружина), лимонний пунш від Кралера, коробочку сардин від Міп, а від нас одеколон, бузок і тюльпани, не кажучи вже про торт з малиновим і смородиновим варенням, — щоправда, він вийшов дуже крихким через неякісну муку й погане масло, але на смак — перший сорт!

Про нас із Петером пліткують вже набагато менше. Ми з ним дуже добрі друзі, багато часу проводимо разом і розмовляємо про все на світі. Так добре, що мені не треба стримуватися, як з іншими хлопцями, коли починається розмова на

делікатні теми. Наприклад, коли ми розмовляли про склад крові, ми торкнулися питання менструацій. Він вважає, що ми, жінки, дуже витривалі! Тра-та-та, чого це раптом?

Моє життя тут стало кращим, набагато кращим. Бог не залишив мене на самоті, він мене й далі не залишить одну.

Анна.

Субота, 1 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

І все ж мені дуже важко. Ти розумієш, про що я? Я сумую за поцілунком, за тим поцілунком, на який так довго доводиться чекати. Невже він дивиться на мене лише як на товариша? Невже я для нього не стану чимось більшим? Ти знаєш, та й я сама знаю, що я сильна, що майже всі труднощі я можу нести сама і що я не звикла перекладати їх на когось іншого. За свою матір я ніколи не трималася. А зараз мені так кортить покласти голову йому на плече і просто помовчати!

Ніколи, ніколи я не забуду, як уві сні відчувала щокую Петера і яке це було дивовижне, прекрасне відчуття! Невже він цього не хоче? Можливо, тільки сором'язливість заважає йому зізнатися в коханні? Але чому ж йому так кортить, щоб я завжди була поруч із ним? Ах, чому він нічого не скаже? Ні, більше не буду, спробую бути спокійною. Треба залишатися сильною, треба

терпляче чекати — й усе здійсниться. Але... але ось що найгірше: виходить так, нібито я за ним бігаю, тому що завжди йду до нього нагору, а не він приходить до мене. Але ж це залежить лише від розташування наших кімнат, йому доведеться це зрозуміти! Ох, багато, дуже багато йому ще треба зрозуміти!

Анна.

Понеділок, 3 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Не за своєю звичкою я все ж таки розповім тобі докладно про харчування, бо це перетворилося на найбільшу прикрість не лише в нашому притулку, але й у цілій Голландії, ні, у всій Європі, та й, власне, скрізь.

За 21 місяць, що ми перебуваємо тут, нам довелося пройти цілий ряд «продуктових» етапів. Я називаю «етапами» такі періоди, коли ми їли весь час одну й ту саму страву й одні й ті самі овочі. Якось ми харчувалися лише салатом, іноді з піском, іноді без, а інколи нам перепадала картопля, відварена окремо або запечена у вогнетривкому горщику. Тоді пішов шпинат, далі — кольрабі, шпинат, огірки, томати, квашена капуста й таке інше, залежно від сезону. Не надто приємно й на обід і на вечерю їсти саму лише квашену капусту, але чого не з'їси, якщо ти голодний. Зараз настав «найкращий» період — ми взагалі не маємо свіжих

овочів. Наше щоденне меню складається з темних бобів на обід, а також з горохового супу, картоплі з галушками, картопляного пюре, інколи, з божої ласки, маємо кормовий буряк чи гнилу моркву, далі знову темні боби. Картоплю ми їмо щоразу: через нестачу хліба вранці ми починаємо з картоплі. Супи варимо з темних чи білих бобів, чи з широко відомих концентратів: суп-жульєн, королівський суп, гороховий суп. І скрізь боби, навіть у хлібі. Вечорами ми завжди їмо картоплю з ерзац підливою й салат із червоного буряка — на щастя, його в нас ще багато. Про галушки з тіста теж варто згадати. Ми робимо їх з так званої «урядової» муки з водою й дріжджами. Звісно, вони липкі й глевкі, і лежать у шлунку немов каменяка. Нічого, може бути!

Найзначніша подія тижня — шматочок ліверної ковбаси й трішки варення на окрайці черствого хліба. Але зрештою ми живі й наша убога їжа часто видається нам дуже смачною.

Анна.

Вівторок, 4 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Останнім часом я чомусь не розуміла — навіщо я ще працюю. Закінчення війни далеко, воно здається неможливим, фантастичним. Якщо війна ще не закінчиться у вересні, то я вже не піду до школи, бо не хочу відставати на два роки. Усі мої

дні були заповнені Петером, лише Петером: і насправді, й у думках і уві сні, і в суботу я почувалася жахливо нещасною. Я сиділа біля Петера, реготала з фру ван Даан за келихом лимонного пуншу, була дуже веселою й збудженою, та щойно я лишилася наодинці, то відчула, що мені треба виплакати. Як була, в нічній сорочці, я сіла на підлогу, довго й щиро молилася, а тоді поклала голову на руки й плакала, зібгавшись у клубок на голій підлозі. Я так страшно ридала, що помалу прийшла до тями й намагалася вгамувати сльози, щоб мене не почули в суміжній кімнаті. Я стала себе втішати й умовляти, приговорюючи: «Я мушу, мушу, мушу...»

Я геть задубіла від того, що сиділа в незвичному положенні, і, впавши на край постелі, довго змагалася з собою, поки десь біля пів на одинадцятю не лягла в ліжко. Все *минулося тепер*. І зовсім минулося. Я мушу працювати, щоб не втратити розум остаточно, щоб рости, стати журналісткою, я так хочу цього! Знаю, що я *можу* писати, кілька моїх оповідань справді гарні, про наш притулок я розповіла з гумором, у моєму щоденнику багато цікавого, проте... проте слід переконатися у тому, чи є в мене талант. Краще за інші мені вдалася казка — «Сон Єви» і найдивніше, що я зовсім не знаю, звідки вона в мене взялася. Багато чого в оповіданні «Життя Геді» теж

непогано, але в цілому воно невдале.

Я для себе — найкращий і найнещадніший критик. Знаю, коли написано добре, а коли ні. Той, хто сам ніколи не писав, не зрозуміє, яка це насолода. Колись я завжди шкодувала, що не вмію гарно малювати, але тепер я щаслива, що вмію бодай писати. І якщо мені забракне таланту, щоб писати статті для газет і книги, ну що ж, буду принаймні писати для себе.

Я хочу багато чого досягнути. Не можу собі уявити, як можна жити так, як живуть мама, фру ван Даан і усі ті жінки, які хоча й виконують якусь свою роботу, але надалі не залишають про себе жодної згадки. Мені, окрім чоловіка й дітей, треба ще щось таке, чому можна було б присвятити себе цілком. Хочу жити й опісля смерті. Тому я така вдячна богу за те, що він від самого народження заклав у мені здатність до розумового розвитку й вміння писати так, щоб висловити все, що живе в мені.

Коли я пишу, все вирішується, лихо минає, мужність знову оживає в мені. Однак — і це серйозний виклик для мене — чи зможу я бодай колись написати щось вагоме, чи стану я журналісткою або письменницею? Сподіваюся, що так, усім серцем сподіваюся! Коли я пишу, мені все стає зрозумілішим — мої думки, мої ідеали, мої фантазії. Я давно не працювала над «Життям Геді».

Я вже вигадала все, що має бути далі, але коли пишеш, справа йде геть не так швидко й легко. Не надто приємно думати про це, але потім я подумала: «Коли тобі чотирнадцять, без будь-якого життєвого досвіду писати філософські твори, по суті, не можна!»

Ну, з новими силами — до роботи! І вона буде виконана, бо я хочу писати!

Анна.

Четвер, 6 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Ти запитуєш мене, що мені найцікавіше й чим я захоплююся, і я тобі відповідаю. Не лякайся, попереджаю, в мене цих інтересів повно-повнісінько!

На першому місці в мене література, але це, власне, не можна назвати просто захопленням. По-друге, я цікавлюся родовами королівських домів. З газет, книг і журналів я збрала матеріал про французькі, німецькі, іспанські, англійські, австрійські, російські, норвезькі й нідерландські королівські дома і багато чого вже систематизувала, тому що я давно роблю виписки з усіх біографічних та історичних книг, що їх читаю. Я навіть переписую цілі уривки з історії. Отже, історія — моє третє захоплення; тато купував мені багато історичних книг. Ніяк не дочекаюся того дня, коли сама знову зможу копірситися в

публічній бібліотеці.

По-четверте, я цікавлюся грецькою й римською міфологією й маю з цього предмету чимало книжок. Далі я захоплююся колекціонуванням портретів кінозірок і фамільних світлин. Я обожаю книги, читання й цікавлюся усім, що має стосунок до письменників, поетів і художників, а також історією мистецтв. Можливо, згодом буду захоплюватися й музикою. Маю певну антипатію до алгебри, геометрії й арифметики. Решту шкільних предметів я люблю, але історію — понад усе!

Анна.

Вівторок, 11 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Моя голова розколюється. Не знаю, з чого мені починати. У п'ятницю (це була страсна п'ятниця) після обіду ми бавилися в різні ігри, в суботу також. Дні йшли рівно й проминули непомітно. У неділю я просила Петера зайти до мене, а тоді ми піднялися нагору й просиділи там до шостої години. Від чверть на сьому до сьомої по радіо передавали чудовий концерт з творів Моцарта, особливо мені сподобалася «Нічна музика». Не можу як слід слухати при всіх, тому що гарна музика завжди мене глибоко розчулює.

У неділю ввечері ми з Петером залізли на самісінький верх. Щоб було зручніше сидіти, ми

захопили кілька диванних подушок з нашої кімнати й всілися на ящик. Було страшенно тісно, ми сиділи притулившись одне до одного й спиралися на купу ящиків. Муші теж був тут, він наглядав за нами. Раптом за чверть дев'ята почувся свист ван Даана, він поцікавився, чи не брали ми Дусселевих подушок. Ми обоє підскочили й побігли донизу з подушками, з кицькою й із ван Дааном. Через цю подушку сталася ціла трагедія. Дуссель страшенно гнівався, що ми приховали одну з його подушок, яка слугувала йому за «нічну». Він боявся, що до неї налізуть блохи й через цю паршиву подушку поставив на вуха цілий дім. Щоб помститися, ми з Петером запхали йому до ліжка дві щітки для плаття — дуже жорсткі! Ми так реготали!

Та наше задоволення тривало недовго. О пів на десяту Петер постукав до нас і попросив тата терміново піднятися нагору й допомогти йому перекласти важку англійську фразу.

«Щось тут не так, — сказала я Марго, — він певно бреше!»

Було так, як я сказала. Виявляється, щойно до складу вдерлися злодюжки. Неймовірно швидко батько, Петер і ван Даан спустилися донизу. Мама, Марго, фру ван Даан і я почали чекати. Четверо жінок, страшенно переляканих, неодмінно мали поговорити. Ми розмовляли, аж раптом почули знизу якийсь стукіт. Тоді все змовкло. Годинник

показав три чверті на десяту. Ми всі зблідли, але сиділи тихо, було дуже страшно. Де ж наші чоловіки? Що це за стукіт? Може, вони б'ються зі злодіями? Десята година, кроки на сходах, заходить батько, блідий, схвильований, услід за ним — ван Даан.

«Гасить світло й тихцем — нагору, поліція може прийти в будинок».

Боятися не було коли. Світло погасло, я вхопила кофтинку, й ми опинилися нагорі.

«Що трапилося? Кажі швидше!»

Та розповідати не було кому, чоловіки знову спустилися донизу. О десятій хвилині на одинадцятую вони всі учотирьох піднялися нагору, двоє стали на чатах біля відчиненого вікна в Петеровій комірчині, двері в коридор замкнули, двері, що обертаються, замкнули. Нічну лампу завісили светром і лише тоді вони почали розповідати. Петер почув згори два гучних удари, побіг вниз і побачив, що ліворуч на дверях складу бракує великої шалівки. Він побіг нагору, попередив боєздатну частину нашої родини, й усі вчотирьох кинулися донизу. Коли вони спустилися на склад, то застали злодіїв у розпалі пограбування. Ван Даан не подумавши вигукнув: «Поліція!»

Переполох — грабіжники кинулися тікати. Наші чоловіки встановили на місце шалівку з дверей, щоб поліцейський патруль не помітив

отвору, аж раптом від сильного удару ногою шалівка знову вилетіла. Наша четвірка розгубилася від такого нахабства. Ван Даан і Петер були готові прибити мерзоту. Раптом ван Даан якомога дужче гепнув сокирою об підлогу — й ззовні все стихло. Вони знову хотіли встановити шалівку на місце, аж раптом — завада!

На вулиці стояли сусіди — чоловік і жінка, а промінь їхнього кишенькового ліхтаря почав обмацувати весь склад.

«Чорт забирай!» — вилаявся хтось із наших і... ролі помінялися: тепер вони вже не вдавали з себе поліцію, а поводитися як грабіжники. Усі четверо прокралися нагору. Петер швидко відчинив двері й вікна на кухні й у кабінеті, кинув телефон на підлогу, й вони зникли за нашими захисними дверима. Кінець першої частини.

Тепер це подружжя, напевне, повідомить поліцію. Це сталося в неділю, у перший день Пасхи. Другого дня у конторі теж не було нікого, й ми до вівторка боялись поворухнутися. Уяви собі — сидіти дві ночі й цілісінький день — і страшенно боятися! Ми ні про що не хотіли думати, сиділи у цілковитій темряві через те, що фру ван Даан погасила світло, розмовляли лише пошепки й від кожного шурхотіння сичали: «Тс-с! Тс-с-с!»

Пів на одинадцятую, одинадцята — жодного звуку. Тато й ван Даан заходили до нас по черзі.

Раптом у чверть на дванадцятую — шум знизу. Чутно було дихання кожного з нас, та ми не поворухнулися. Кроки в будинку, в кабінеті, на кухні, тоді — на наших сходах, хтось трусить нашу секретну шафу. Ці хвилини неможливо передати на словах.

«Тепер ми загинули!» — думала я й вже бачила, як нас усіх тієї ж ночі відвозять у гестапо. Шафу потрусили ще двічі, тоді щось впало й кроки почали віддалятися.

На якийсь час ми були врятовані. Нас усіх трусила лихоманка, я чула, як стукають чиїсь зуби, ніхто не міг вимовити жодного слова.

У будинку нічого не було чутно, але на майданчику поблизу нашої шафи, видніло світло. Чи не через те його увімкнули, що шафа видавалася підозрілою? Чи поліція забула погасити? А якщо хтось повернеться, щоб погасити його? Язики у всіх розв'язалися — в домі справді нікого не було, хоча, можливо, біля вхідних дверей чатував поліцай.

Ми ще тремтіли від страху й усім знадобилося... Та відра стояли на горищі, довелося скористатися металевим кошиком для паперів, що стояв у Петера. Першим пішов ван Даан, тоді — тато, мама страшенно соромилася й тато переніс судно до кімнати й ми з Марго, фру ван Даан, а тоді й мама скористалися ним. Попит на папір виріс, на щастя, у мене в кишені лежало кілька аркушків.

Судно смерділо, всі шепотілися, всі не трималися на ногах через утому — була вже дванадцята година.

«Лягай-но на підлогу й спи!»

Нам з Марго видали подушки й ковдри. Марго вляглася біля буфету, я — між ніжками стола. На підлозі запах був не такий нудотний, а тут іще фру ван Даан нишком принесла трохи хлорного вапна й судно прикрили ще однією старою хустиною.

Шепіт, запахи, страх, звуки — і весь цей час комусь треба на горщика. Спробуй засни! О пів на третю я так втомилася, що вже нічого не чула до опів на четверту. Прокинулась я від того, що фру ван Даан поклала голову мені на ноги.

«Дайте мені щось вдягнути!» — попрохала я, й мені видали — навіть не запитуй що саме! Вовняні штани поверх піжами, червоного светра й чорну спідницю, під нею — білі панчохи, а поверх — подерті шкарпетки!

Тут фру ван Даан сіла на стільця, ван Даан простягнувся на підлозі й поклав голову на мої ноги. Я почала думати про все й так тремтіла, що ван Даан не міг заснути. Я була готова до того, що зараз прийде поліція й нам доведеться сказати, що ми переховуємося. Або поліцаї виявляться добрими голландцями — і тоді ми врятовані, або це будуть нацисти — тоді варто спробувати підкупити їх грошима.

«Сховай-но ти приймача!» — зітхнула фру ван Даан.

«До печі його сховати, чи як! — відповів її чоловік. — Якщо вони знайдуть нас, то хай знайдуть і приймача».

«Тоді вони знайдуть і Анниного щоденника!» — промовив батько.

«Треба його спалити!» — запропонувала найбоягузливіша з-поміж нас. Ця мить була для мене такою ж страшною, як стукіт поліції біля шафи.

«Ні, тільки не щоденника! Мій щоденник загине тільки разом зі мною!»

На щастя, батько не відповів нічого.

Нема сенсу переказувати всі розмови, які я пам'ятаю, їх було так багато. Я втішала фру ван Даан, яка страшенно боялася. Ми розмовляли про втечу, про допити в гестапо, про те, що треба набратися мужності.

«Ми повинні поводитися наче солдати», фру ван Даан! Як кажуть на хвилях «Оранне», треба бути стійкими — за королеву, за батьківщину, за свободу, за правду й справедливість, якщо ми віримо в них. Найстрашніше, якщо ми всіх своїх рятівників потягнемо за собою у це жахіття!»

Ван Даан знову помінявся місцями з дружиною. Батько ліг біля мене. Чоловіки безперервно палили, зрідка чулося важке зітхання,

тоді знову комусь знадобився горщик, і так без кінця. Четверта, п'ята, пів на шосту. Я піднялася в Петерову комірчину. Ми прислухалися й сиділи біля відчиненого вікна так близько, що кожен відчував, як тремтить інший. Зрідка ми перемовлялися між собою й напружено слухали, що робиться навколо. Десь у сусідньому будинку підняли затемнення.

О сьомій наші чоловіки хотіли потелефонувати Коопхойсові й викликати когось сюди. Вони записали, що треба сказати по телефону. Вони страшенно ризикували — сторож біля зовнішніх дверей міг почути дзвінка, але небезпека повернення поліції була ще більшою. Ось такі пункти записали, щоб переказати Коопхойсові:

«Двері виламані. Поліція була в будинку, дійшли до дверей, що обертаються, далі не пройшли.

Грабіжникам, очевидно, щось стало на заваді, двері до складу зламані, грабіжники втекли крізь сад.

Передні двері зачинені. Кралер, напевно, вийшов крізь інші двері. Друкарські машинки сховані в чорній шафі у кабінеті.

Треба спробувати повідомити Хенка, взяти ключі в Еллі, увійти до контори під приводом, що треба погодувати kota».

Все минулося якнайкраще. Коопхойсові

потелефонували, друкарські машинки (вони стояли у нас) заховали до чорної шафи. Ми сиділи навколо стола й очікували на Хенка... або поліцію.

Петер заснув, ми з ван Дааном лежали на підлозі, аж раптом знизу почулися важкі кроки. Я тихо підвелася: «Це Хенк!»

«Ні, ні, це поліція!» — заперечив хтось.

Почувся стукіт у двері, умовний свист Міп! Фру ван Даан не витримала. Бліда, як полотно вона впала в крісло і якби напруга тривала ще секунду, вона б втратила свідомість.

Міп і Хенк увійшли й побачили нашу кімнату в розкішному вигляді! Чого був вартий один лише стіл. На ньому лежав розгорнутий кіножурнал, причому портрети гарненьких кінозірок були вимашчені джемом і залиті мікстурою від шлункового болю. Дві банки з-під джему, півтора буханця хліба, люстерко, гребінка, сірники, попіл, сигарети, тютюн, попільничка, дамське трико, кишеньковий ліхтарик, туалетний папір — все лежало безладною купою.

Звісно, Хенка й Міп зустріли захоплено й зі сльозами. Хенк полагодив отвір у дверях і зразу ж пішов, щоб попередити поліцію про пограбування. Міп знайшла під дверима записку від нашого нічного сторожа, який бачив отвір і вже повідомив до поліції. Хенк вирішив зайти до нього.

Я мала десь півгодини часу, щоб довести себе

до ладу. Ніколи я не бачила, щоб за півгодини всі так змінювалися. Ми з Марго застелили ліжка внизу, тоді помилися у вбиральні, почистили зуби й зачесалися. Тоді прибрали в кімнаті й знову піднялися нагору. Там вже все прибрали зі столу, ми принесли води, зварили каву, чай, приготували стіл до сніданку. Тато і Петер виляляли баняки й помили їх окропом з хлорним вапном.

Об одинадцятій ми сиділи за столом із Хенком, який вже повернувся, й помалу всі стали заспокоюватися. Ось що розповів Хенк:

«Дружина Слагтера, нашого нічного сторожа, розповіла мені — він сам зараз спить, — що під час обходу він помітив отвір у дверях, привів поліція й разом з ним обшукав весь дім. Він збирався у вівторок піти до Кралера й розповісти йому про зламані двері. В поліцейському відділку про пограбування не знали нічого, але все записали й збиралися прийти теж у вівторок. На зворотньому шляху Хенк випадково зайшов до нашого торговця овочами й розповів, що в контору залізли злодії».

«Знаю, знаю, — відповів той спокійно, — вчора ввечері ми з дружиною проходили повз ваш дім і побачили отвір у дверях. Дружина не хотіла затримуватися, та я посвітив кишеньковим ліхтариком і злодії зразу втекли. Та я про всяк випадок не став викликати поліцію, вирішив, що для вас це буде не до речі. Щоправда, я нічого не

знаю, але про дещо здогадуюся!»

Хенк подякував йому й пішов геть. Мабуть, цей чоловік здогадувався, що ми тут сидимо через те, що він приносить нам картоплю лише в час обіду. Мабуть, добрий чоловік!

Після того, як Хенк пішов собі й ми помили посуд, всі лягли спати — була перша година дня. За чверть третя я прокинулася й побачила, що Дуссель вже зник. Зовсім випадково я наскочила на Петера — обличчя мала геть заспане! — й ми з ним домовилися зустрітися внизу. Я трішки причепурилася й спустилася донизу.

«А ти наважишся піднятися на горище?» — запитав він. Я погодилася, взяла свою подушку й ми пішли нагору. Погода була чудова і, звісно ж, скоро почувся сигнал повітряної тривоги. Ми zostалися сидіти там, де сиділи, Петер пригорнув мене за плечі, я теж обхопила його рукою й ми спокійно сиділи, поки Марго не прийшла о четвертій, щоб покликати нас пити каву.

Ми з'їли хліб, випили лимонаду і вже почали жартувати й сміятися. Більше нічого особливого не трапалося. Ввечері я подякувала Петеру за те, що він найхоробріший з-поміж нас.

Жодного разу ще ми не були в такій небезпеці, як тієї ночі. Та бог зберіг нас. Подумай лише — поліція стояла перед нашою шафою, горіло світло, і все одно вони нічого не знайшли!

Коли почнеться висадка, бомбардування, кожен буде відповідати сам за себе. Але тут йшлося про долю наших добрих, ні в чому не винних друзів і хранителів.

«Ми врятовані! Не залишай нас і надалі без захисту!» — ось наша єдина молитва.

Після того випадку в нас багато що змінилося. Тепер Дуссель вже сидить не в кабінеті Кралера, а у ванній кімнаті. О пів на дев'яту і пів на десяту Петер робить обхід. Тепер його вікно вже не відчиняється ночами. Після пів на десяту не можна спускати воду в туалеті. Сьогодні ввечері має прийти столяр і поремонтувати двері складу як слід. Постійно тривають суперечки. Кралер дорікнув нам через необережність, Хенк теж каже, що в таких випадках нам ніяк не можна спускатися донизу. Цей випадок нагадав нам ще раз, що ми переховуємося, що ми — полонені євреї, прикуті до одного місця, що ми не маємо жодних прав, але маємо тисячу обов'язків. Тепер треба стримувати свої почуття, бути мужніми, стійкими, сприймати свою долю без нарікань, робити те, що здужаємо і сподіватися на бога. Адже закінчиться колись ця страшна війна, адже станемо ми колись знову людьми, а не лише євреями!

Хто поклав на нас цей тягар? Хто позначив нас, євреїв, поміж іншими народами? Хто змусив нас так страждати у всі часи? Бог створив нас

такими і бог нас порятує. І якщо ми пройдемо через усі випробування й усе-таки залишимося євреями, то ми, можливо, з народу приреченого перетворимося на приклад для всіх. Хтозна, можливо колись наша віра навчить добру людей в цілому світі, і через це — лише через це — ми повинні тепер страждати. Ми не можемо бути лише голландцями, англійцями, взагалі громадянами якоїсь країни, ми разом з тим повинні ще залишатися євреями, і ми залишимося ними.

Не втрачайте мужності! Треба лише усвідомлювати своє завдання й не скаржитися — вихід завжди є! Бог ще жодного разу не залишав мій народ напризволяще! У всі часи євреї залишалися живими! У всі часи євреям доводилося страждати, у всі часи вони мужньо трималися. Слабкі зникнуть, але сильні залишаться й не загинуть.

Цієї ночі я справді очікувала, що помру. Я чекала на поліцію й була готова померти, як солдат на полі бою. Я з радістю була готова пожертвувати собою за батьківщину, але тепер, коли я лишилася живою, найпалкіше моє бажання — стати після війни справжньою нідерландкою.

Мені подобаються нідерландці, подобається наша країна, подобається ця мова, я хотіла б тут працювати. І навіть якщо мені доведеться писати самій королеві, я не зупинюся, поки не досягну

свого!

Все менше й менше я тепер залежна від своїх батьків. Незважаючи на молодість, у мені більше життєвої снаги й у мене ясніше й точніше уявлення про правду й справедливість аніж у мами. Знаю, чого хочу, в мене є мета, власна думка, у мене власна віра, власна любов. Дайте мені бути такою, якою я є, і я буду щасливою. Я знаю, що я — жінка, жінка з сильною душею, з великою мужністю.

І якщо бог залишить мене живою, я досягну більшого, ніж досягла моя мама. Я не залишуся непоміченою. Я працюватиму у великому світі, працюватиму для людей.

Тепер я знаю, що мужність і життєрадісність — найважливіше в світі!

Анна.

П'ятниця, 14 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Ми дотепер у дуже нервовому стані. Здається, що Пім зараз вибухне. Фру ван Даан лежить у ліжку — застуджена, кривляється й вередує, її чоловік геть скиснув без сигарет. Дуссель втратив свої зручності й постійно бурчить.

Зараз все не слава богу. Вбиральня підтікає, кран водогону несправний. На щастя, завдяки нашим зв'язкам все це скоро полагождать.

Інколи мене тягне на сентиментальність — сама знаю! Але трапляється ж підстава для

сентиментальності. Коли ми з Петером вмоистимося десь, серед мотлоху й пилюки на ящику і сидимо так близьенько, обіймаємо одне одного за плечі й він бавиться пасмом мого волосся, а надворі дзвінко співають пташки, коли бачиш, як починають зеленішати дерева, а сонце кличе на волю, а небо таке синє, — о, тоді мені багато чого хочеться.

Та навколо — самі лише похмури й незадоволені пики. Постійні зітхання, постійні скарги, так, наче нам раптово стало набагато гірше. Так, але кожен сам винен у тому, що йому стає погано. Тут, у притулку, ніхто не дасть тобі гарного прикладу, кожен сам мусить намагатися стримувати свій поганий настрій. А тут щодня лише й чуєш: «Ох, швидше б це все скінчилося!»

Мене підтримує моя робота, моя надія, моє кохання, від цього я стала доброю й сильною.

Знаєш, Кіт, чогось я сьогодні трохи здуріла, сама не знаю, від чого. Написала тут бозна що, без усякого сенсу, і взагалі я серйозно сумніваюся, що колись моя писанина когось зацікавить.

«Сердечні зізнання гидкого каченяти» — ось як назвуть всю цю маячню. Так, панове Болкенстайн і Гербранді не знайдуть у моєму щоденнику нічого вартісного!

Анна.

Субота, 15 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

За одним переляком — зразу другий. Коли це припиниться нарешті? Справді, щоразу доводиться себе запитувати про це. Уяви собі, що сталося. Петер забув відсунути засув на зовнішніх дверях (на ніч ми його засовуємо), а замок на других дверях зіпсований. Через це Кралер з робітниками не міг потрапити до контори. Йому довелося піти до сусідів, звідтіля він виламав вікно на кухні й заліз через чорний хід. Він страшенно лютий через те, що ми могли вчинити таку дурницю. Маю тобі сказати, що Петер дуже засмучений. Коли мама за столом сказала, що вона шкодує його, він мало не розревівся. Взагалі-то, ми усі винні, зазвичай чоловіки перевіряють майже щодня чи відчинений засув, але саме сьогодні про це всі забули. Можливо, я потім спробую хоч трохи його втішити, мені так хотілося б допомогти йому.

Тепер кілька повідомлень про події, що сталися в нашому помешканні останніми тижнями.

Десь тиждень тому захворів Моффі, він зовсім затих і весь здригався. Міп рішуче закутала його в хустину, посадила до кошика й віднесла до ветеринарної клініки. Ветеринар дав йому ліки — очевидно, він мав якусь шлункову хворобу. Відтоді Моффі десь зник, він гуляє вдень і вночі, певно ходить до своєї коханої.

Тепер уночі знову відчиняють вікно на горіщі. Ми з Петером часто там сидимо.

За допомогою Коопхойса й олійної фарби наш туалет знову в порядку. Несправний кран замінили на новий. Цього місяця ми отримали вісім продуктових карток. Наші найновіші ласощі — пікулі. Та якщо не пощастить — у бляшанці виявиться всього лиш два-три огірки у гірчичному соусі. Овочів ми взагалі не маємо, лише салат і салат. Тепер наше харчування складається з картоплі під ерзац соусом.

Важкі, тривалі бомбардування.

У Гаазі бомба поцілила в ратушу — знищено багато документів. Тепер усім голландцям слід отримати нові паспорти.

Ну, на сьогодні досить!

Анна.

Недільного ранку, біля одинадцятої. 16 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Запам'ятай учорашній день назавжди — його не можна забути, бо це найважливіший день мого життя. Та й для будь-якої дівчини день, коли її поцілували вперше, — найважливіший! От і у мене так само. Того разу, коли Брам поцілував мене у праву щоку, не зараховано і коли містер Уокер поцілував мені руку — теж не зараховується.

То слухай же, як мене вперше поцілували.

Учора ввечері, години о восьмій, я сиділа з Петером на його канапі, й він пригорнув мене за

плечі.

«Давай трішки посунемося, — сказала я, — бо я постійно б'юся головою об ящик».

Він відсунувся майже в самий куток. Я просунула руку під його рукою й обхопила його, а він ще міцніше пригорнув мене за плечі. Ми з ним часто сиділи поряд, та ніколи ми не були так близько, як цього вечора. Він так міцно пригорнув мене до себе, що моє серце закалатало на його грудях. Та потім стало ще ліпше. Він все дужче пригортав мене до себе, поки моя голова не схилилася йому на плече, а його голова притулилася до моєї. А коли хвилин за п'ять я знову сіла прямо, він швидко взяв мою голову обома руками і знову пригорнув мене до себе. Мені було так добре й так чудово, я не могла вимовити жодного слова, лиш насолоджувалася цією хвилиною. Він трохи незграбно погладив мене по щоці, по плечу, бавився моїми кучерями й ми не ворушилися, притиснувши голови одне до одного. Не можу висловити тобі, Кітті, почуття, що переповнило мене! Я була щаслива, й він, начебто, теж. О пів на дев'яту ми підвелися й Петер почав одягати гімнастичні туфлі, щоб не тупати, як обходитиме дім. Я стояла поруч. Як це так несподівано сталося, сама не знаю, та перш, ніж зійти донизу, він поцілував моє волосся десь між лівою щокою й вухом. Я збігла донизу не

озираючись і... мрію про нинішній вечір.

Анна.

Понеділок, 17 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Як ти вважаєш, чи не гніватимуться тато й мама через те, що я сиджу на дивані й цілуюся з хлопчиком, причому йому сімнадцять років, а мені ще не виповнилося п'ятнадцять? Власне кажучи, я не думаю, що це недобре, тут треба вірити лише собі. Мені так спокійно, так добре сидіти, обійнявшись із ним і мріяти, мені перехоплює подих, коли його щока притуляється до моєї, мені так радісно, що хтось чекає на мене!

Але є тут, звісно, певне «але» — чи зупиниться Петер на цьому? Звичайно, я не забула його обіцянки, але... але все-таки він — хлопець!

Дуже добре розумію, що для мене все це занадто рано, мені всього лише виповниться п'ятнадцять, — а я вже роблю все, що захочу, — мабуть, для інших людей це незбагненно. Я майже впевнена у тому, що Марго ніколи не стала б цілуватися з хлопцем, якби не йшлося про заручини чи весілля. А з Петером ми таких планів не будемо. Мама, мабуть, теж не торкалася жодного чоловіка до тата. І що б сказали мої подружки, якби дізналися, що я лежала в Петєрових обіймах, на його плечі, моє серце калатало на його грудях і його щока притискалася до моєї?

Ах, Анно, який сором! Ні, відверто кажучи, нічого поганого я в цьому не бачу. Ми тут сидимо в чотирьох стінах, відрізані від цілого світу, настрашені й стривожені, особливо останнім часом. Чому ж ми мусимо віддалятися, якщо кохаємо одне одного? Для чого нам чекати, поки ми виростемо? Навіщо постійно запитувати самих себе?

Я все взяла на себе, я за себе відповідаю. Він ніколи не засмутить мене, не зробить мені боляче. Чому ж мені тоді не послухати свого серця, не дати

щастя нам обом? І все-таки ти, Кітті, мабуть, відчуваєш мої сумніви? Мабуть, мені через вроджену відвертість важко приховувати... Як ти вважаєш, чи повинна я все розповісти татові? Чи вважаєш ти, що нашу таємницю можна розкрити перед кимось третім? Адже тоді зникне вся наша ніжність. І чи заспокоюсь я, коли розповім? Треба буде порадитися з «ним».

Так, мені б дуже хотілося говорити з «ним» багато про що, бо немає сенсу тільки пестити одне одного. Потрібна велика довіра, щоб ділитися всім, а усвідомлення того, що ми віримо одне одному, зробить нас обох ще сильнішими!

Анна.

Вівторок, 18 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

У нас все добре. Щойно тато сказав, що до двадцятого травня можна очікувати потужних операцій як у Росії, так і в Італії й на Заході. Чим довше ми тут сидимо, тим важче мені уявити наше звільнення. Учора ми з Петером нарешті завели розмову, яку відкладали приблизно вже днів з десять. Я розповіла йому про всі наші дівочі таємниці й не вагаючись торкнулася найінтимніших моментів. Вечір скінчився поцілунком — майже що в губи. Слово честі, це неймовірне відчуття!

Можливо, я колись візьму з собою нагору зошита, до якого виписую все, що мені

подобається, й ми нарешті читатимемо разом ці чудові слова. Мені недостатньо лише обіймів. Хотілося б, щоби й він це розумів.

Після мінливої погоди настала чудова весна. Квітень просто неймовірний, не надто холодний і не дуже спекотний, зрідка йдуть невеликі дощі. Наш каштан зовсім зелений, де не де вже з'явилися маленькі свічечки. У суботу Еллі подарувала нам величезне задоволення. Вона принесла квіти — три пучечки нарцисів, а для мене — гарненькі блакитні гіацинти.

Треба робити алгебру! До побачення, Кітті!

Анна.

Середа, 19 квітня 1944 р.

Любий друже!

Що може бути краще на світі, ніж визирати з відчиненого вікна на природу, слухати, як співають птахи, відчувати сонце на щоках і, обійнявши любого хлопця, стояти мовчки, міцно пригорнувшись одне до одного? Не вірю, що це погано, від цієї тиші всередині мене світлішає. Ах, якби лише ніхто її не порушував — навіть Муші!

Анна.

П'ятниця, 21 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора я пролежала цілий день — боліло горло. Та я страшенно нудилася, і, оскільки температури не було, я сьогодні вже підводжуся.

Сьогодні виповнилося вісімнадцять років її високості принцесі Єлизаветі Йоркській. На Бі-бі-сі передавали, що її ще не оголосили повнолітньою, як це зазвичай прийнято в королівських родинах. Ми всі загадуємо — з яким принцом одружиться ця красуня, та дотепер нікого придатного не знайшли. Можливо, її сестра, принцеса Маргарет-Роз, колись одружиться з бельгійським принцом Бодуеном.

Тут у нас одна біда за іншою. Щойно полагодили вхідні двері, як знову вийшов на сцену той працівник складу. Ймовірно, він крав картопляне борошно, а тепер хоче всю провину скласти на Еллі. Весь наш притулок, як ти розумієш, схвильований. Еллі сама не своя від люті.

Хочу надіслати до якогось журналу своє оповіданнячко — може надрукують, звісно, під псевдонімом.

До скорої зустрічі, darling!¹⁸

Анна.

Вівторок, 25 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Ось майже десять днів, як Дуссель не розмовляє з ван Дааном — і все через те, що після нальоту ми застосували цілу купу запобіжних заходів, через які йому незручно. Він запевняє, що

¹⁸ Дорога (англ.).

ван Даан на нього накричав.

«Все тут робиться нишком, — сказав він мені. — Доведеться поговорити з твоїм батьком».

Йому не дозволили в суботу ввечері й у неділю сидіти в конторі, а він все одно туди пішов. Ван Даан розлютився, і тато спустився донизу, щоб поговорити з Дусселем. Звісно, той відшукав тисячу відмовок, але тата не так просто обвести навколо пальця. Тепер тато теж майже з ним не розмовляє через те, що Дуссель його образив. Ми не знаємо, що він йому сказав, але, мабуть, щось дуже образливе.

Я написала дуже непогане оповідання, воно має назву «Блеррі, першовідкривач світу». Моїм трьом слухачам оповідання дуже сподобалося.

Я ще все дуже застуджена й заразила Марго й тата з мамою. Хоча б Петер не підхопив нежитю! Він хотів мене поцілувати й сказав, що я — його «Ельдорадо»! Ні, дорогий мій хлопче, нічого не вийде! А все ж таки, який він милий!

Анна.

Четвер, 27 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Сьогодні зранку фру ван Даан в поганому настрої, весь час скаржиться на застуду, на те, що немає крапель, що набридло сякати носа. Постійно ние — їй і сонце не світить, і висадка запізнюється, і з вікон майже нічого не видно... Ми страшенно

сміялися з неї, і, оскільки не все так погано, то вона почала сміятися разом з нами.

Читаю книгу «Карл П'ятий». Автор — професор Геттінгенського університету, працював над цією книжкою сорок років. За п'ять днів я прочитала вже 50 сторінок, більше неможливо. А книга має 598 сторінок, от ти й порахуй, як довго я її читатиму! І це не все, ще є друга частина. Зате дуже цікаво!

Шкільна програма порівняно з тим, що я роблю за день — просто дурниці! Спочатку я перекладала з голландської на англійську уривок про останню битву Нельсона. Тоді вчила про Північну війну (1700–1721 роки), про Петра Великого, Карла XII, Августа-Станіслава Лещинського й Мазепу, про Бранденбург, Верхню Померанію, Нижню Померанію, Данію — й разом з тим усю хронологію, що додається. Потім я висадила в Бразилії, читала про тютюнові плантації, про перевиробництво кави, про мешканців Ріо-де-Жанейро — їх півтора мільйони, про Пернамбуко й Сан Паоло, не кажучи вже про Амазонку. Тут таки прочитала про негрів, білих, мулатів і метисів, про те, що там більш ніж п'ятдесят відсотків неписьменних і лютує малярія. Оскільки я ще мала трохи часу, я вивчила родовід: від Яна Старшого, Вільгельма Людовіка, Ернста Казимира й Генріха Казимира I до маленької

принцеси Маргарет-Франциски, яка народилася 1943 року в Оттаві.

12 годин. На горищі я продовжила уроки, а саме — вчила історію церкви... бррр! — до першої!

О другій нещасна дитина знову сіла працювати (гм-гм). На черзі — вузьконосі й широконосі мавпи. Ну, Кітті, скажи-но мені швидко, скільки пальців у гіпопотама? Потім — біблія, Ноїв ковчег, Сим, Хам, Яфет, а далі — знову «Карл П'ятий». Далі англійська з Петером: читали «Полковника» Теккерея. Тоді запитала у нього французькі вокабули й порівняльну характеристику Місісіпі й Міссурі. На сьогодні досить! Прощай!

Анна.

П'ятниця, 28 квітня 1944 р.

Люба Кітті!

Ніколи не забуду свій сон про Петера Васселя. Варто мені згадати про нього, як я знову відчуваю його щоку біля моєї, знову переживаю це чудове відчуття. З Петером (тутешнім) я теж переживала це відчуття, але не так дуже... до учорашнього дня, коли ми сиділи на канапі поряд і, як завжди, міцно обійнявшись. Аж раптом та, колишня Анна зникла і з'явилася друга Анна. Та, друга Анна, в котрій відсутня легковажність і веселощі — вона лише прагне кохати, прагне бути лагідною.

Я сиділа притиснувшись до нього й відчувала, як виповнюється серце. Сльози підступили до очей,

покотилися обличчям прямо на його куртку. Чи він помітив? Жодним рухом він себе не виказав. Чи відчуває він те, що відчуваю я? Він не вимовив майже жодного слова. Чи знає він, що поруч із ним — дві Анни? Скільки запитань, а відповіді нема!

О пів на десяту я підвелася, підійшла до вікна, де ми завжди прощаємося. Я ще вся тремтіла, я була тією, другою Анною. Він підступив до мене, я обхопила його шию руками й поцілувала у ліву щоку. Та коли я хотіла поцілувати його й у праву, мої губи зустрілися з його губами. В сум'ятті ми притиснулися губами ще раз, ще і ще, без кінця!

Як Петер потребує ласки! Він вперше збагнув, що таке дівчина, вперше зрозумів, що у цих «чортенят» також є серце, що вони зовсім інші, коли залишаєшся з ними наодинці. Вперше в житті він віддав свою дружбу, всього себе, — адже він жодного разу в житті не мав друга, не мав подруги. Тепер ми знайшли одне одного. Я теж не знала його, я теж не мала коханого, а тепер маю.

Та мене безперестанку хвилює питання: «Чи добре це, що я так піддаюся, що у мені стільки ж запалу, стільки ж жаги, як і в Петера? Чи можна мені, дівчині, давати собі волю?»

І на це є лише одна відповідь:

«Я так сумувала, так довго сумувала, я була такою самотньою — і от я знайшла втіху й радість!» Вранці ми такі, як завжди, й удень так

само, але ввечері вже ніяк не стримати нашого потягу одне до одного, не можна не думати про блаженство, про щастя кожної зустрічі. Отут ми належимо лише самим собі. І щовечора, після поцілунку на прощання, я хочу піти, піти скоріше, щоб не дивитися в його очі, тікати, тікати, тікати, залишитися на самоті в темряві!

Та лише варто мені спуститися на чотирнадцять сходинок — і куди я потрапляю! До яскраво освітленої кімнати, де розмовляють, сміються, починають мене розпитувати, — й мені треба відповідати так, щоб ніхто нічого не помітив.

Моє серце надто переповнене, щоб зразу звільнитися від того, що я пережила вчора ввечері. Та ніжна й сумирна Анна нечасто прокидається в мені, але тим важче зразу вигнати її за двері. Петер глибоко зачепив мене, так глибоко, як ніхто й ніколи, хіба що уві сні! Петер захопив мене цілком, він вивернув все в мені навиворіт. Не дивно, що після таких потрясінь кожній людині треба заспокоїтися, прийти до тями, відновити внутрішню рівновагу. О Петере, що ти робиш зі мною? Чого ти хочеш від мене? Що буде далі? Ах, тепер я розумію Еллі, тепер, коли я все це відчуваю сама, я розумію її сумніви. Якби я була старшою й він захотів зі мною одружитися — що б я йому сказала? Анно, будь чесною! Заміж за нього ти б не пішла, але й відмовитися від нього так важко! Петерів характер

ще не утвердився, у ньому недостатньо енергії, надто мало мужності й сили. Він ще дитина, душею він анітрохи не старший за мене, й дужче за все на світі він прагне до спокою, прагне до щастя.

Невже мені лише чотирнадцять років? Невже я просто нерозумне дівчисько, школярка? Невже я й справді така недосвідчена у всьому? Та я маю більше досвіду, ніж інші, я зазнала такого, що у моєму віці мало хто зазнає. Боюся себе, боюся, що надто швидко піддамся пристрасті, а як тоді поводитимуся з іншими хлопцями? Ах, як мені важко, як змагаються у мені розум і серце, як треба вивільнити їх — кожного в свій час! Та чи впевнена я, що зможу правильно обрати цей час?

Анна.

Вівторок, 2 травня 1944 р.

Люба Кітті!

В суботу ввечері я запитала Петера, чи не розповісти татові про нас, Петер трохи пом'явся й сказав, що це правильно. Я зраділа — ще один доказ його внутрішньої чистоти. Я спустилася донизу, зразу пішла з батьком по воду й уже на сходах сказала йому:

«Тату, ти, звичайно ж, розумієш, що коли ми з Петером разом, ми не сидимо на відстані одного метра одне від одного. Як ти вважаєш, це погано?»

Батько відповів не зразу, а потім сказав:

«Ні, Анно, нічого поганого тут немає, але

все-таки тут, коли живеш так близьенько, слід бути обережнішим».

Він ще щось таке казав, і ми пішли нагору. А в неділю вранці він покликав мене до себе й сказав:

«Анно, я ще раз все обміркував (на цьому місці я злякалася). Власне кажучи, тут, у притулку, це не дуже добре. Я ж вважав, що ви з Петером просто товариші. Петер у тебе закоханий?»

«Анітрохи!» — відповіла я.

«Бачиш, Анно, ти знаєш, що я вас чудово розумію, але ти мусиш бути стриманішою й не надто заохочувати його. Не ходи нагору так часто. Чоловік у цих стосунках завжди активніший, жінка повинна його стримувати. Там, на волі, — інша справа. Там ти зустрічаєшся з іншими хлопцями й дівчатами, можеш гуляти, займатися спортом, взагалі, чим завгодно. Та якщо ви тут надто багато часу проводите разом, а потім тобі це перестане подобатися, все буде набагато складніше. Будь обережнішою, Анно, не сприймай ваші стосунки всерйоз».

«Та я й не сприймаю, тату. І потім Петер — дуже порядний, гарний хлопець».

«Так, але характер має нестійкий, на нього легко вплинути і в гарний і в поганий бік. Сподіваюся, заради нього самого, що він залишиться гарним, тому що в основному він порядна людина».

Ми ще поговорили й домовилися, що батько поговорить і з Петером. У неділю після обіду, коли ми сиділи нагорі, Петер запитав:

«А ти розмовляла з батьком, Анно?»

«Так, — сказала я, — я тобі все розповім. Нічого поганого він не бачить, але вважає, що тут, де ми живемо в такій тисняві, між нами легко може статися розрив».

«Але ж ми домовилися — не сваритися, і я твердо вирішив, що так і буде».

«Я теж, Петере, але батько думав, що в нас усе по-іншому, що ми просто товариші. А ти вважаєш, що цього вже не може бути?»

«Вважаю, що може. А ти?»

«І я теж. Я сказала батькові, що довіряю тобі. І я по-справжньому довіряю тобі, Петере, цілком довіряю, як татові, і я вважаю, що ти заслуговуєш на довіру, правда?»

«Сподіваюся». (Тут він зашарівся й засоромився).

«Я вірю в тебе, вірю, що ти маєш гарний характер, що ти далеко підеш у житті».

Ми розмовляли ще багато про що, потім я сказала:

«Коли ми звідси вийдемо, тобі, мабуть, діла до мене не буде, так?»

Він увесь спалахнув: «Неправда, Анно! Ти не смієш так про мене думати!»

Тут мене покликали...

У понеділок Петер розповів мені, що батько розмовляв з ним.

«Твій батько вважає, що з товариських стосунків може вирости закоханість, але я йому сказав, що він може покластися на нас».

Тепер тато хоче, щоб я менше ходила вечорами нагору, та я на це не згодна. І не лише через те, що мені подобається бувати в Петера, — я пояснила батькові, що довіряю Петеру. Так, я йому довіряю й хочу це довести. А як же доведеш, якщо я через недовіру сидітиму внизу?

Ні, піду нагору до нього!

Разом з тим, драма з Дусселем завершилася. В суботу за вечерею він виголосив гарну, старанно обмірковану промову голландською, просячи вибачення. Мабуть, Дуссель цілий день готувався до цього «уроку». Його день народження ми відсвяткували в неділю дуже тихо. Від нас він отримав пляшку вина врожаю 1919 року, від ван Даанів (тепер вони вже могли йому зробити подарунок!) він отримав бляшанку з пікулями й пакуночок лез для гоління, від Кралера — лимонний джем, від Міп — книгу й від Еллі — горщик з квітами. Він кожному з нас дав варене яйце.

Анна.

Середа, 3 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Спочатку — новини за тиждень. У справах політичних — перерва, нічого, буквально нічого нового не сталося. Тепер я починаю помалу вірити, що висадка все ж станеться. Адже не можна примушувати росіян воювати за всіх! Втім, там зараз також тиша.

Коопхойс вже щодня буває в конторі, він дістав Петеру нову пружину для дивана і тепер Петер мусить стати драпірувальником, що йому, сама розумієш, не надто подобається. Коопхойс приніс нам порошок від котячих бліх. Так, я тобі не розповідала, що наш Моффі зник? Від минулого четверга він зник безслідно. Мабуть, він давно в котячому раю — якийсь «друг тварин» з апетитом його з'їв. А може з його шкурки зробили дитячу шапку? Петер страшенно сумує.

Від суботи ми снідаємо о пів на дванадцятую. Вранці видають лише трішки каші — і все! Таким чином ми скоротили наші трапези. Сьогодні в нас була кольрабі, щоправда трішки підгнила. Салат, шпинат і кольрабі — більше нічого нема й разом з тим погана картопля — чудове поєднання!

Більше ніж два місяці в мене не траплялося «нездоров'я», в суботу знову сталося. І хоча це огидно й незручно, я рада, що в мене все гаразд.

Ти, звісно ж, розумієш, що тут все частіше запитуєш у відчай: «Чому, для чого війна взагалі?»

Чому люди не можуть жити мирно? До чого ці страшенні руйнування?»

Ці питання цілком зрозумілі, але дотепер ніхто не зміг дати вичерпної відповіді. Так, чому в Англії постійно будують величезні літаки, винаходять важкі бомби й у той же час зводять якісь химерні будинки? Чому щоденно витрачають мільйони на війну, а на медичну допомогу, на мистецтво, та й на бідних не можна виділити жодного centa? Чому люди повинні голодувати, тоді як в інших частинах світу гниють продукти? Чому люди такі дурні?

Не вірю, що винуватими у війні є лише керівні діячі, лише уряди й капіталісти. Ні, маленькі люди, очевидно, також винні, інакше цілі народи не брали б у ній участі. Очевидно, що в людині закладена пристрасть до знищення, пристрасть вбивати, різати, скаженіти, і, поки все людство не зміниться цілком, війни триватимуть. Все, що вибудовано, вирощено, створено буде розтоптане й знищене і людству доведеться все починати спочатку.

Мій настрої часто буває понурим, та я не вішаю носа. Нашу втечу я розглядаю як небезпечну пригоду, в ній є романтика й зачарування. Раз і назавжди я вирішила для себе жити зовсім іншим життям, аніж те, яким живуть всі дівчата, та й потім не занурюватися в буденне існування домогосподарки. Теперішнє життя — гарний

початок, у ньому багато цікавого, й навіть у найнебезпечніші хвилини, в будь-якій ситуації я бачу кумедний бік і мимоволі сміюся з нього.

Я ще дівчинка, і в мені, поза сумнівами, є багато невиявлених рис характеру, але я молода, я сильна, я цілком усвідомлено ставлюся до цієї незвичайної пригоди. Для чого ж увесь день скиглити? Мені перепало чимало — легкий характер, життєрадісність, сили. Я відчуваю, що расту духовно щодня, я відчуваю близькість звільнення, бачу, яка чудова природа, які гарні люди оточують мене. Для чого ж впадати у відчай?

Анна.

П'ятниця, 5 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Батько незадоволений мною. Він вважав, що після нашої недільної розмови я сама припиню щовечора ходити нагору. Він не бажає «обжиманців». Чути не можу цього слова! Вистачить і того, що ми про це розмовляли, ні, обов'язково треба все спаскудити. Сьогодні ж поговорю з ним. Марго дала мені слухну пораду. Послухай, що я приблизно скажу йому:

«Батьку, мені здається, що ти чекаєш на мої пояснення, і я теж хочу дещо з тобою прояснити. Мабуть ти розчарований, ти очікував, що я стану більш стриманою. Напевне, ти хочеш, щоб я була схожа на інших чотирнадцятирічних дівчат. Але ти

неправий!

Відтоді, як ми тут, тобто від липня сорок другого року і ще до недавнього часу — кілька тижнів тому, мені було по-справжньому важко. Якби ти знав, як часто я плакала вечорами, якою я була нещасною, якою самотньою я себе відчувала, ти б зрозумів, звідки в мене бажання бувати нагорі. Не за один день я домоглася того, чого досягнула зараз, не зразу я змогла жити зовсім без матері, без будь-чиєїсь підтримки. Моя нинішня самотійність вартувала мені великих зусиль і солоних сліз. Можеш сміятися, можеш мені не вірити — все одно це нічого для мене не змінить. Знаю, що я — людина, яка може сама себе захистити, й не відчуваю щодо вас жодної відповідальності. Я лише через те розповіла про все, щоб ти не думав, нібито я хочу щось приховати, та за свої вчинки відповідаю лише я сама.

Коли мені було так важко, ви всі — і ти також — заплющували очі й нічого не хотіли слухати. Ти мені ніяк не допоміг, навпаки, постійно повчав мене, щоб я не була зухвалою. Так, я була зухвалою, щоб не почуватися нещасною, я бешкетувала, щоб постійно не прислухатися до внутрішнього голосу. Я півтора роки ламала комедію, щодня, ніколи не скаржилася й не полишала цю роль. Дотепер я боролася й трималася, і нарешті все здолала. Й душею й тілом

я стала самостійною, мені більше не потрібна мама, я зміцніла у цій боротьбі, стала сильною.

І тепер, коли я домоглася всього, коли я вийшла на дорогу, я хочу йти своїм шляхом, тим шляхом, який вважаю за правильний. Ти не можеш, не повинен ставитися до мене, як до чотирнадцятирічної дівчинки. Від важких незгод я стала старшою, я не буду каятися у своїх вчинках і буду чинити так, як вважаю Найправильнішим.

Ти не втримаєш мене своєю зверхньою добротою. Або ти мені заборониш геть усе, або будеш довіряти мені цілком і повністю. Лише залиш мене в спокої!»

Анна.

Субота, 6 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора перед вечерею я поклала татові в кишеню листа, у котрому було написано все, що я тобі вчора розповіла. Він прочитав його й цілий вечір не міг заспокоїтися — так мені сказала Марго, коли я мила посуд нагорі. Бідолашний Пім, власне, я повинна була передбачити наслідки, які спровокує моє послання. Він такий вразливий! Я зразу сказала Петеру, щоби він не питав мене нічого, Пім ще також нічого не казав. Станеться розмова чи ні?

Тут все йде ні туди й ні сюди. Складно вірити у те, що нам розповідають про ціни й про людей на волі: чверть кіло чаю коштують 350 гульденів,

півкіло кави — 80 гульденів, півкіло масла — 35, яйце — один гульден 45 центів. За сто грамів болгарського тютюну платять 14 гульденів. Всі спекуюють на чорному ринку, кожен розсильний чимось торгує. Наш пекар дістав нам нитки для штопання, крихітний клубочок за 90 центів, молочар дістає продовольчі картки, трунар продає сир. Щодня чути про пограбування, убивства й крадіжки, у котрих, крім професійних злодюг, бере участь поліція й охорона. Кожен хоче чимось напхати живота, і, оскільки підвищувати платню заборонено, люди вдаються до шахрайства.

У поліції зі справ неповнолітніх роботи по шию. Щодня невідомо куди зникають п'ятнадцяти-, шістнадцяти- й сімнадцятирічні дівчата, а іноді й старші.

До побачення! (Власне кажучи, це неточно. Англійське радіо завжди закінчує словами: «До наступної передачі!») Отже, я повинна писати: «До наступного запису!»).

Анна.

Неділя, ранок 7 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора я мала довгу розмову з батьком. Я страшно ревіла, він також плакав. Знаєш, Кітті, що він мені сказав?

«За все своє життя я отримав чимало листів, але цей — найогидніший! Ти, Анно, ти, яку так

люблять батьки, які завжди готові допомогти тобі й завжди захищають тебе за будь-яких обставин, ти кажеш, що не маєш щодо нас жодної відповідальності, ти вважаєш себе покинутою й самотньою? Ні, Анно, ти чиниш величезну несправедливість. Можливо, ти думала не так, але написала ти саме так. А ми не заслуговуємо на такі дорікання».

Еге, я вчинила страшну помилку, це найгірше, що я зробила за все своє життя. А всі мої сльози й плачі суто показові, мені хотілося, щоби він мене пожалів. Звісно, в мене було чимало лиха, та звинувачувати у цьому доброго Піма, того, хто все зробив для мене і продовжує робити — це більше ніж підлість.

Добре, що мене зіштовхнули з моїх недосяжних висот, добре, що моя пихатість отримала потиличника, — надто рано я почала вважати себе бозна ким. Зовсім не факт, що всі вчинки фрекен Анни є досконалими. Якщо ти здатен завдати такого болю людині, та ще й людині, про яку ти постійно кажеш, що її любиш, отже ти нікчема, просто нікчема! Й більш за все мене присоромило те, як тато мені все пробачив. Він сказав, що кине листа в піч, і такий ласкавий зі мною, такий милий, нібито сам у чомусь винен. Так, Анно, тобі ще багато чому треба навчитися. Почни-но з цього, замість того, щоб позирати

зверхньо на інших чи звинувачувати їх.

Мене спіткало чимало труднощів, та хіба у моєму віці таке трапляється не з усіма? Часто я ламала комедію, сама того не усвідомлюючи. Я почувалася самотньою, та все ж майже ніколи не зазнавала відчаю. Мені має бути соромно — і я відчуваю глибокий сором!

Що сталося, того не повернеш, але треба намагатися, щоб цього не сталося знову. Почну жити спочатку, тепер мені буде простіше, тому що в мене є Петер. За його підтримки я все можу! Тепер я не самотня, він кохає мене, а я — його, у мене є книжки, історичні праці, щоденник, я не потворна, не дурненька, життєрадісна й хотіла б стати гарною людиною.

Так, Анно, ти чудово розуміла, що твій лист жорстокий і несправедливий, та все ж ти ним пишалася! Та я знову братиму приклад з батька, і я неодмінно виправлюся!

Анна.

Понеділок, 8 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Чи розповідала я тобі про свою родину? Начебто не розповідала — тож слухай. Батькові батьки були страшенно багаті. Його батько сам проклав собі дорогу, його мати походила з дуже багатого і впливового дому.

І тато в молодості жив, як усі сини багатіїв:

бали щотижня, гості, святкування, гарні дівчата, обіди, прийоми... Та всі їхні капітали щезли під час інфляції після першої світової війни. Тато отримав першокласне виховання й учора страшенно реготав: за столом він вперше за свої 55 років вишкрібав ложкою залишки з кухонного горщика.

Мама теж походила з багатії родини і ми часто, роззявивши рота, слухали розповіді про весілля, на яких бувало по 250 гостей, про бали й звані обіди. Зараз нас у жодному сенсі не можна назвати багатими, та я більш за все сподіваюся, що після війни все налагодиться. Повір, я маю ні за що те буденне життя, про яке мріють мама й Марго. Я б поїхала на рік до Парижа чи до Лондона, щоб вивчати мови й історію мистецтв. Не те що Марго, яка хоче стати медичною сестрою в Палестині! І я люблю думати про гарні плаття, про цікавих людей, хочу багато бачити, багато пережити — я тобі завжди про це казала. А мати для цього трохи грошенят теж зовсім непогано.

Сьогодні вранці Міп розповідала нам, як вона була у гостях на весіллі. Наречений і наречена — з багатих родин, і все було дуже бучно. Ми навіть позаздрили, коли Міп нам розповідала, як смачно їх годували: подавали овочевий суп з м'ясними фрикадельками, грінки з сиром, салат з яйцем, ростбіф, печиво, вино й сигарети — і всього страшенно багато!!! (І звісно ж, все з чорного

ринку). Міп випила десять чарок вина! Ось вам і противниця алкоголю! А якщо Міп стільки випила, то що казати про її чоловіка — мабуть, заклав за комір чималенько! Всі, звичайно ж, дуже веселилися. Там було двоє поліцаїв з міської поліції, вони всіх фотографували. Як бачимо, Міп ніколи не забуває про своїх «підопічних»: вона записала прізвища й адреси тих людей на випадок, якщо раптом щось станеться і їй знадобляться чесні голландці. Міп розповідала про всі ці смачні речі нам, яким на сніданок дають лише дві-три ложки каші, й ми потім не знаємо, куди сховатися від голоду, нам, які щодня їдять напівсирий шпинат (через вітаміни) й напівгнилу картоплю, розповідає це нам, які набивають порожні шлунки салатом, кольрабі й шпинатом, неодмінним шпинатом, постійним шпинатом, самим лише шпинатом! Можливо, ми від нього станемо силачами, як матрос Папай¹⁹, хоча це малоймовірно!

Так, якби Міп узяла нас із собою на той вечір, то для інших гостей, мабуть, нічого б не залишилося! Та якби ти знала, як ми оточили Міп і ловили кожне її слово, наче ми жодного разу в житті не чули ні про елегантних людей, ні про добру їжу! І це онуки мільйонера! Еге, он як все перевернулося на білому

¹⁹ Матрос Папай — герой діснеєвських мультфільмів.

світі!

Анна.

Вівторок, 9 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Казка «Фея Еллен» вже готова. Я переписала її на доброму папері, розмалювала заголовок червоним чорнилом, акуратно переплела — вийшло дуже гарно. Та чи не надто це маленький подарунок татові на день народження? Сама не знаю. Мама й Марго написали йому вірша.

Сьогодні вдень Кралер повідомив нам, що фру Б. — колишня завідувача відділом реклам фірми з наступного тижня збирається щодня з'являтися до контори на всю обідню перерву. Уяви собі, що тоді буде: нагору до нас ніхто не зможе приходити, картоплю треба приносити в інший час, Еллі не зможе снідати у нас, нам усім не можна буде ходити до вбиральні, буде неможливо навіть поворушитися й таке інше, таке інше.

Ми вигадували всілякі причини, щоб позбутися від неї. Ван Даан запропонував підсипати їй до кави проносного — можливо, це допоможе.

«Ні, — сказав Коопхойс, — заради бога, не треба, бо вона не злізе з трона!»

Страшений регіт. «З трона? — перепитала фру ван Даан. — А це таке?»

Їй пояснили. «Хіба так кажуть?» — перепитала вона наївно.

«Лише уяви собі! — хихикнула Еллі. — Раптом вона в універмазі Б'єнкорф запитає, де у них трон?»

Дуссель щодня рівно о пів на першу всідається на трон — якщо це має таку гарну назву!

Сьогодні я сміливо написала на шматку паперу:

Розклад використання WC для пана доктора!

Вранці : з 7.15 до 7.30.

Вдень : Після першої.

Далі : — за бажанням!

Я прикріпила цього папірця на дверях вбиральні, коли він там ще засідав. Треба було мені ще додати:

«За порушення правил — двері зачиняються!» — через те, що наша вбиральня зачиняється й ззовні й зсередини.

Ах, Кітті, погода така чудова; якби я лише могла вийти погуляти!

Анна.

Середа, 10 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора після обіду ми сиділи нагорі й вчили французьку, аж раптом мені здалося, що я чую, як за моєю спиною дзюрчить вода. Я запитала Петера, що це таке, та він не відповів і помчав на горище, бо здогадався про причину цієї напасті. Він доволі брутално підхопив Муші, який прилаштувався

поруч зі своєю мискою й посадив на його місце. Здійнявся галас і Муші, який вже зробив свою справу, втік униз. Виявляється, Муші затишно всівся на тирсу, та його «море» перелилося через дошки на наше горище й частково на бочку з картоплею.

І картопля й тирса, які тато вчора ввечері прибрав, страшенно смерділи. Бідолашний Муші! Ти не знав, що нам немає звідки дістати для тебе торфу!

Анна.

Четвер, 11 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Дуже кумедна подія!

Петеру треба було підстригтися. Як завжди, роль перукаря виконувала його мати. Петер щез у себе в комірчині й рівно о пів на восьму з'явився майже голий — в самих лише трусах і шапочці.

«Ти скоро?» — запитав він свою матір.

«Зараз, лише знайду ножиці».

Петер теж допомагав шукати й перекопав всю туалетну скриньку фру ван Даан.

«Петере, не влаштовуй безлад!» — розсердилася вона.

Я не розібрала, що він їй відповів, зрозуміло, що якесь зухвальство, тому що вона ляснула його нижче спини, він дав їй здачі, вона знову замахнулася, але він регочучи ухилився.

«Ну, підемо, старенька!» Та вона не рушила з місця. Петер міцно вхопив її за руки й потягнув через усю кімнату. Вона плакала, сміялася, лаялася, навіть відбивалася — не допомогло нічого. Петер дотягнув свою полонянку до самих сходів, і там йому довелося відпустити її. Фру ван Даан повернулася до кімнати й, голосно охкаючи, сіла в крісло.

«Викрадення рідної матері!» — пожартувала я.

«Еге, але він зробив мені боляче!»

Я поглянула їй на руки й стала прикладати холодні компреси — зап'ястя в неї були червоні й горіли. А Петер, який стояв на сходах, вже втрачав терпіння. Він з'явився в кімнаті з ременем у руках, немов приборкувач звірів. Та фру ван Даан з ним не пішла. Вона сиділа біля письмового столу й шукала у кишенях носовичка.

«Спочатку ти маєш попросити вибачення».

«Гаразд, перепрошую, але вже пізно».

Вона мимоволі засміялася, підвелася й пішла до дверей. Але тут вона вирішила за потрібне пояснити нам — тобто татові, мамі й мені (ми всі мили посуд):

«Удома в нас все було б не так, — сказала вона, — там би я так ляснула його, що він полетів би сходами (!); він ніколи не був таким зухвалим, але я карала його частіше. Ось результат сучасного

виховання. Ох, ці мені сучасні діти! Хіба я могла собі дозволити так поводитися зі своєю матір'ю?»

Страшенно збуджена, вона бігала туди й сюди, щось запитувала, щось пояснювала, поки нарешті не пішла собі. Та не минуло й п'ять хвилин, як вона зі злим обличчям збігла сходами й пошпурила фартуха. На моє запитання — чи закінчила вона стригти, вона лише відповіла, що їй треба швидше донизу, і мов вихор чимдуж кинулася сходами, очевидно, в обійми свого Путті. Лише о восьмій годині вони разом з чоловіком з'явилися у себе в кімнаті. Петера покликали донизу, і влаштували йому звичайного прочухана. Лише й було чути: «Йолоп, дурень, поганий приклад... Анна те... Марго це...» Більше нічого я не змогла почути. Мабуть, завтра все буде тихо й мирно.

Анна.

Постскриптум. У вівторок і в середу ввечері по радіо передавали промову нашої улюбленої королеви. Вона зараз відпочиває, щоб із новими силами — і, сподіваюся, скоро — повернутися до Нідерландів. Між іншим, вона казала: «...Скоро, коли я повернуся... Швидке звільнення... Мужність і важкі випробування...»

Далі передавали промову міністра Гербранді. Передача скінчилася молитвою якоїсь духовної особи, яка просила бога зберегти в'язнів у

концтаборах і тюрмах, єврейське населення й вивезених до Німеччини.

Анна.

П'ятниця, 12 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Зараз я маю купу роботи і мені, хоча це й смішно, бракує часу, щоб впоратися з усім цим нагромадженням справ. Розповісти тобі коротко, що я мушу зробити? Ось: до завтра я мушу прочитати першу частину біографії Галілея — завтра треба віддати книгу до бібліотеки. Почала я лише вчора, але якось впораюся. Наступного тижня я маю прочитати книгу «Палестина на роздоріжжі» й другу частину біографії Галілея. Вчора закінчила першу частину біографії Карла П'ятого, й мені треба терміново відпрацювати всі записи й хронологічні дані, котрі я виписала. Потім я виписала з різних книг три сторінки іншомовних слів, і мушу їх вивчити. Четвертий пункт: уся моя колекція кінозірок страшенно невпорядкована, треба її розібрати. Але через те, що слід витратити на це кілька днів, а професор Анна, як сказано вище, задихається від роботи, доведеться якийсь час хаосові залишитися хаосом. Далі Тезей, Едіп, Пелей, Орфей, Язон і Геркулес очікують на свою чергу, бо всі їхні подвиги переплуталися в мене в голові, як клубки різнокольорових ниток. Міконом і Фідієм теж треба зайнятися, щоб не порушувати

зв'язку. Так само йдуть справи з Семирічною й Дев'ятирічною війнами. У мене все плутається. А що робити, коли погана пам'ять? Ти лише уяви собі, якою я стану забудькуватою у вісімдесят років! Ага, ще біблія! Ще трохи і я дістануся до історії з купанням Сусанни. А що це за гріх Содома й Гоморри? Стільки ще треба запитати, стільки вивчити! А Лізелотту Пфальцьську я поки що взагалі закинула подалі.

Бачиш сама, Кітті, що я задихаюся!

Так, ще одне: ти знаєш моє давнє побажання — стати спочатку журналісткою, а тоді відомою письменницею. Чи збудеться це прагнення до великого (чи це просто манія величі?) — час покаже, але й зараз я маю повнісінько тем! Принаймні, після війни я обов'язково видам книгу за назвою «Притулок». Чи щось з того вийде — не знаю, але мій щоденник слугуватиме за основу. Крім плану книги про притулок я маю ще багато невиразних задумів. Напишу тобі про них згодом, коли вони краще сформулюються й вкладуться.

Анна.

Субота, 13 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора у тата був день народження. Вони одружені з мамою вже 19 років. Внизу нікого не було — прибиральниця теж пішла собі. Жодного разу за цей рік сонце не світило так яскраво. Наш

каштан згори донизу вкритий квітами, він ще прекрасніший, ніж минулого року.

Коопхойс подарував татові біографію Ліннея, Кралер — книгу з природничої історії, Дуссель — «Амстердам на водах»; а від ван Даанів — розкішний кошук, як від найкращого постачальника. А вміст його такий: три яйця, пляшка пива, пляшка кефіру й зелена краватка. Порівняно з цим усім наша бляшанка з джемом виглядала дуже жалюгідно. Мої троянди пахнули чудово, не те що гвоздики від Міп і Еллі — вони зовсім без запаху, але дуже гарні. Тата всі дуже побалували. Принесли штук п'ятдесят печива — гарно! Тато пригостив усіх випічкою, чоловіків — пивом, а дам — кефіром. Було дуже гарне свято!

Анна.

Вівторок, 16 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Оскільки на цю тему ми з тобою давно не розмовляли, перекажу тобі невелику вчорашню суперечку між подружжям ван Даан.

Фру ван Даан : Німці, мабуть, дуже зміцнили Атлантичний вал, вони, мабуть, зроблять все від них залежне, щоб англійці не прорвалися. Все-таки у німців страшенна сила!

Ван Даан : О так, страшенна...

Вона : Так, так!

Він : Отже, ти вважаєш, що німці переможуть,

якщо вони такі дужі?

Вона : Можливо, я зовсім не впевнена, що буде інакше!

Він : Знаєш, краще я не буду тобі заперечувати.

Вона : Але ти мені постійно заперечуєш. Ти не можеш втриматися!

Він : Мало що я кажу, це нічого не значить.

Вона : Та все-таки ти заперечуєш, тобі обов'язково треба довести, що ти маєш рацію. А всі твої передбачення ніколи не збуваються!

Він : Дотепер все збувалося!

Вона : Неправда! У тебе висадка вже відбувалася минулого року, з Фінляндією вже уклали мир, з Італією закінчили ще взимку, а росіяни захопили Львів. Ні, ні, твої передбачення для мене нічого не вартують.

Він (підводиться): Знаєш, заткни-но краще пельку! Я тобі ще доведу, що я маю рацію. Колись я тобі таке покажу, що ти світу білого не розгледити. Нема сил слухати цю дурню. Варто було б ткнути тебе носом у твою ідіотську маячню.

Завіса падає.

Постскриптум . Я не могла втриматися — реготала страшенно! Мама теж, і Петер ледве стримувався. Які ці дорослі дурні, нехай би самі себе спершу перевиховали, перш ніж стільки вимагати від дітей!

Анна.

П'ятниця, 19 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора мені було так погано, так нудило — болів живіт, всіляка гидота, словом, гірше нічого не вигадася. Сьогодні мені вже набагато краще. Жахливо хочу їсти, але цю коричневу квасоллю, якою нас сьогодні годують, я краще не буду їсти. З Петером у мене все добре: бідолашний хлопець ще більше потребує ласки, ніж я. Щовечора, коли ми

цілуємося на прощання, він страшенно шаріється й випрошує ще один поцілунок. Можливо, я для нього — заступниця кота Моффі? Та мені й так непогано. Для нього це щастя — знати, що хтось його кохає.

Я з таким трудом завоювала його, і тепер все в моїх руках, лише не думай, що моє кохання ослабло. Він дуже гарний, та моя душа знову зачинена наглухо. І для того, щоб зламати цього замка, знадобиться міцний ключ!

Анна.

Субота, 20 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Вчора я спустилася донизу й побачила, що гарна ваза з гвоздиками лежить на підлозі, мама на колінах витирає підлогу, а Марго збирає всі мої папери. «Що трапилося?» — запитую я перелякано, а в самої серце стиснулося, і, не чекаючи на відповідь, я побачила, що вони нарobili! Всі мої речі — папка з родоводами, зошити, книги — все змокло! Я ледь не плакала, я так перехвилювалася, що не пам'ятаю власних слів, та Марго казала, що я бурмотіла: «Яка невинна шкода, жахливо, все загинуло, все пропало!» І ще щось. Батько голосно розреготався, мама з Марго теж, а мені хотілося ревити — так шкода, стільки часу втрачено, стільки роботи. Та я придивилася ближче і «невинна шкода» виявилася не такою страшною, і, сидячи на

підлозі, я розібрала всі папірці, що злиплися й розправила їх. Потім я повісила їх сушитися на шворку для білизни. Дуже смішне видовище — я сама розреготалася: Марія Медічі — поруч із Карлом П'ятим, Вільгельм Оранський — поруч з Марією Антуанеттою.

«Це — *Rassenschande!*²⁰» — пожартував ван Даан. Я доручила Петеру наглядати за папірцями й спустилася вниз.

«Які книжки змокли?» — запитала я Марго, котра взялася до перегляду моїх книжкових скарбів. «Алгебра» — відповіла вона. Та, на мій превеликий жаль, підручник з алгебри зіпсувався не весь. Шкода, що він не впав у саму воду: ніколи в житті я не відчувала до книжки такої відрази, як до цієї алгебри. На титулі — щонайменше двадцять прізвищ тих дівчат, котрі вчилися за нею, книжка вся жовта, пошарпана, пописана, купа виправлень. Ось буде в мене якимось бешкетний настрій — розірву цю гидоту на шмаття!

Анна.

Понеділок, 22 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Двадцятого травня тато програв фру ван Даан п'ять пляшок кефіру. Жодної висадки справді не

²⁰ Осквернення раси (нім .).

сталосся. Можу стверджувати, що весь Амстердам, уся Голландія та й усе західне узбережжя Європи до самої Іспанії лише й говорить день і ніч про висадку, сперечається, закладається на гроші і... сподівається!

Напруга стала нестерпною. Зовсім не всі люди, яких ми вважаємо «добрими» голландцями, зберегли віру в англійців, далеко не всі вважають англійський «блеф» майстерним прийомом, ні, люди потребують справ, великих справ, подвигів! Ніхто не бачить далі свого носа, ніхто не думає про те, що англійці б'ються за себе, за свою батьківщину, кожен вважає, що вони зобов'язані врятувати Голландію якомога швидше і якомога краще. А які зобов'язання мають англійці щодо нас? Чи заслужили голландці на ту великодушну допомогу, на яку вони так безумовно очікують? Ні, нехай голландці не обманюють себе — англійці, незважаючи на всі свої «блефи», осоромилися не дужче за решту країн, малих і великих, які зараз в окупації. Нехай англійці не вибачаються перед нами, коли ми дорікаємо їм, що вони проспали всі ті роки, коли Німеччина озброювалася. Ми ж не можемо заперечувати, що й інші країни, особливо ті, що межують з Німеччиною, теж все проспали! Політика страуса нікому й нічого не дасть, це зрозуміли й Англія, і решта всього світу, а тепер всі союзники, й Англія не менше за решту, повинні

робити одну жертву за другою. Жодна країна не буде жертвувати своїми людьми заради іншої. Англія також не буде. І висадка і звільнення, і цілковита свобода — все колись прийде, але встановлювати строки будуть Англія й Америка, а не мешканці окупованих районів.

На жаль, доводиться чути, що настрої багатьох людей стосовно євреїв дуже змінився й антисемітизм панує у тих колах, де колись і думки про це не було. Це жахливо впливає на нас.

Причина ненависті до євреїв зрозуміла, хоча ґрунтується на непорозумінні. Християни дорікають євреям через те, що ті запобігають перед німцями, видають своїх рятівників, що багато хто з християн терпить страшні покарання через євреїв. Все це правда, але треба, як і у всьому, бачити зворотній бік медалі. Хіба християни на нашому місці чинили б якимось інакше? Чи може людина, все одно — християнин чи єврей, витримати німецькі катування? Кожен знає, що це майже неможливо. Чому ж саме від євреїв вимагають неможливого? У нелегальних колах вже шепочуться про те, що німецьким євреям, які емігрували до Голландії й були депортовані до Польщі, вже не дозволять повернутися до Голландії. В Голландії вони мали право захисту, але, коли Гітлера проженуть, вони мусять повернутися до Німеччини. Слухаєш це все й запитуєш себе: заради чого ж тоді ведуть таку довгу й таку страшну війну? Постійно кажуть, що ми всі б'ємося разом за правду, за свободу, за справедливість. І ось під час цієї боротьби стається розкол, і євреї знову стають найгіршими. Так, сумно, дуже, дуже сумно, що укотре знову справджується старе прислів'я: «Якщо один християнин робить погане, він *один* відповідає за це, а якщо погане робить *один* єврей, то за нього відповідають *всі* євреї». Відверто кажучи, я не розумію, чому голландці, такий чесний і

справедливий народ, думають так про нас, думають так про найпоневоленіший, найнещасніший народ з-поміж усіх земних народів. Сподіваюся лише на одне: що ця ненависть до євреїв минеться, що голландці покажуть себе такими, якими вони є насправді. Сподіваюся, що вони й тепер і згодом ніколи не зрадять свого відчуття справедливості! Адже антисемітизм — це несправедливість!

Я люблю Нідерланди, я сподівалася, що вони стануть для мене, тієї, що залишилася без батьківщини, новою Батьківщиною! Я й зараз сподіваюся на це!

Анна.

Четвер, 25 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Щодня щось відбувається! Сьогодні вранці арештували нашого доброго продавця овочів — він переховував у себе в будинку двох євреїв. Для нас це було важкою звісткою, й не лише тому, що ці євреї стоять на межі загибелі: нам страшно й за цю бідолашну людину.

Увесь світ здурів. Порядних людей відправляють до концтаборів, до в'язниць, у карцери, а зі старих і молодих, з багатих і бідних знущаються покидьки. Одних арештували через те, що вони купували на чорному ринку, других через те, що переховували євреїв чи підпільників. Ніхто не знає, що чекає на нього завтра. І для нас арешт

продавця овочів — важка втрата. Наші дівчата не можуть, та й не повинні самі тягати картоплю, і нам лишається тільки одне — їсти менше. Як ми спроможемося на це, я тобі напишу, скажу лише — задоволення нижче середнього. Мама каже, що вранці не матимемо жодного сніданку, на обід — хліб і кашу, ввечері — смажену картоплю, іноді — зо два рази на тиждень — салат чи трохи овочів і більш нічого. Отже, доведеться поголодувати, та все не так страшно, якби нас лише не відшукали.

Анна.

П'ятниця, 26 травня 1944 р.

Люба Кітті!

Нарешті я можу спокійно сісти за свого столика під вікном, де є невелика щілина для повітря, і все, все тобі написати.

Мені так погано, як давно вже не було — навіть після нападу грабіжників я зовні й всередині так не змінювалася. З одного боку — арешт продавця овочів, єврейське питання, про котре без кінця балакає весь дім, відкладене вторгнення, погані харчі, нервова напруга, важкий настрій, розчарування у Петері, а з другого боку — заручини Еллі, гості, трійця, квіти, день народження Кралера, торти й розповіді про кінофільми, про естраду й концерти. Гірше за все ця невідповідність, ця страшна невідповідність: сьогодні ми тішимося з тих ситуацій, у котрих так

часто опиняємося в підпільному житті, а наступного дня нас мучить страх і часто на всіх обличчях можна побачити і жах, і напруженість, і відчай. Через нас на Міп і на Кралера звалився величезний тягар. Міп так багато працює, а Кралер несе таку колосальну відповідальність, що іноді не витримує й так нервує, що слова не може вимовити. Коопхойс і Еллі теж виявляють щодо нас велику турботу, дуже велику, та інколи вони все ж можуть забути про наш притулок, хоча б на дві-три години, на два-три дні. Вони мають власні клопоти, Коопхойс піклується про власне здоров'я, Еллі — про свої заручини, що минають зовсім не так безхмарно, хоча б здавалося, та крім цих турбот вони відволікаються на інше — ходять у гості і взагалі все їхнє життя йде звичним шляхом. У них хоча б зрідка минається напруження, а у нас — ніколи. Все це триває два роки — а скільки нам ще доведеться витримувати цей нестерпний гніт, що постійно зростає? Каналізація забита, воду спускати не можна зовсім або, в крайньому випадку, робити це по краплині. Не можна користуватися вбиральною або треба брати з собою щітку. Брудну воду ми зливаємо до великого баняка з-під маринаду. Зараз ще нічого, але що буде, якщо водопровідник не зможе нічого полагодити? Справжній ремонт каналізації проходитиме лише наступного тижня.

Міп надіслала нам булочку з родзинками й написом: «Щасливої трійці!» Слова лунають, мов знуцання — яке вже тут «щастя», коли живеш у страхові і з жахливим настроєм. Ми ще дужче стали боятися після арешту продавця овочів, а звідусіль лише й чути: «Тс-с-с!.. Тс-с-с!!», й усі намагаються поводитися якомога тихіше. Продавцеві овочів поліція виламала двері, отже й з нами це також може статися. А раптом до нас... ні, я навіть писати про це не хочу, але не думати про це я тепер зовсім не можу, навпаки: той страх, якого я колись зазнала, знову охопив мене, й усі жахіття стоять у мене перед очима.

Вчора о восьмій вечора я одна пішла вниз до вбиральні. Там нікого не було, всі слухали передачу по радіо. Хотілося бути сміливою, та це було дуже важко. Тут, нагорі, я почуваюся якось впевненіше, ніж унизу, у великому притихлому домі, наодинці з усілякими таємничими звуками згори й сигналами машин знизу, з боку вулиці. Варто мені лише затриматися й подумати про ситуацію, що склалася і я уся починаю тремтіти. Мене не полишає думка — чи не краще було б нам не ховатися, чи не краще померти й не зазнавати всіх цих жахів — тоді наші рятівники не піддавалися б небезпеці, а це головне. Та ми боїмося навіть подумати про це, ми надто чіпляємося за життя, в нас ще лунає голос природи й ми сподіваємося, сподіваємося, що все скінчиться

добре. Нехай би лише щось трапилось, навіть якщо це неминуче, нехай нас розстріляють, нема нічого гіршого за цю невідомість, вона нас геть вимучила. Нехай вже настане кінець, нехай і найжорстокіший, принаймні знатимемо — перемогли ми чи загинули.

Анна.

Середа, 31 травня 1944 р.

Люба Кітті!

В суботу, неділю, понеділок і вівторок було так тепло, що я просто не змогла взятися за перо — через це й не писала тобі. У п'ятницю знову зіпсувалася каналізація, в суботу її поремонтували. Після обіду до нас прийшла фру Коопхойс і дуже багато розповідала про Коррі й про те, що вона разом з Хоппі стала членом Хокей-клубу. У неділю прийшла Еллі — перевірити, чи не сталося крадіжки; вона залишилася в нас снідати. У понеділок (другого дня трійці) Хенк ван Сантен виконував обов'язок з охорони притулку, й лише у вівторок нам нарешті дозволили трішки відчинити вікна. Така чудова, тепла, навіть, сказати б, спекотна погода на трійцю трапляється нечасто. Та спека тут, у сховищі — страшна річ, і я тобі коротко розповім про спекотні дні, щоб ти собі уявила все виразно.

Субота : «Як чудово, яка дивна погода!» — кажуть всі зранку. «Якби не було так спекотно!» — чути вдень, коли треба зачиняти вікна.

Неділя : «Ні, ця спека нестерпна. Масло топиться, у домі — жодного прохолодного кутка, хліб сохне, молоко кисне, вікна не відчиниш. А ми, нещасні парії, сидимо тут і задихаємося від спеки, у той час, коли інші люди святкують трійцю».

Понеділок : «В мене болять ноги, немає жодної речі на літо, я не можу мити посуд у таку спеку!» — каже фру ван Даан. Так, було важко. Я теж не витримую спеки й рада, що сьогодні дме гарний вітерець і все-таки світить сонце.

Анна.

Понеділок, 5 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Нові неприємності в притулку: Дуссель посварився з нами через якісь дрібниці — розподіл масла. Дуссель капітулював. Непорушна дружба між ним і фру ван Даан, флірт, цьомкання, милі посмішечки. Дуссель заробив весняну лихоманку!

П'ята армія захопила Рим. Місто ціле, його не бомбардували.

Мало овочів і картоплі. Погода погана. Тривалі, важкі бомбардування Па-де-Кале й усього французького узбережжя.

Анна.

Вівторок, 6 червня 1944 р.

Люба Кітті!

«This is D-day!²¹» — повідомило англійське радіо — і правильно! This is the day!²² Висадка почалася о 8 ранку. Англійці повідомили: важкі бомбардування Кале, Булоні, Гавра й Шербура, а також (як завжди!) Па-де-Кале. Далі: запобіжні заходи безпеки для всіх мешканців окупованих районів: усі, хто живе в тридцятип'ятикілометровій зоні узбережжя, повинні очікувати на бомбардування. Якщо буде можливість, англійці скинуть листівки за годину до того.

Згідно з німецькими повідомленнями, на французькому березі приземлилися англійські парашутисти. Бі-бі-сі повідомляє: «Німецька морська піхота б'ється з англійськими десантними кораблями».

Дискусія у притулку за сніданком о 9 годині: чи не випробувальний це десант, як два роки тому, в Д'єппі?

О десятій годині — англійська передача німецькою, голландською, французькою й іншими мовами «The invasion has begun!»²³ «Отже, це

²¹ Це день «Страшного суду» (англ.).

²² Це той самий день (англ.).

²³ Вторгнення почалося! (англ.).

«справжнє» вторгнення! Об одинадцятій годині — англійська передача німецькою мовою: промова верховного головнокомандувача генерала Дуайта Ейзенхауера. Англійська передача — англійською мовою о 12 годині «This is D-day!» Генерал Дуайт Ейзенхауер звертається до французького народу: «Stiff fighting will come now but after this the victory. The year 1944 is the year of complete victory. Good luck!»²⁴

Англійська передача о першій: 11 тисяч літаків стоять наготові, безперестанку виконують вильоти, перевозять війська й бомбардують тили. Чотири тисячі десантних і малих морських кораблів безперестанку привозять на берег між Шербуром і Гавром війська й боєприпаси. Англійські й американські частини проводять напружені бої. На радіо виступають Гербранді, прем'єр-міністр Бельгії, король Хокон Норвезький, де Голль — від французів, англійський король і, звісно, Черчилль.

Весь притулок тохоплений сум'яттям. Невже й справді наближається так очікуване звільнення, те звільнення, про яке стільки розмов, — й усе ж воно видається занадто чудовим, занадто казковим, щоб

²⁴ На нас чекає жорстока битва, але потім прийде перемога. 1944 рік — рік цілковитої перемоги. Бажаю успіху! (англ.).

бути насправді? Чи дасть нам перемогу цей 1944 рік? Цього ми ще не знаємо, та все ж надія вливає в нас життя, знову дарує нам мужність, зміцнює наші сили. Так, ми повинні мужньо витримувати страх, негаразди, лихо, тепер треба бути спокійними й стійкими. Більше, ніж колись, треба зціпити зуби, щоб не кричати! Кричати від болю може Франція, Росія, Італія, навіть Німеччина, та ми не маємо права на це!

Ах, Кітті, найкраще відчувати, що наближаються друзі! Ці жахливі німці так довго нас гнітили, так довго тримали ножа біля нашої горлянки, що одна лише думка про друзів, про порятунок знову дарує нам віру! Зараз йдеться не лише про євреїв, зараз йдеться про всю Голландію, про всю Європу. І, можливо, як каже Марго, я зможу у вересні чи жовтні знову піти до школи!

Анна.

Постскриптум . Я тобі зразу буду писати останні новини.

Вночі й на світанку в тилу у німців були скинуті солом'яні опудала й манекени, які вибухнули, щойно торкнулись до землі. Приземлилися й парашутисти, вони були вимашчені в чорне, щоб вночі їх не помітили. Вранці, о сьомій годині, після того, як на узбережжя було скинуто п'ять мільйонів кілограмів бомб, висадилися перші десантники. Двадцять тисяч літаків сьогодні

розпочали бій. До початку десанту всі берегові батареї німців були вже виведені з ладу. Утворився невеликий плацдарм. Все йде добре, хоча погода погана. І армія й народ — «one will and one hope»²⁵.

Анна.

П'ятниця, 9 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Висадка відбувається блискуче, блискуче! Союзники захопили Байї — селище на французькому узбережжі й б'ються за Каен. Задача зрозуміла — відрізати півострів, на якому розташований Шербур. Щовечора військові оглядачі розповідають про труднощі для армії, про хоробрість солдатів, про їх запал, розповідають про неймовірні подвиги. Поранені, які повернулися до Англії, теж виступили на радіо. Незважаючи на препогану погоду, нальоти тривають. Ми чули по Бі-бі-сі, що Черчилль хотів разом з військами брати участь в десанті, але за порадою Ейзенхауера й інших генералів він все-таки лишився вдома... Подумай, який хоробрий старий — йому, напевне, вже більш ніж сімдесят!

Наше хвилювання трохи вляглося, та все ж ми сподіваємося, що війна цього року нарешті скінчиться. Давно пора!

²⁵ Єдина воля, єдина надія (англ.).

Фокуси фру ван Даан стають нестерпними! Тепер вона вже не змушує нас божеволіти розмовами про десант, а цілими днями скиглить через погану погоду. Маю величезне бажання тицьнути її головою у відро з холодною водою!

Усі в притулку, крім ван Даана й Петера, прочитали трилогію «Угорська рапсодія». Це біографія композитора й віртуоза Ференца Ліста. Книга дуже цікава, та мені здається, що у ній забагато йдеться про жінок. Ліст свого часу був не

лише найбільшим і найзнаменитішим піаністом, але й найвідчайдушнішим бабієм — до семидесяти років! Він крутив романи з Марі д'Агу, княгинею Кароліною Вітгенштейн, з танцівницею Лолою Монтез, з піаністкою Агнес Кінгворс, з Софією Монтер, з княгинею-черкешенкою Ольгою Яніною, з баронесою Ольгою Мейєндорф, з актрисою Ліллою... забула її прізвище, і так далі, й так далі. Просто немає кінця! Там, де йдеться про музику й інші мистецтва, книгу читати набагато цікавіше. Трапляється чимало імен: Шуман, Клара Вік, Гектор Берліоз, Йоганн Брамс, Бетховен, Йоахим, Рихард Вагнер, Ганс фон Бюлов, Антон Рубинштейн, Фредерик Шопен, Віктор Гюго, Оноре де Бальзак, Гіллер, Гуммель, Черні, Россіні, Керубіні, Паганіні, Мендельсон і багато інших.

Ліст був дуже гарною людиною, дуже шляхетною, скромною щодо себе, але страшенно гордою, він допомагав усім, не визнавав нічого вищого за мистецтво, обожнював коньяк і жінок, не міг бачити сліз, був справжнім джентльменом, нікому й ні в чому не відмовляв, зневажав гроші, любив поважне товариство й відстоював свободу совісті.

Анна.

Вівторок. 13 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Минув мій день народження. Мені

виповнилося п'ятнадцять років. Отримала доволі багато подарунків: п'ять томів історії мистецтва Шпрінгера, гарнітур білизни, два пояси, носовичка, дві пляшки кефіру, бляшанку джему, пряник, підручник з ботаніки — від мами з татом, браслет від Марго, ще одну книжку від ван Даанів, коробку біомальцю від Дусселя, всілякі смаколики й зошити від Міп і Еллі й — найкраще — книгу «Марія-Тереза», й три шматочки справжнього сиру від Кралера. Петер подарував мені чудовий букетик троянд, бідолашний хлопець так намагався щось для мене відшукати, але нічого не знайшов.

Висадка союзників триває чудово, незважаючи на погану погоду, страшні шторми й зливи ген посеред моря.

Черчілль, Сметс, Ейзенхауер і Арнольд учора відвідали французькі села, які захоплені й звільнені англійцями. Черчілль приплив на торпедному катері, якого обстріляли з берега. Ця людина, як і багато чоловіків, зовсім позбавлений відчуття страху! Аж заздрісно!

Звідси, з нашого притулку, ніяк не можна з'ясувати, які настрої в Нідерландах, їх ніяк не розкусиш. Безумовно, люди раді, що «інертна» Англія нарешті взялася до справи. Треба би гарненько потрусити кожного, хто зверхньо дивиться на англійців, називає англійський уряд «старими панами», називає Англію боягузливою й

разом з тим ненавидить німців. Можливо, якщо цих людей струсонути, то їх заплутані мізки знову стануть на місце!

Анна.

Середа, 14 червня 1944 р.

Люба Кітті!

У мене в голові справжня плутанина, стільки в ній бажань, стільки думок, стільки звинувачень і стільки докорів! Щоправда, я не так вже «зазнаюся», як дехто вважає. Я знаю краще за будь-кого про всі свої численні провини й недоліки, різниця лише в тому, що я хочу виправитися, виправлюся і вже виправилася багато в чому. Часто я запитую себе — чому це всі вважають мене такою зазнайкою, такою нескромною? Невже я справді так зазнаюся? Невже я про себе настільки високої думки — а, може, це вони самі такі? Щось я плутаю, але не стану викреслювати останню фразу, не така вона вже й заплутана. Фру ван Даан, мій головний звинувачувач, сама не є надто розумною, навіть, відверто кажучи — дурнувата, це знають всі. А дурні люди не переварюють, коли хтось інший робить щось краще за них.

Фру ван Даан вважає мене дурною через те, що я не настільки дурна, як вона; каже, що я нескромна, бо вона сама позбавлена будь-якої скромності, вона навіть мої плаття вважає закороткими через те, що в неї вони ще коротші. І

лише через те вона вважає мене самовпевненою, бо сама постійно втручається в розмови на теми, про які не має жодного уявлення. Одне з моїх улюблених прислів'їв каже: «У кожному докорі є частка правди», — тому зізнаюся зразу, що інколи буваю надто самовпевненою. Найважче в моєму характері те, що ніхто мені так не дорікає й не критикує мене, як я сама. А до цього ще додаються мамині нотації й виходить таке нагромадження проповідей, що здається, ніби ніколи з-під цього завалу не вилізеш, отут я з відчаю стаю зухвалою й грубою, а тоді сама по собі з'являється улюблена «Аннина» фраза: «Ніхто мене не розуміє». Ця думка сидить у мені, можливо, вона видається невірною, та крихта правди у ній все ж таки є. Часто мої самозвинувачення набувають таких розмірів, що мені потрібен голос втіхи, потрібно, щоби хтось знову все поставив на місце і якось пробрався до Мого внутрішнього світу. Та, на жаль, скільки не шукай, поки що я такої людини не знайшла. Знаю, ти зараз думаєш про Петера, Кітті? Звісно, Петер мене любить не як закоханий, а як друг, щодня він прихиляється до мене все більше й більше, але те таємниче, що стримує нас обох, для мене самої є незрозумілим. Іноді мені здається, що я перебільшую свою тугу за ним, але це не так, тому що варто мені день-два не піднятися до нього нагору, як мене починає дуже тягнути до нього.

Петер милий, славний, та все ж не стану заперечувати, що багато чого у ньому мене розчаровує. Головне, що він так відвертається від релігії, далі — його розмови про їжу й таке інше мені дуже не подобаються. Та я цілковито впевнена, що ми дотримаємо слова й ніколи не сваритимемося. Петер доброзичливий, лагідний і легко йде на поступки. Він береться вислуховувати від мене набагато більше зауважень, ніж від своєї матері, він вперто намагається навести у себе лад. Але чому він не дає собі волі, чому не впускає мене до своєї душі? Він має набагато відлюдніший характер, ніж я, це так, але я знаю, і знаю з власного досвіду, що навіть найвідлюдкуватіші люди інколи з тугою шукають друга, якому могли б довіритися. Ми з Петером обоє провели наші роки роздумів у притулку, ми часто розмовляємо про минуле, про теперішнє й про майбутнє також. Але, як я вже сказала, мені не вистачає справжнього почуття, все ж я знаю напевне, що воно існує.

Анна.

Четвер, 15 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Можливо, я тому так відчула природу, що мені так довго не можна й носа вистромити? Та я чудово пам'ятаю, що колись ні ясне синє небо, ні пташині співи, ні квіти, що цвітуть, ні місячне сяйво мене особливо не хвилювали. Тепер усе

змінлося. Наприклад на трійцю, коли було так тепло, я до пів на дванадцяту ледве змагала сон, щоб наодинці помилуватися місяцем з вікна. На жаль, усі мої намагання пропали марно: місяць світив так яскраво, що було ризиковано відчиняти вікно. А вдруге, кілька місяців тому, я випадково опинилася нагорі, коли ввечері відчинили вікно. Я не пішла донизу, поки провітрювали. Темний дощовий вечір, буря, хмари, що біжать небом захопили мене зі страшною силою, й через півтора роки я вперше знову дивилася в обличчя ночі. Й опісля тієї ночі бажання побачити все це ще раз перемагало в мені страх перед пацюками, злодіями, грабунками. Зовсім сама я спускалася донизу, в кабінет чи на кухню й виглядала з вікна. Багато хто з людей любить природу, багато хто спить під відкритим небом, багато хто в лікарнях і в'язницях мріють про той день, коли вони знову вийдуть на волю, щоб отримати насолоду від природи, та мало хто зачинений зі своєю тугою, так жорстко розлучений з усім, що належить і багатому і бідному. Це не уява — я й насправді заспокоююсь від споглядання неба, хмар, місяця й зірок і знову чекаю на щось. Цей засіб кращий за бром і валеріану, природа навчає мене смиренню, вона дає силу стоячи витримувати всі удари.

Та, на жаль, мені судилося бачити природу — й то нечасто — крізь брудні вікна з запиленими

завісами. А дивитися крізь них — вже не приносить мені задоволення через те, що природа — єдине, у чому не повинно бути ніяких сурогатів.

Анна.

П'ятниця, 16 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Нові клопоти! Фру ван Даан зовсім знавісніла, лише й говорить про кулю в лоба, в'язницю, шибеницю й самогубство. Вона ревнує Петера через те, що він більше довіряє мені, ніж їй. Вона ображається на Дусселя, який ніяк не зважає на її кокетування, боїться, що її чоловік цигарками випалить усі гроші, отримані від продажу її хутряного манто, вона свариться, лається, плаче, скаржиться, сміється, а тоді знову починає сваритися. Ну й що поробиш з такою дурепою й плаксою? Ніхто не сприймає її серйозно. Жодного почуття гідності: скаржиться всім, бігає помешканням у бозна чому. А найгірше, що через це Петер починає грубіянити, ван Даан дратується, а мама всіх зневажає. Така ситуація! Тут слід міцно запам'ятати одне правило: смійся з усього й не звертай уваги ні на кого! Виглядає егоїстично, та насправді це єдиний засіб для того, хто сам собі має шукати втіху.

Кралер знову отримав виклик на чотири тижні йти працювати. Він намагається отримати свідоцтво від лікаря й лист від фірми щоб звільнитися з цієї роботи. Коопхойсові загрожує операція на шлунку. Вчора об 11 годині всі приватні телефони були вимкнені.

Анна.

П'ятниця, 23 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Нічого особливого не сталося. Англійці почали наступ на Шербур. Пім і ван Даан вважають, що 10 жовтня ми будемо вільні! Росіяни також беруть участь у цій операції, вчора вони розпочали наступ на Вітебськ, рівно, день у день

через три роки після нападу німців.

Картоплі майже не залишилося. Ми збираємося перерахувати картоплини й розділити між нами вісьмома. Нехай кожен сам вирішує, як йому бути.

Анна.

Вівторок, 27 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Настрій чудовий, все йде блискуче. Шербур, Вітебськ і Жлобин звільнені, багато трофеїв і полонених; п'ять німецьких генералів вбито під Шербуром, двоє взяті в полон. Тепер англійці можуть вивантажувати на суходіл все, що їм потрібно, вони мають порт. Увесь півострів Котантен за три тижні став англійським — гігантське досягнення! За цих три тижні від початку висадки не минуло жодного дня без дощів і гроз, і тут, і у Франції, але погана погода не заважає англійцям і американцям розгортати свої війська — та ще й як! Щоправда, ФАУ (німецька диво-зброя) працює потужно, та що таке ці ракети? Найзначніші пошкодження в Англії й сповнені брехнею газети у «Моффі». Так, у них ще дужче труситимуться коліна, коли вони почують у своїй «Мофріці», що «більшовицька загроза» тепер вже справді наближається!

Усіх німецьких жінок і дітей, які не працюють на оборону, евакуюють з прибережної смуги до

Гронінгена, Фрисландії й Гельдерландії. Муссерт²⁶ заявив, що він одягне військову форму, якщо й тут почнеться вторгнення. Невже цей товстун збирається битися? Міг би й раніше піти на фронт — до Росії! Фінляндія свого часу відхилила мирні пропозиції, а тепер переговори знову зриваються. От дурні, згодом пошкодують!

Як ти вважаєш, що з нами буде 27 липня?

Анна.

П'ятниця, 30 червня 1944 р.

Люба Кітті!

Погода погана, або так: bad weather at a stretch to the 30th of June²⁷. Правильно? О, я вже непогано знаю англійську мову! Наприклад, читаю «Ідеальний чоловік» (зі словником). На фронті справи йдуть блискуче! Бобруйськ, Могилів і Орша звільнені, багато полонених. Тут все ол райт, настроїй також. Наші надоптимісти святкують. Еллі змінила зачіску. Міп взяла відпустку на тиждень, ось і всі новини.

Анна.

Четвер, 6 липня 1944 р.

Люба Кітті!

²⁶ Керівник фашистської організації в Голландії.

²⁷ Погана погода аж до 30 червня (англ.).

Я почуваюся моторошно, коли Петер каже, що він колись стане злочинцем чи спекулянтом. Щоправда, він це каже жартома, та у мене таке відчуття, нібито він сам боїться своєї слабкої волі. Я постійно чую й від Петера й від Марго: «Та якби я був такий сильний і хоробрий як ти... Якби я могла так наполегливо домагатися свого, якби мені стільки витримки, ну, тоді!..»

А насправді, хіба це така вже гарна риса — не піддаватися нічийм впливам? Чи це правильно, що я слухаюся лише голосу власної совісті? Відверто кажучи, я не уявляю собі, як можна сказати: «Так, я слабкий», — й так і залишитися слабким. Якщо знаєш за собою цю рису, то чому не борешся з нею, не гартуєш волю? На це він мені відповів: «Тому що так «зручніше». Ця відповідь мене, правду кажучи, засмутила. «Зручно!» Хіба бездіяльність, життя в суцільному самообмані теж «зручне»? О ні, не може цього бути, це неправда, не можна, щоб лінощі й... гроші могли так розбестити людину.

Я довго міркувала про те, що мені відповісти, як примусити Піта повірити в себе і, головне, виправитися. Чи доможуся я чогось, не знаю.

Я часто мріяла — як було б добре, якби хтось був зі мною відвертий до кінця, але тільки зараз бачу, як важко цілком зануритися в думки іншої людини, та ще й йому радити, особливо через те, що для мене поняття «зручно» і «гроші» зовсім

чужі й нові. Петер вже починає шукати в мені опору, а цього не повинно бути в жодному випадку. Людям такого типу як Петер важко стояти власними ногами самостійно і ще складніше, якщо вони живуть свідомо, знайти вихід із купи всіляких проблем! Я зараз якось тупцяю на одному місці, але мені так хотілося б віднайти пояснення для огидного поняття «зручність». Як йому поясниш, що те, що здається таким вигідним і зручним, затагне його в морок, у такий морок, де немає ні друзів, ні опертя, звідки майже неможливо повернутися назовні.

Усі ми живемо не знаючи навіщо і для чого, живемо з однією метою — стати щасливими, живемо по-різному, та все ж однаково. Ми втрьох вирости у гарних умовах, ми можемо навчатися, маємо можливість чогось досягнути, у всіх нас є підстави сподіватися на гарне життя, та все ж... все ж ми самі повинні заробити право на щастя. А це не так легко й просто. *Здобути* щастя — значить працювати заради нього, бути гарним, а не спекулювати й не лінуватися. Лінощі можуть видатися приємними, але тільки робота приносить задоволення.

Я не розумію людей, які не люблять працювати, але ж Петер не такий. Просто він не має певної мети перед собою, він вважає себе надто дурним і нікчемним, щоб чогось домогтися.

Бідолашний хлопець, він ще ніколи не зазнавав радощів — дарувати щастя іншим, і цьому я не можу його навчити. У ньому немає віри, він насмішкувато говорить про Ісуса Христа, богохульствує, і, хоч я сама не ортодоксальна, мене щоразу боляче зачіпає, коли я бачу, який він самотній, який невіруючий, який злиденний.

Люди, котрі мають свою релігію, повинні радіти, тому що не кожному дається вірити в надприродне. І зовсім не варто боятися покарання після смерті. Чистилище, пекло, рай — все це поняття, у котрих багато хто має сумніви, та все ж та чи інша релігія — все одно яка — втримує людину на праведному шляху. І справа тут не в страху божому, а у тому, щоб високо нести свою честь, свою совість. Якими чудовими, якими добрими були б люди, якби вони щовечора до того, як лягти спати пригадували події всього дня й вирішували, що було добре, а що погано!

Мимоволі щодня вони б намагалися стати кращими; минає якийсь час — і справді бачиш, чого ти досягнув. Цим способом може скористатися кожен, він нічого не вартує й доступний кожному. І той, хто не знає, повинен дізнатися, що «чиста совість потроює силу!»

Анна.

Субота, 8 липня, 1944 р.

Люба Кітті!

Головний представник фірми, пан Б., їздив до Бевервіку й роздобув там полуницю. Її привезли брудну, наполовину з піском, але дуже багато, щонайменше два десятки кошиків для нас і для всієї контори. Ми зразу ж законсервували вісім банок і зварили вісім горщиків джему. Завтра Міп варитиме джем для контори.

О пів на першу нікого з чужих у будинку не залишилося, зовнішні двері зачинили й принесли кошики. Петер, батько й ван Даан тупочуть сходами, Анна несе теплу воду з титана, Марго тягне відра — словом, аврал, всіх нагору! У моєму животі аж урвалося щось, коли я спустилася донизу в кухню при конторі: Міп, Еллі, Хенк, Коопхойс, батько, Петер — словом, усі біженці й увесь гурт наших покровителів зібрався внизу — і це серед білого дня!

Крізь завіси зазирнути до нас не можна, але від гучних розмов, від хряпання дверима мене брали дрижаки. «Невже ми ще переховуємося?» — запитала я себе. Мабуть, таке відчуття буває, коли знову виходиш на божий світ. Горщик повний, швидше нагору. На нашій кухні біля столу стояла решта членів родини й чистили ягоди. Більше потрапляло до рота, ніж у відро. Скоро знадобилося ще одне відро, й Петер знову спустився на кухню; раптом — два дзвінки, відро лишається стояти, Петер летить нагору, щоб зачинити двері, що

обертаються. Ми тупцяємо на місці з нетерплячки, крани довелося закрити, хоча наполовину помита полуниця чекала на миття, та в притулку строго дотримуються правила: «Якщо в домі люди — закривай крани, шум води може накликати небезпеку».

О першій годині дня з'явився Хенк і повідомив, що приходив поштар. Петер біжить сходами донизу. Дзень — дзвінок, праворуч, кругом! Я прислухаюся спершу біля дверей, що обертаються, чи хтось не йде, тоді тихесенько підіймаюся сходами нагору. Врешті-решт ми з Петером, немов двоє злодіїв, звисилися з поручнів, прислухаючись до звуків, що долинали знизу. Чужих голосів не чути. Петер потай спускається донизу, зупиняється напівдорозі й кличе: «Еллі!» Відповіді нема. Ще раз: «Еллі!» Але галас на кухні гучніший за його голос. Він біжить донизу на кухню, я стою й напружено дивлюся вниз.

«Швидше нагору, Петере, прийшов ревізор!» — це голос Коопхойса. Петер зітхаючи йде нагору, обертальні двері зачиняються. О пів на другу нарешті приходять Кралер:

«О господи, не видно нічого, крім полуниці! На сніданок — полуниця, Хенк їсть полуницю, Коопхойс ласує полуницею, Міп варить полуницю, скрізь запах полуниці. Бачити не можу цю штуку, йду нагору, й тут — слово честі! — й тут

перебирають полуницю!»

Залишки полуниці консервують. Вечір. Дві банки забродили. Тато поспіхом варить з них мармелад. Наступного ранку — ще дві банки, вдень — ще чотири. Ван Даан недостатньо простерилізував банки. Тепер батько варить мармелад щовечора.

Ми їмо кашу з полуницею, склотини з полуницею, хліб з полуницею, полуниця — на солодке, полуниця з цукром, полуниця з піском. Дві доби переді мною маячила полуниця, полуниця, полуниця, тоді запаси скінчилися, але частина ягід вже стояла в банках і горщиках за сімома засувами.

«Чуєш, Анно, — гукає Марго, — ми отримали від продавця овочів, що на розі, горох — дев'ять з половиною кіло».

«Як це мило з його боку!» — відповідаю я. Це справді дуже мило, але роботи... уфф!

«У суботу з самого ранку будете допомагати чистити горох» — оголошує мама за столом. І справді, сьогодні зранку після сніданку на столі з'явилася величезна емальована чаша, по вінця заповнена горохом. Чистити його дуже нудно, зате хай спробують їсти стручки. Знаю, що мало кому зрозуміло, яка смачна річ стручок, особливо коли знімаєш тонку шкуринку. І найбільша перевага, що тут можна з'їсти утричі більше, ніж якщо їсти самий лише горох. Але стягувати шкуринку —

жахливо нудна й клопітка робота, може вона й годиться для педантів — зубних лікарів і стійких кабінетних вчених, але для такого дівчиська-непосиди, як я, це просто знущання. О пів на десяту почали, о пів на одинадцятую я зробила перерву, а тоді через годину — знову все спочатку. Мені просто в вухах дзвенить: відламати кінчик, стягнути шкуринку з усіма волокнами, кинути горошини в горня і так далі. В очах так і блимають зелені-презелені кола, стручки, шкуринки, гнилі горошини, все зелене, зелене, зелене...

Таке заціпеніння, що я, просто аби чим себе зайняти, весь ранок патякала якісь дурниці, всіх насмішила, а в самої таке відчуття, що зараз помру з нудьги. І щоразу, коли стягую цю шкуринку, думаю: «Ні, нізащо, нізащо не стану домогосподаркою!»

О дванадцятій годині ми нарешті сідаємо снідати, та з пів на першу до чверті на другу знову чистимо горох. Насамкінець мене нудить, як від морської хвороби, й інших — так само. Сплю до четвертої, але й після снання мене всю трясе від цього огидного гороху.

Анна.

Субота, 15 липня 1944 р.

Люба Кітті!

До нас з бібліотеки потрапила книга з дуже цікавою назвою: «Що ви думаєте про сучасних

молодих дівчат?» На цю тему мені хотілося б сьогодні поговорити. Автор цієї книги — жінка, вона розкритикувала «молодь наших днів» з ніг до голови, хоча й не вважає геть усю молодь «нікчемною». Навпаки, вона дотримується думки, що якби молодь захотіла, то змогла б збудувати новий, великий, чудовий світ. Автор вважає, що молодь має всі можливості, але вона цікавиться поверховими речами й не звертає уваги на справжню красу життя. Мені здалося, що окремі місця стосуються особисто мене, тому я хочу остаточно розкрити тобі свій внутрішній світ і захиститися від таких нападів.

Мій характер має одну основну рису, вона кидається в очі кожному, хто мене добре знає: це самокритика. На всі свої вчинки я споглядаю збоку, так, ніби переді мною чужа людина. Зовсім без будь-якого упередження, без усіляких вигаданих виправдань я стою перед цією Анною й дивлюся, чи добре, чи погано вона чинить.

Це самостереження ніколи не припиняється, й варто мені сказати хоча б слово, як я вже думаю: «Треба було не так» або: «Ось як треба!». Щодо багато чого я себе без кінця картаю й усе чіткіше бачу, наскільки має рацію батько, коли каже: «Кожна дитина повинна сама себе виховувати». Інші можуть лише давати поради чи робити вказівки. Та остаточно сформувати свій

характер людина може лише сама, власноруч. Разом із тим у мені неймовірна кількість енергії, я завжди почуваюся такою сильною, такою вільною, молодою, здавалося б — усе можу зробити! Вперше коли я це відчула, я страшенно зраділа, і тепер я не вірю, що вибрики долі, котрих повинен зазнати кожен, зможуть мене зламати. Втім, я про це вже багато розповідала. Тепер підійду до головної тези: «Мати й батько мене не розуміють». Мої батьки дуже зі мною панькалися, вони були лагідними зі мною, захищали мене, словом, робили все, що лише можна. Й усе ж я так довго почувалася страшенно самотньою, наче мене кинули й не зрозуміли. Батько робив усе, щоб я так не переймалася, але нічого не допомагало. Я вилікувалася самотійно, я сама собі показала зворотній бік своїх вчинків і думок, як так сталося, що батько не став мені опорою у боротьбі? Через що він зазнав невдачі, коли захотів допомогти мені? Через те, що батько взяв невірний тон, він завжди розмовляв зі мною, як з дитиною, котра має свої дитячі негаразди. Це виглядає дивним, адже саме батько був завжди відвертим зі мною, саме він заклав у мені відчуття того, що я багато чого розумію. Та одне він вчинив неправильно: він не подумав про те, що моє намагання самоствердитися було для мене найважливішим. Я не бажала чути: «Типове явище... інші дівчата теж... це минеться...» і т. д. Я

не бажала, щоб до мене ставилися, як до всіх інших дівчат, я хотіла бути особистістю, *Анною*. І цього Пім не зрозумів. Та й взагалі я не можу довіряти тому, хто так мало мені розповідає про себе, а оскільки я майже нічого не знаю про Піма, між нами не може бути цілковитої й справжньої близькості. Пім завжди дивиться з позиції старшого, який теж мав такі скороминущі захоплення, та все ж він не вмів, як старший товариш, співчувати молодшому, співпереживати з ним разом, скільки б він не намагався.

Через усе це я тепер ділюся своїми поглядами, своїми цілком обміркованими теоріями лише зі своїм щоденником та інколи з Марго. Від батька я приховую все, що мене чіпляє, я ніколи не розповідаю йому про свої мрії, свідомо відсуваю його від себе. Інакше я не могла, я чинила так, як підказувало мені почуття, чинила так, як було треба заради мого внутрішнього спокою. Я б втратила спокій і віру в себе, створені з такими зусиллями, якби дозволила комусь критикувати цю незавершену й наполовину роботу над собою. А на це я не піду навіть заради Піма, як би це жорстоко не виглядало, тому що я не лише вилучаю Піма зі свого внутрішнього життя, я все дужче відштовхую його від себе своєю дратівливістю.

Ось питання, яке мене дуже цікавить: як так сталося, що Пім почав дратувати мене? Чому я

зовсім не можу вчитися з ним, чому його лагідність видається мені штучною і я лише й мрію, щоб мене залишили в спокої, щоби Пім не звертав на мене уваги, поки я не стану впевненішою у собі? Адже мені дотепер соромно за того підлого листа, якого я йому посміла написати у якомусь неадекватному стані. Ах, як же важко бути у всьому по-справжньому сильною й непохитною!

Та це не найгірше моє розчарування: ще дужче, ніж про батька, мене гризуть думки про Петера. Добре усвідомлюю, що я завоювала його, а не навпаки. Я вигадала його для себе, в моєму уявленні він був милим, тихим, чутливим хлопчиком, який дуже потребував кохання й дружби. Я мала потребу — виговоритися з живою людиною, мені був потрібен товариш, який би допоміг мені на шляху, і я домоглася, хоча це було й нелегко, що він повільно, але впевнено прихилився до мене. І коли я нарешті збудила в ньому дружні почуття щодо себе, то мимоволі до наших стосунків прокралася інтимність — тепер мені це видається нечуваним.

Ми розмовляли про найсокровенніші речі, але про те, чим було виповнене моє серце, чого в ньому й зараз повно, ми дотепер мовчали. Я ніяк не розберуся в Петері — може, він просто обмежена людина, а може він від сором'язливості такий стриманий навіть зі мною? Та я припустилася *однієї*

помилки: я не скористалася всіма іншими можливостями стати йому за друга, я намагалася створити близькість між нами через ніжність і ласку. Він прагне кохання, він з кожним днем кохає мене все дужче й дужче, я це дуже відчуваю. Йому досить було бути зі мною разом, а у мене все наполегливіше з'являється бажання спробувати зануритися в його думки і тоді розпитати його про те, про що мені так треба поговорити. Петер сам не усвідомлює, що я привернула його до себе майже силоміць, а тепер він чіпляється за мене, і поки що я не бачу, в який спосіб рішуче відірвати його від себе й поставити на ноги. Адже я дуже швидко зрозуміла, що він не може стати для мене справжнім другом, тому я прагнула хоча б витягти його зі шкаралупи, щоб він хоч якось зміг відчувати свою молодість. «Адже, по суті, молодість більш самотня, ніж старість». Я прочитала цю фразу в одній книжці, і, мені здається, що це так.

А чи правда, що тут дорослим важче, ніж нам, молодим? Ні, звісно ж, неправда!! Старші мають власні погляди на все, вони більше не вагаються, вони знають, що їм робити в житті. А нам, молодим, удвічі важче захищати свої погляди в такий час, коли руйнуються всі ідеали, коли люди проявляють себе з найогиднішого боку, коли всі засумнівалися у правді, в справедливості, в богові!

І якщо хтось почне стверджувати, що

дорослим тут, у притулку, набагато важче, ніж нам, отже, він не розуміє, наскільки повніше нас охоплюють усілякі сумніви й питання. Можливо, ми для них надто молоді, та вони самі нав'язуються нам, поки ми після довгих роздумів знаходимо якесь рішення, але це рішення зазвичай не витримує зіткнення з фактами, що доводять зовсім протилежне. Оце і є найскладнішим у наш час: ідеали, мрії, світлі надії не можуть з'явитися в нас, а якщо з'являються, то страшна дійсність руйнує їх начисто.

Просто диво, що я ще не втратила всіляку надію, адже всі мої надії видаються безглуздими й нездійсненними! Та я міцно тримаюся за них всупереч усьому, бо твердо вірю, що людина добра. Для мене неприйнятно засновувати все на думках про смерть, нещастя й хаос. Бачу, що світ поступово все більше й більше перетворюється на пустелю, чую все ближче гуркіт грози, яка може вбити й нас, відчуваю страждання мільйонів людей, та разом з тим, коли я дивлюся на небо, я думаю, що все повернеться на краще, що й цій жорстокості має настати край і знову мир і порядок запанують на землі.

А до того часу мені треба високо нести свій ідеал, і тоді в майбутньому, можливо, він таки здійсниться.

Анна.

П'ятниця, 21 липня 1944 р.

Люба Кітті!

Знову з'явилася надія, знову нарешті все добре! Ще й як добре! Неймовірна звістка! На Гітлера скоєно замах, і не якимсь там «єврейським комуністом» чи «англійським капіталістом», ні, це зробив генерал благородної німецької крові, граф, та ще й молодий! «Небесне провидіння» врятувало фіюреру життя, і, на жаль, на превеликий жаль, він відбувся подряпинами й легкими опіками. Вбито кількох офіцерів і генералів з його почту, інших поранило. Винуватця розстріляли. Ось доказ того, що багато генералів і офіцерів наїлися війною під зав'язку і з задоволенням відправили б Гітлера на той світ. Вони намагатимуться заснувати військову диктатуру після смерті Гітлера, тоді укласти мир із союзниками, знову озброїтися й через двадцять років знову розпочати війну. А може провидіння навмисне притримало знищення Гітлера через те, що союзникам набагато зручніше й вигідніше, якщо «породисті» германці перегризуться між собою й знищать одне одного: тоді росіянам і англійцям буде менше роботи й тим швидше вони зможуть розпочати відбудовувати свої міста. Та поки що до цього не дійшло і я не хочу загадувати наперед про блискуче майбутнє. Але ти, мабуть, зрозуміла, що все, про що я розповідаю — тверезі факти, вони обома ногами стоять на реальному ґрунті. Як

виняток, я тут нічого не приплітаю про «високі ідеали».

Крім того, Гітлер був настільки люб'язний, що повідомив своєму улюбленому й відданому народові про те, що від сьогодні всі військові підпорядковані гестапо і що кожен солдат, який дізнається, що його командир брав участь у «підлому й негідному замахові», може без зайвих слів пристрелити його.

Оце буде історія! У Ганса Дампфа заболіли ноги від біганини, його командир на нього накричав. Ганс хапає рушницю й гукає: «Ти хотів вбити фюрера, ось тобі за це!» Залп — і пихатий командир, який насмілився кричати на бідолашного солдатика, перейшов у вічне життя (чи вічну смерть — як правильно сказати?). Дійде до того, що панове офіцери зі страху накладуть в штани й боятимуться навіть писнути перед солдатами.

Ти зрозуміла, чи я знову наверхзла тут казна що? Нічого не зробиш, я надто щаслива, щоб писати впорядковано від однієї лише думки, що у жовтні я знову сяду за парту! О-ля-ля, та я ж сама щойно писала: «Не хочу заглядати у майбутнє!» Не гнівайся, адже недарма мене називають «клубком суперечностей»!

Анна.

Вівторок, 1 серпня 1944 р.

Люба Кітті!

«Клубок суперечностей»! Це остання фраза останнього листа, і з неї я починаю сьогодні. «Клубок суперечностей» — чи ти можеш пояснити мені, що це значить? Що значить «суперечність»? Як і багато інших слів, це слово має подвійний сенс: суперечити комусь і суперечити собі.

Перший сенс зазвичай означає «не визнавати думки інших людей, вважати, що ти краще за інших все знаєш, завжди залишати за собою останнє слово» — в цілому, всі ті неприємні риси, що ними наділяють мене. А друге нікому не відоме, це — моя особиста таємниця.

Якось раз я розповідала тобі, що маю за своєю суттю не одне єство, а два. В одному причаїлися мої невгамовні веселощі, іронічне ставлення до усього, життєрадісність і головна моя риса — легке ставлення до всього. Моє розуміння цього: не надавати значення флірту, поцілункові, обіймам, двозначному жартові. Це єство в мені завжди наготові, воно витісняє друге, прекрасніше, чисте й глибоке. Але той, другий бік Анни ніхто не знає, тому так мало людей мене терпить.

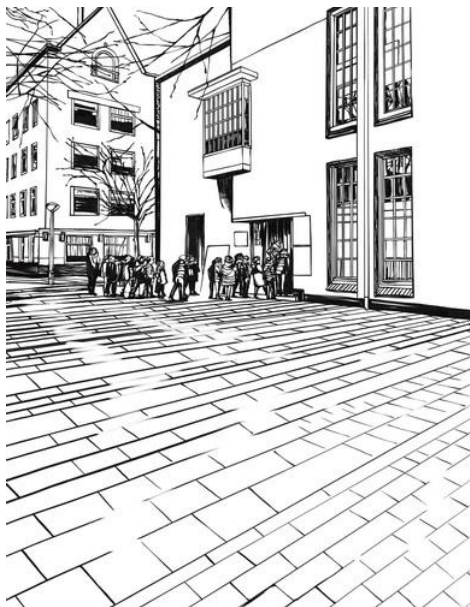
Так, звісно, я веселий клоун на один вечір, а потім цілий місяць нікому не потрібна. Зовсім як фільм про кохання для серйозних людей: просто розвага, відпочинок на годинку, те, що забуваєш зразу, ні гарне ні погане. Мені трохи неприємно розповідати тобі про це, та чому б не сказати, якщо

це правда? Моє легковажне, поверхове єство завжди долає те, глибоке, перемагає його. Ти собі не уявляєш, наскільки часто я намагалася відсунути, паралізувати, приховати цю Анну, яка врешті-решт є лише половиною того, що зветься Анною, та мені це не вдається і я знаю через що.

Мене турбує, що всі, хто знає мене такою, якою я завжди буваю, раптом збагнуть, що я маю й інший бік, набагато кращий, набагато добріший. Я боюся, що з мене почнуть насміхатися, назвуть мене смішною й сентиментальною, не сприйматимуть мене всерйоз. Я звикла, що до мене ставляться несерйозно, але до цього звикла «легка» Анна, вона може це витримати, а друга, «серйозна», надто слабка для цього. І якщо я колись насилу витягаю «гарну» Анну на сцену, вона стискається, як рослина «не-зачіпай-мене», і щойно їй треба заговорити, вона випускає замість себе Анну № 1 і зникає, перш ніж я встигаю опам'ятатися.

Таким чином та, «мила» Анна ніколи не виходить на люди, та коли я сама, вона головує. Я знаю напевне, якою б я хотіла бути, якою я є... всередині, але, на жаль, я така лише для себе самої. І можливо, — ні, навіть напевне — це причина, через яку я вважаю, що моя натура глибока й прихована, а інші — що я комунікабельна й поверхова. Всередині мені завжди вказує шлях та, «чиста» й «гарна» Анна, а зовні я просто весела

коза-стрибуха.

І як я вже розповідала, я все відчуваю не так, як кажу іншим, тому про мене й склалася думка, що я бігаю за хлопцями, фліртую, скрізь пхаю свого носа, люблю читати романи. І «весела» Анна з цього сміється, грубіянить, байдуже знизує плечима, робить вигляд, що їй це зовсім не обходить. Але ж ні! Та, друга, «тиха» Анна думає зовсім по-іншому. І оскільки я цілковито відверта з тобою, то зізнаюся: мені страшенно шкода, що я

докладаю неймовірних зусиль, щоб змінити себе, стати іншою, та щоразу мені доводиться змагатися з тим, що дужче за мене.

І все в мені плаче: «Бачиш, ось що вийшло: ти маєш погану репутацію, навколо насмішкуваті чи засмучені обличчя, ти несимпатична для людей — а все через те, що ти не слухаєшся порад свого кращого «я». Ах, я б слухалася, та нічого не виходить: варто мені стати серйозною й тихою, як усі вважають, що це ошуканство й мені доводиться рятуватися жартами. Я вже не кажу про свою родину, вони зразу починають думати, що я захворіла, дають пігулки від голови, від нервів, мацають пульс і лоб — чи немає в мене гарячки, запитують, чи працював у мене шлунок, а тоді звинувачують мене через поганій настрій. І я не витримую. Коли до мене так чіпляються, я починаю вередувати по-справжньому, тоді мені стає сумно, і зрештою я вивертаю серце навиворіт, поганим назовні, а гарним досередини і починаю шукати засоби — стати такою, якою мені хотілося б, якою я могла б стати, якби... так, якби лише не було на світі інших людей...

Анна.

*На цьому щоденник Анни
переривається.*

Переклад українською Ярослава Мишанича.
2021 рік.

Copyright © 2020
StrelBooks – Strelbyskyy Multimedia Publishing, Ltd
www.strelbooks.com

ANDRONUM ®
<https://andronum.com/>

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, including photocopying, recording, or other electronic or mechanical methods, without prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law.

For information about permission to reproduce selections from this book, write to
vl@strelbooks.com
or publishing@andronum.com.ua

Copyright © 2020
StrelBooks – Strelbyskyy Multimedia Publishing, Ltd
www.strelbooks.com

ANDRONUM ®
<https://andronum.com/>

Все права защищены. Никакая часть этой публикации не может быть воспроизведена, распространена или передана в любой форме или любыми средствами, включая фотокопирование, запись или другие электронные или механические методы, без предварительного письменного разрешения издателя, за исключением случаев ограниченного цитирования и для некоторых других некоммерческих целей, разрешенных законом об авторских правах.

Чтобы получить информацию о разрешении воспроизведения этой публикации, пишите на адрес:
vl@strelbooks.com
или publishing@andronum.com.ua